S. M. S. O. SABHA PUBLICATION NO. 18

श्रीवादिराजतीर्थश्रीचरणविरचितः

सरसभारतीविलासः

(भा र ती श वि ज यः)

(श्री मध्वपरस्तोत्राणि च)

सम्पादकः :

प्रो। व्यासनकेरे प्रभञ्जनाचार्यः, M.A.

प्रकाशनम् :

श्रीमन्मध्वसिद्धान्तोन्नाहिनी सभा

तिरुचानूरु - 517 503

S. M. S. O. SABHA PUBLICATION NO. 18

श्रीवादिराजतीर्थश्रीचरणविरचितः

सरसभारतीविलासः

(भा र ती श वि ज यः)

श्रीवादिराजकृत श्री मध्वपरस्तोत्राणि च

SARASABHARATI VILASA

of

SRI VADIRAJA TIRTHA

सम्पादकः :

प्रो। व्यासनकेरे प्रभञ्जनाचार्यः, M. A.

प्रकाशनम् :

श्रीमन्मध्वसिद्धान्तोन्नाहिनी सभा

तिरुचानूरु - 517 503

SARASABHARATI VILASA—Of Sri Vadirajathirtha—Edited critically with notes (in Sanskrit) by Panditaratnam, Vidyavachaspathi, Pravachanacharya, Sastra Pravachana Kesari, Prof. Vyasanakere Prabhanjanacharya, M.A., Reader and Head of the Department of Sanskrit, Government R. C. College of Commerce, Bangalore, and publised by Sri S. A. N Ranganathachar Hon. Secretary, Sri Man Madhvasiddhantonnahini Sabha, Tirchanur (A P.)–517 503.

First Edition : 1990 1000 Copies

Price : Rs. 12/-

Copies can be had from :

1) **Hon. Secretary**, **Sri Man Madhvasiddhantonnahini Sabha**, Chirtanur (Near Tirupathi) 517 503.

2) **Secrerary**, **Sri Man Madhva Siddhantonnahini Pt. Nidhi**, 19, Car Street, Triplicane, Madras

3) **Vedanta Book House**, Phone : 607590
VI Main Road, Chamarajpet, Bangalore–560 018.

4) **Editor**, Pajaka. No. 6, 14th Main, Banashankari 1st Stage, Bangalore–560 050.

Printed at :
NAYAK PRINTERS,
8, Neelipothaiah Lane,
O. T. C. Road Cross, Cottonpet,
BANGALORE - 560 053.

PUBLISHER'S NOTE

we are very proud and happy to present सरसभारतीविलास of श्रीवादिराजतीर्थ to the members of our सभा and general public. It is our 18th publication. It deals with the सर्वोत्तमत्त्व of Sri Hari in general and जीवोत्तमत्त्व of Vayu in particular. As evident by its alternate name भारतीशविजय, it is also a work worth to be studied to understand the greatness of Sri Madhwacharya, the celebrated teacher of Dwaitha Vedanta. Thus it is a companion volume to our publication No. 14 (सुमध्वविजय of Sri Narayana Panditacharya with his gloss भावप्रकाशिका) and No. 16 (सुमध्वविजय text and अणुमध्वविजय, संप्रदायपद्धति other such ancient biographical works on Sri Madhwacharya). So we are happy for having fulfilled a long felt need of publishing the imoortant biographical works on Sri Madhwacharya, for the propagation of whose teachings our Sabha was founded, to a considerable extent.

Prof. Vyasanakere Prabhanjanacharya, cur Dharmadhikari and the editor of our 14th, and 16th publictaions has edited this work also. We are grateful to him We thank Nayak Printers for faultless printing and Sri M. V Kalghatgi, Sri G. Seshagiri Rao and S. R. Pandurangi for their assistance in seeing this work through the press.

May Sri Hari Vayu Gurus grace us to render more service to the cause of Dwaitha Vedantha.

Sri Krishnarpanamastu

Chirtanur
Dated ; 18-12-90

S. A. N. Ranganathachar.
Honorary Secretary, S. M. S. O. Sabha.

INTRODUCTION

Sri Vadirajatheertha (1480-1600 AD) the most celebrated Dwaitha exponent of post-Vyasaraja (1460–1539 AD) period, is the author of present work" सरसभारतीविलास" ; He is held very high, in the history of Dwaitha Vedantha, not only as a prolific writer but also as a teacher who thinks in philosophy and argues in poetry. His style is particularly noted for its poetic approach and metaphysical accuracy. He is next only to Sri Madhvacharya in employing the metrical style for the treatment of metaphysical thoughts and philosophical argumentation, extensively. Yuktimallika (5379 verses), Nyayaratnavali (901 verses), Srutitattvaprakashika (507 verses), Haribhaktilatha (394 verses) and the present work Sarasabharati Vilasa are some of his important works written on the lines of Sri Madhwa's Anuvyakhyana.

सरसभारतीविलास, also called as भारतीशविजय[2] by the author himself, is a metrical work in 700 verses, arranged in 12 chapters called as विलासs. The Supremacy of Lord Vishnu (विष्णुसर्वोत्तमत्व) and faultness nature of Sri Vayu (जीवोत्तमत्व in other words) are the chief doctrines that are dealt in it, in detail. In fact, it is one of the finest works available regarding the जीवोत्तमत्व of Vayu.

Though the main purport of work is the all round supremacy of Lord Vishnu, the major part of work is devoted for establishment of जीवोत्तमत्व of Vayu. Hence tho title भारतीशविजय is fully justified for it, It's poetic excellence, metaphysical approach, charming style and richness of thought have made the tittle सरसभारतीविलास also equally appropriate to it [3]

---

1 For a brief account of his life and works, the reader's attention is invited to my introduction to the edition of "Theertha Prabhandha', published by Sri Sri Vidyamanya Theertha Swamiji of Sri Palimar and Bhandarkere Mutts, through his Sriman Madhwa Radhdhantha Samvardhini Sabha—Udupi (1990).

2 'भारतीशजयं त्वमुम्' (12/38) ।

Of the 12 विलासs in it, the first, the tenth, the eleventh and the twelfth are named as हरिप्रिय, the second as सुरप्रिय, the third and fourth as श्रीप्रिय, the विलासs from 5th to 8th (inclusive of both) as मरुत्प्रिय and 9th as शिवप्रिय. As evident by their very names, they deal with the supremacy of Lord Vishnu, hierarchy of Gods, नित्यमुक्तत्व of Godess Laxmi, जीवोत्तमत्व of Vayu and limitations of God Shiva (and other Deities) respectively.

The first Vilasa offers salutation to Sri हयग्रीव, वराह, नरसिंह and कृष्ण forms of Lord Sri Hari (verses 49); the second सुरप्रियविलास is meant for the praise of Dieties महालक्ष्मी, ब्रह्म, वायु (three incarnations) [4]सरस्वती, भारती[5] शेष, गरुड, शिव, गणेश, भागीरथी and तुंगा, in hierarchical order (verses 51); the third (verses 49) and the fourth (verses 58) श्रीप्रिय विलासs deal with शुक्लत्व of Godess लक्ष्मी; the chapters 5th to 8th (मरुत्प्रियविलासs) (verses 53, 33, 60 and 83) deal with शुक्लत्व of God Vayu and his incarnations Viz हनुमान्, भीम and मध्व ; the 9th (शिवप्रियविलास) establishes the limitations of other Gods in general and Shiva in particular (verses 49); and the last 3 chaptets हरिप्रिय विलासs (verses 89, 86 and 41) substantiate the गुणपूर्णत्व and दोषदूरत्व of Lord Vishnu). (The first one is also called हरिप्रियविलास)

---

[3] चार्वपूर्वपदश्रेणीं दुर्वाग्गर्वापहारिणीम् ।
सर्वेष्टकारिणींमुर्वी कुर्वे सरसभारतीम् ॥ (1/2)

In fact these qualities are common to all of his other works also; and they can also be called "सरसभारती"s

[4] ध्यानी यत्कृपया ज्ञानी क्षोणी सा शास्त्रसंपदाम् ।
वाणी शुभगुणश्रेणी प्रीणातु हितकारिणी ॥

[5] मनोज्ञमूर्त्यै भारत्यैमूर्तिमत्यै हरेः पदे ।
कृतरत्यै सदोन्नत्यै महाभूत्यै नमो नमः ॥ (भूगोळवर्णने)

[6] उमा परिहृतात्मीयभ्रमा सरसविभ्रमा ।
रमारमणतत्त्वानि प्रमापयतु मां क्रमात् ॥ (विवरणव्रणे)

Of the 12 विलासs the 6th with 33 slokas is the smallest where as the 10th with 89 slokas is the biggest. The chief metre employed here is अनुष्टुप् In fact cxcepting the 13 verses in the first chapter and 11 verses in the second, the remaining verses (676) are in अनुष्टुभ् metres only[1].

Main purpose of the work is to establish the pure (Never failing) loyalty of the trinity of the deities Lakshmi, Brahma (Vayu) and Saraswathi (Bharati), towards Lord Vishnu. It is evident by the introductory veres[2] of the third chapter and the concluding line[3] of the topic in the twelveth chapter; and the first two chapters serve the purpose of invocation for this venture. Thus the whole work can be treated as an exhaustive commentary on the following line of Sri Madhva's Mahabharatatatparyanirnaya.

तस्मादेको वायुरेव धर्मे भागवते स्थितः ।
लक्ष्मीः सरस्वती चेति परशुक्लत्रयं स्मृतम् ॥ (18/28)

सरसभारतीविलास is also important for its striking interpretations of the key verses of रुग्मिणीकृष्णप्रेमकलह episode of the भागवतपुराण (स्कंध X अ 75) (in fourth vilasa), यक्ष—episode of the तलवकारोपषनित् (in the 6th vilasa—श्लो. 3 to 28), 'आखणाश्मसम' episode of the छांदोग्योपनिषन् (in 5th vilasa—1-31)

---

1 The metres of remaining verses are as follows :—
"1/10, 1/12 and 2/24—" मालिनी"
"1/13-18 and 2/16, 18, 20—मंजुभाषिणी
" 1/12, 31, 34—शार्दूलविक्रीडितम् ;" " 1/33—गीतिः"
" 2/1—उपजातिः (मंजुभाषिणी + कुररीरुतम्)"
2/2—स्रग्धरा ; 2/24, 25 पृथ्वी; 1/11, इंद्रवज्रा ।
2/27—उपेंद्रवज्रा ; 2/41, 43—वसंततिलकम् ।

2 श्रीब्रह्मवाणीप्राणेशभारत्याख्याः परे हरौ ।
पंचेमाश्चंचला नैव कथंचन कदाचन ॥ (3/1)

3 अतः सपत्नीकवायुब्रह्माणौ श्रीश्च केशवे ।
शुद्धाश्च सर्वदेवेभ्योऽप्युत्तमाश्च सदाऽभवन् ॥ (12/28)

शांतिमंत्र portion of तैत्तिरीयोपनिषत् (in vilasa VII—श्लो.41-55) and the मुख्यप्राणोत्तमत्व episode of the four उपनिषद्s viz, छांदोग्य, षट्प्रश्न, बृहदारण्य, ऐतरेय उपनिषद्s.

Limitations of other Deities (particularly of Shiva) enumerated in 9th, 10th and 11th vilasas, can be studied as a special note for the पत्युरधिकरण (2/2/11) portion of the Brahmasutras[1]. Such limitations, however intend only to establish the allround supremacy of Lord Vishnu, supremacy of Vayu over other souls and the hierarchy of Deities, but never intend to betray the due-greatness of them. This is in accordance with the following statement of Sri Madhvacharya :

निर्दोषत्वं हरेर्वक्ति दोषमन्येष्वपि क्वचित् ।
तारतम्यस्य विज्ञप्त्यै वचो दोषस्य चार्थवत् ॥ (ऋग्भाष्ये)

प्राणस्य नासुरावेशः आखणाश्मसमो हि सः ।
संपूर्णानुग्रहाद्विष्णोः प्राणः पूर्णगुणो मतः ॥
—इति भागवततात्पर्योद्धृत ब्रह्मतर्कवचनम् (11/2/49)

सर्वदेवोत्तमो वायुरिति ज्ञानान्न चापरम् ।
प्रियमस्ति हरेः किंचित्तथा वायोर्हरेर्विदः ॥
भारतीवायुलक्ष्मीणामात्मनश्च यथाक्रमम् ।
आधिक्यज्ञानतो विष्णुः सर्वतः संप्रसीदति ॥
—इति भागवततात्पर्योद्धृत माहात्म्यवचनम् (11/11/44) ।

---

1 His other work हरिभक्तिलता further establishes असामंजस्य of Shiva In this respect, that particular portion of हरिभक्तिलता is more or less like a supplement to the 10th vilasa of this work.

2 विष्णोरुत्कर्षतासिद्ध्यै ततस्तद्दोषवर्णनम् ।
सुराणां विष्णुभक्तानां प्रियमेव न संशयः ।
या न्यूनताऽस्ति सा वर्ण्या तेन वेदाभिमानिनः ।
तेऽप्यस्माननुगृह्णंति न निगृह्णंति कर्हिचित् ॥ (10/27, 29)

The Maxim " न हि निंदा निंद्यं निंदितुं प्रवर्तते अपि तु स्तुत्यं स्तोतुम् " also endorses the same view.

The entire work is of very great help for the clear understanding of the following statements of Mahabharata Tatparya Nirnaya :

'शुद्धे भागवते धर्मे निरतो यद् वृकोदरः ।' (18/4)

'अन्वेनमेव तद्धर्मे कृष्णैका संश्रिता सदा ॥' (18/17)

"अन्ये भागवतत्वेऽपि छिन्नधर्माः क्वचित् क्वचित् ॥" (18/19)

Hardly, we come across a line free from अनुप्रासालंकार in his works and the present work is no exception to it.

This is also very important for the students of सुमध्वविजय, as it supplies some special information regarding the celebrated Acharya[1].

Sri Vadiraja's other works and slokas on Sri Madhvacharya are given in Appendix.

It has been translated into Kannada by Professor Rao Bahaddur B. Venkateshachar[2] (in 1956) and Pandit S. V. Bheema Bhatta (in 1987), Apart form these two editions, another printed edition from Sri Ramatattva Prakasha Press, Belgaum and four manuscripts (3 from my collection (Sri Jayathirtha Sanskrit Manuscripts Library, Vyasanakere) and one from Prof. K T. Pandurangi's collection (Sri Vidyadhisha Sanskrit Manuscripts Library, Bangalore) have been collated for the purpose of present edition. I express my heart-felt thanks to all of them.

I am grateful to Sri H. S. Krishnaswamy Rao, President, Sri S. A. N. Ranganathachar, Honorary Secretary and the other authorities of the S. M. S. O. Sabha for giving the opportunity of editing this great work to me.

18th Dec–1990
Bangalore–50.

Vyasanakere Prabhanjanacharya,
Pajaka, No. 6, 14th main B.S.K. I Stage.

---

[1] शरच्छते व्यतीते तु देवानामाज्ञया प्रभोः ।
एकतां मूलरूपेण लोके स्वीये गमिष्यति ॥ (7/25)

2. Its reprint has been brought out recently (1988) by his son Sri B. V. Raghavendra Rao through B. Venkateshachar Memorial Trust, Bangalore.

अनुक्रमणिका

— ० —

"अतः कृष्णमताभिज्ञो भीम एव न संशयः ।" (6/25)

— ० —

हृद्यपद्यरसस्निग्धां सद्यो हृद्रोचनोद्यताम् ।
विद्यामद्यानवद्यां मे को द्विष्टचुद्धतपद्धतिः ॥ (युक्तिमल्लिका (1/25) ।

सविनोदं साट्टहासं सस्मितं सुस्वरान्वितम् ।
सरहस्यं सप्रमाणं वादिराजवचोऽमृतम् ॥ (वृत्तरत्नसंग्रह, 1/48)

— ० —

॥ श्रीः ॥

श्रीवादिराजतीर्थश्रीपादविरचितः

सरसभारतीविलासः

॥ श्रीमद्धनुमद्भीममध्वांतर्गतरामकृष्णवेदव्यासात्मक श्रीलक्ष्मीहयग्रीवाय नमः ॥

— ० —

॥ श्रीगुरुभ्यो नमः हरिः ॐ ॥

प्रथमो विलासः

करोतु मम कल्याणं हरिर्हयमुखाभिधः ।
गुरुश्च मध्वनामा मे वरदोऽस्तु निरंतरम् ॥ १ ॥

चार्वपूर्वपदश्रेणीं दुर्वाग्गर्वापहारिणीम् ।
सर्वेष्टकारिणीमुर्वीं कुर्वे [1]सरसभारतीम् ॥ २ ॥

अनल्पदर्पकंदर्पाशक्यसर्पादुपप्लुतम् ।
हयास्य ते दयापीयूषजया जीवयानया ॥ ३ ॥

---

[1]**सरसभारतीम्**—नामैकदेशो नामग्रहणन्यायेन 'सरसभारतीविलास' मित्यर्थ; । 'रसो* विष्णुः'—'रसो वै सः', [2]स एष रसानां रसतमः परमः पराध्र्योऽष्टमो य उद्गीथः' 'रसो योऽष्टमः'[3] इत्याद्युक्तेः । रसेन विष्णुना सह वर्तते इति सरसो वायुः । 'भीमसेन' इत्यत्र 'सेन' इतिवत् । सरसश्च भारती च तयोर्विलासः "**सरसभारतीविलासः**" । वक्ष्यति च स्वयमेव ग्रंथकारः **भारतीशजयं त्वमुम्** (12/38) इति ।

---

[1] श्रीवादिराजश्रीचरणानां वागपि सरसभारती ।

[2] इति छान्दोग्योपनिषदि (1/1)   [3] इति द्वादशस्तोत्रे (1/1)

कस्य कस्य प्रियं ब्रूमः स्तुमः कं कं पदे पदे ।
कस्मै कस्मै दिशामोऽर्थं कस्माद्वाऽस्मत्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥

काहं [1]नृहय तेंऽन्यर्कशरणः करुणांबुधे ।
[2]केदं निःसारसंसारनीहारावरणं मम ॥ ५ ॥

हयास्यसुजनाशास्य गतालस्याश्रितस्य मे ।
रहस्यज्ञ रहस्याज्ञापय ज्ञानस्य संपदम् ॥ ६ ॥

अंधोऽहं करुणासिंधो वीक्षे न क्षेमपद्धतिम् ।
इंदिरेश करं गृह्णन् वर्तयानिंद्यवर्त्मनि ॥ ७ ॥

[3]अनुत्साहमहोत्साहचरणस्मरणे सताम् ।
शरणे सति जल्पंतः किमसंतो हसंतु नः ॥ ८ ॥

को वा जीवापरस्त्राता देवाज्जीवाजि(सु)देवतः ।
यो वागावाति यश्चोर्ध्वं तावुभौ (तौ वातौ) वामनाश्रितौ[4] ॥ ९ ॥

---

[1] नृहरे इतिवत् नृहय इति ।

[2] 'द्वौ कौ महदन्तरं गमयतः'—इति न्यायः ।

[3] **अनुत्साहो** वायुः—

'ऋजूनामेक एवास्ति परमोत्साहवर्जनम्' इत्यनुव्याख्यानोक्तेः ।

महोत्साहो विष्णुः—

'महोत्साहो महाबलः' इति विष्णुसहस्रनामवचनात् ।

[4] ऊर्ध्वं प्राणमुन्नयत्यपानं प्रत्यगस्यति ।
मध्ये वामनमासीनं विश्वे देवा उपासते ॥ इति ।
न प्राणेन नापानेन मर्त्यो जीवति कश्चन ।
इतरेण तु जीवंति यस्मिन्नेतावुपाश्रितौ ॥ —इति कठश्रुतिः (3-3-3/5)

---

* श्लोकाः 4, 5, 8 & 9 श्रीवादिराजश्रीचरणानां 'धीशुद्धिस्तोत्रेऽपि वर्तते । श्रुत्यर्थस्तु वामनाधिकरणे (1/3/7) व्यक्तः

सुमतिभिरनुमेयं शुभ्रकायं सखायं सुखमयमनपायं मुक्त्युपायं विमायम्
नृहयमहममेयं ध्येयमाम्नायगेयं सदयमसद्जेयं श्रीसहायं भजेयम् १०

सदा रहस्यस्तुत हृत्तमिस्रप्रदीप पापात्मभिरप्रदृश्य ।
हयास्य विश्वाश्रय भक्तवश्य तवांघ्रिदास्यं मम (यि) सर्वदा स्यात् ११

तरुणतरणिकोटिप्रख्यभाभास्वरं ते चरणमरणमीशाहं प्रपद्ये हयास्य ।
अरुणकिरणधूतानेकतामिस्रवन्मे मरणहरणनानाव्याधिराधिश्च नश्येत्

मकराकृते महितमंदरोद्धृते रचितस्तुते रदनकोटिलग्नक्षिते ।
नमतां गते नरमृगोज्वलाकृते रुचिरश्रुतेऽनुमतांघ्रिपद्मोन्नते ॥ १३ ॥

कृतदुष्कृते रविसुते कृतन्यक्कृते हनुमन्मते कृतरते रघूणां पते ।
विलसन्मते दशशिरश्चमूसंहृते विलसत्कृते तव यशो दिवि द्योतते १४

धृतपर्वतेंद्रनुतनीरदद्युते स्थिरसन्मते पुरवधूषु दत्तामते[1] ।
सुधियां गते [2]कलिपराक्रमाधःकृते नतिरस्तु ते कृतसमस्तधर्मस्थिते १५

इति मोदते कलिजिते द्विषां निघ्नते शरणागते सुविनते दयां कुर्वते ।
शुभधीमते विदधते जगद्बिभ्रते करुणावते हृदि सते नमोऽप्यस्तु ते १६

सुगदाभृते(त्व)मवतेऽखिलं जानते भुवि भास्वते सुखयते हितां दित्सते
स्थिरतावते दशदिशासु चाधावते सुयशस्कृते विलसते नमोऽस्त्वीश ते ॥

---

[1] देवद्विषां निगमवर्त्मनि विष्टितानां
पूर्भिर्मयेन विहिताभिरदृश्यतूर्भिः ।
लोकान् घ्नतां मतिविमोहमतिप्रलोभं
वेषं विधाय बहु भाष्यत औपधर्म्यम् ॥ —इति भागवते (2/7/37)

[2] 'कलेस्तु कात्कारत एव कल्की ।'—इति म. भा. ता. नि. (32/162)
'कलिमलहुतवह सुभग महोत्सव '—इति द्वादशस्तोत्रे । (9/14)
धर्मविवर्धन मूलयुगादे ।—इति च द्वादशस्तोत्रे (6/8)

धरणीकृते सकलदुर्जनान् शासते गतदुष्कृते मनसि धर्ममाशासते ।
खलधिक्कृते श्रुतिपथं सदा रक्षते शिरसा नमोऽस्तु कुमतेर्धनं धुन्वते ॥

दशास्यसदृशाकाराः दिशासु त्रिदशार्थदाः
कृशानुमुख्या यद्भीत्या[1]ऽनुशासंति जगत् किल ॥ १९ ॥

तनोऽभितो हितो विष्णुर्मतो मतिमतो भुवि
कुतोऽस्य [2]सदृशोऽतोऽन्यः सतो मुक्तिरितो यतः ॥ २० ॥

[3]शंखाक्षामलपुस्तकस्वजनहृच्छंकाकलंकाज्ञता-
हंकाराद्यघराशिखंडनकरालंकारमुद्रोज्वलम् ।
हुंकारार्दितदानवं हृतसुरांतकार्तिमन्यूनवी-
तांकासंख्यविधुद्युतिं हयमुखं तं कामदं कामये ॥ २१ ॥

---

[1] भयादस्याग्निस्तपति भयात्तपति सूर्यः ।
भयादिंद्रश्च वायुश्च मृत्युर्धावति पंचमः ॥ —इति कठश्रुतिः (3/3)
भीषाऽस्माद्वातः पवते भीषोदेति सूर्यः ।
भीषाऽस्मादग्निश्चेंद्रस्य मृत्युर्धावति पंचमः ॥ —इति तैत्तिरीयश्रुतिः

[2] नास्ति नारायणसमं न भूतं न भविष्यति ।
एतेन सत्यवाक्येन सर्वार्थान् साधयाम्यहम् ॥ —इति भारते(1/1/18)

[3] सोद्देशस्तु स्वयं दीर्घपूर्वार्णाद्यो नमोयुतः ।
सर्वविद्याप्रदोऽष्टार्णः प्रतिवादिजयप्रदः ॥
विमुक्तिसाधनः कीर्तिवुद्धिस्थैर्यप्रदः सदा ॥
वंदे तुरंगवदनं शशिबिंबसंस्थं चंद्रावदातममृतात्मकरैः समंतात् ।
अण्डान्तरं बहिरपि प्रतिभासयन्तं शंखाक्षपुस्तकसुबोधयुताब्जबाहुम् ॥
नस्तो मुखादपि निरंतरमुद्गिरंतं विद्या अशेषत उताब्जभवेशमुख्यैः ।
संसेव्यमानमतिभक्तिभरावनम्रैर्लक्ष्म्याऽमृतेन संततं परिषिच्यमानम् ॥
—इति तंत्रसारसंग्रहे (4/48-50)

अग्र्यः श्लाघ्यारुणास्याग्रः स्रग्वी सद्गिर उद्गिरन् ।
स्वर्गिमृग्यो हयग्रीवो दुर्ग्रहो मेऽस्तु दोर्ग्रहः ॥ २२ ॥

ऋग्वर्गोद्गानेऽग्रगण्यः सर्गे सर्गे विधेर्गुरुः ।
हृद्गोऽरिघ्नो हयग्रीवोऽनुग्रो दृग्गोचरोऽस्तु मे ॥ २३ ॥

मुद्रापुस्तकशंखाक्षविद्योतितकरांबुज[1] ।
हृद्यवेष हयग्रीव मद्ध्यानविषयो भव ॥ २४ ॥

कर्त्रे धर्त्रे च संहर्त्रे पात्रे च हयवक्त्र मे ।
पित्रे धा(मा)त्रे धियां दात्रे सत्रे जाताय[2] ते नमः ॥ २५ ॥

विकसंतं हृतध्वांतं हृदि संतं च संततम् ।
गतचिंतं रमाकांतं गुणवंतं स्मरांतर ॥ २६ ॥

वीतहेयं श्वेतकायं धूतमायं सुधीमयम् ।
ध्यातृध्येयं सदा गेयं श्रीसहायं स्मरांतर ॥ २७ ॥

हयवक्त्रं स्फुरद्गात्रं सुपवित्रं[1] पतत्रिगं ।
सुचरित्रं रणे जैत्रं सुरमित्रं स्मरांतर ॥ २८ ॥

यं देवाश्छंदसामीशं कुंदेंदुप्रभमीडिरे ।
संदेहभ्रमभेत्तारं वंदे तं हयकंधरम् ॥ २९ ॥

---

[1] सच्छास्त्रोदितवर्त्मना पदमिदं ध्यायन् मदंकांकितो
मन्मंत्रं जप शास्त्रसंपदमथो दास्यामि भाग्यैः सह ।
तत्तत्त्वान्यपि बोधयामि तदनु प्राप्यो मदंघ्रिर्भवेत्
इत्याघोषयतीव यः करचयैस्तं वाजिवक्त्रं भजे ॥

—इति रुग्मिणीशविजये (1/2)

[2] यत्र क्षेत्रे विधेः सत्रे हयग्रीवो ह्यवातरत् ।

—इती तीर्थप्रबंधे (2/44)

[2]ताराभिधेयस्ताराभहारालंकारभास्वरः ।
[3]सारात् सारो हयशिरास्तारयेद् दुस्तरादरा(घा)त् ॥ ३० ॥

वामांकस्थधराकरांजलिपुटप्रेमातिहृष्टांतरं
सीमातीतगुणं फणींद्रफणगश्रीमान्यपादांबुजम् ।
[4]कामाद्यात्मकशंखचक्रसुवरोद्दामाभयोद्यत्करं
सामादीड्यवराहरूपममलं हे मानसे संस्मर* ॥ ३१ ॥

[5]कोलाय लसदाकल्पजालाय वनमालिने ।
नीलाय निजभक्तौघपालाय हरये नमः* ॥ ३२ ॥

धात्रीं शुभगुणपात्रीमादायाशेषविबुधमोदाय ।
शेषे तमिममदोषे धातुं हातुं च शंकिनं शंके* ॥ ३३ ॥

यो वायोर्वदने सुहृद्वरसरःसंजातशास्त्रांबुज-
प्रेमालंबनसौरभं सुरसभामध्ये पुपूर प्रभुः ।
तं व्यासं [6]हरितोपलाचलतुलं श्रीशं भजामोऽनिशं
तं मध्वं च निजाध्वयायिषु यथायोग्यं तदंशार्पकम् ॥ ३४ ॥

---

[1] 'पवित्राणां पवित्रं यो मंगलानां च मंगलम् ।' —इति विष्णुसहस्रनामसु ।

[2] 'मंत्रेष्वेतेषु सर्वेषु वाच्यस्तारेण केशवः ।' —इति तंत्रसारसंग्रहे (4/75)

[3] असारे खलु संसारे सारात्सारतरो हरिः । —इति कृष्णामृतमहार्णवे (69)

[4] एवं स्थितेष्वेव पुरातनेषु वराद्रथांगत्वमवाप **कामः** ।
तत्सूनुतामाप च सोऽनिरुद्धो ब्रह्मोद्भवः शंखतनुः पुमात्मा ॥
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (3/77, 78)

[5] श्यामः सुदर्शनवराभयसद्दरैतो भूम्या युतोऽखिलनिजोक्तपरिग्रहैश्च ।
ध्येयो निजैश्च तनुभिः सकलैरुपेतः **कोलो** हरिः सकलवांछितसिद्धयेऽजः ॥
—इति तंत्रसारसंग्रहे वराहध्यानम् (4/5)

---

* एते श्लोकाः श्रीवादिराजश्रीपादानां वराहपंचकेऽपि संति ।

नमस्ते [2]नरसिंहाय समस्त(नमस्ते)ख(ब)लवैरिणे ।
प्रमाऽस्तु मे प्रभो माऽस्तु श(श्र)मोऽस्तु मम वैरिणाम् ॥ ३५ ॥

नियंता सर्वदेवानां निहंताऽखिलरक्षसाम् ।
स मंता कमलाकांतः समंताद् सुखदोऽस्तु मे ॥ ३६ ॥

नियुङ्क्ते देहिनो योंऽतः स्वयं भुङ्क्ते सुखानि च ।
तदंते मुक्तिदस्तं ते भजंते चिंतितार्थदम् ॥ ३७ ॥

कुंडलप्रोल्लसद्गंडमंडलः पांडवप्रियः ।
दंडयेत् पुंडरीकाक्षश्चंडदंडधरानुगान् ॥ ३८ ॥

अनःक्षयकरो[3] लक्ष्म्या घनस्तनधृतः सताम् ।
मनःस्थो यो हरेः पादः स नः पातु पुनः पुनः ॥ ३९ ॥

यत्प्राप्तिश्च सतां [4]मुक्तिरप्राकृतगुणांबुधिः ।
दर्पघ्नोऽखिलदैत्यानां स प्राज्ञः सकलेश्वरः ॥ ४० ॥

वंदारवोऽस्य ब्रह्माद्याः किं दासा न विचारय ।
छंदांसि च गृणंत्येनं मंदासुरमतं[5] त्यज ॥ ४१ ॥

---

[6] विज्ञानरोचिःपरिपूरितांतर्बाह्यांडकोशं हरितोपलाभम् ।
तर्काभयेतं विधिशर्वपूर्वगीर्वाणविज्ञानदमानतोऽस्मि ॥
—इति तंत्रसारसंग्रहे वेदव्यासध्यानम् (4/44)

[2] नृसिंहादिकमन्यच्च दुरितादिनिवृत्तये । —इति ब्रह्मसूत्रभाष्ये (3/3/61)

[3] पदतलविदलितगुरुतरशकटः । —इति कंदुकस्तुतौ ।

[4] योगी तावन्न मुक्तः स्यात् यावच्छ्वेतं न गच्छति ।
—इति आदित्यपुराणवचनम्— गीतभाष्ये (2/50), ब्रह्मसूत्रभाष्ये च (1/3/2)

[5] मदन्यो नास्ति सर्वेश इति विद्ध्यासुरं मतम् ।
—इति श्रीमदाचार्योक्तिः (भागवततात्पर्ये 6/4/32)

अन्योऽसावयमन्यश्च पूर्णोसावयमल्पकः ।
किं नोचुरित्थं श्रुतयस्तन्नो दुर्मतमाश्रय[1] ॥ ४२ ॥

किंच प्रांचो वदंतीत्थं त्वं चानुसर तन्मतम् ।
अंचास्य पादयुगलं मुंचासुरमतं बुध ॥ ४३ ॥

करींद्रवरदं पश्य गिरींद्रस्य च धारिणम् ।
स्वरिंद्रमदभेत्तारमरींद्राज्ञाकरं स्मर ॥ ४४ ॥

भिया धावंतमीशानं धिया योऽसावपीपलत्[2] ।
श्रिया योऽसौ कृतो देवः श्रयास्य चरणं बुध ॥ ४५ ॥

मोदी हयाननो यश्च(स्य) च्छेदी दुःख(च्छेद्यस्य)स्य योऽ(चा)सताम् ।
भेदी सकलतत्त्वानां वेदी कोऽस्य समो वद ॥ ४६ ॥

अनंतपुरनाथ ते पदसुपद्मसेवी जनो
भवेद्विजितदुर्जनो दुरिततर्जनः सज्जनः ।
उपैति च परां गतिं सततमुन्नतिं सन्नतिं
भवन्न स पुनर्भवी परिभवी कथं स्याद्भवान् ॥ ४७ ॥

वादिराजकृते श्राव्ये काव्ये भ(भा)व्ये सुबुद्धिभिः ।
सेव्ये सरसभारत्यां विलासोऽभूद्धरिप्रियः ॥ ४८ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजतीर्थपूज्यपादविरचित सरसभारतीविलासे प्रथमो विलासः ॥

— o —

---

[1] सच्छास्त्रमभ्यसेन्नित्यं दुःशास्त्रं तु परित्यजेत् ।

—इति अनुव्याख्याने (3/3/1)

[2] मोचितः संकटाच्छिवः ।

—इति भागवते । (X. 88/37)

द्वितीयो विलासः

शुभविभ्रमे भुवि मनोरमे रमे विदितागमे जितसमस्तचित्तभ्रमे ।
विगतश्रमे हरिपदाब्जसेवोद्यमे [1]श्रुतविक्रमे [2]निरुपमे नमो निर्ममे ॥१॥

विष्णोर्वक्षःस्थिता [3]या सकलसुरनुता पीतवस्त्रा शुभांगी
नानालंकारदीप्ता नलिनयुगधरा नव्यचंद्रप्रकाशा ।
क्षित्यां पत्या सहैवावतरति च सदा जन्मदुष्कर्मदूरा
यांऽबा विश्वस्य सा श्रीः सुरतरुकुसुमालंकृता पातु युष्मान् ॥ २ ॥

निरवद्ये नित्यभद्रे लक्ष्मि लक्षणलक्षिते ।
हरिपत्नि जगत्कर्त्रि वरदात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥

वेदाभिमानिनीं मारजननीं भववैरिणीम्
व्याधिप्रशमनीं कृष्णरमणीं नौमि रुग्मिणीम् ॥ ४ ॥

ब्रह्मादिवंदितपदामिंदिरां पररूपिणीम् ।
हृद्यचिद्रूपसर्वांगीं मध्वसिद्धांतवर्धिनीम् ॥ ५ ॥

---

[1] श्रीर्यत्ररूपिण्युरुगायपादयोः करोति मानं बहुधा विभूतिभिः ।
प्रेंखं श्रिता या कुसमाकरानुगैर्विगीयमाना प्रियकर्म गायती ॥
—इति भागवते (II-9/13)

स्वयमिंदिरेव पतिमानकरी गृहकर्म यत्र कुरुते सुतराम् ।
अपि किंकरीदशशतीमहिता श्रियमत्र वर्णयति वेश्मनि कः ॥
—इति सुमध्वविजये (11/16)

[2] **श्रुतविक्रमे**—श्रीसूक्त—अंभ्रणीसूक्तादि—श्रुतिषु ।

[3] स्मरणीयमुरो विष्णोरिंदिरावासमुत्तमम् ।
अनंतमंतवदिव भुजयोरंतरं गतम् ॥
—इति द्वादशस्तोत्र (1/5) ।

मातरं सर्वजगतां प्रीत्युत्फुल्लमुखांबुजाम्
अनर्घ्यहारकेयूरनूपुराद्यैरलंकृताम् ॥ ६ ॥
पीतांबरां रत्नकांचीमणिकुंडलमंडिताम् ।
क्वणत्किंकिणिझंकारां कंकणैरंगदैरपि ॥ ७ ॥
लसता हस्तपद्मकेन द्विषतां हृद्भयंकरीम् ।
पद्मद्वितयतांबूलनीलोत्पलवराभयैः ॥ ८ ॥
विराजितकरां रामां हरेरंकगतां[1] सदा ।
वादे विजयदां श्रीदां ह्रीदेवीमभिवादये ॥ ९ ॥
उद्धृतासुरदुर्ध्वांतविध्वंसनपटीयसि ।
सिद्धाराध्यपदे दुर्गे[2] हृद्रोगं मम नाशय ॥ १० ॥
स्वर्गापवर्गदे विश्वसर्गे भृग्वादिवंदिते ।
हृद्रोऽस्तु मे हयग्रीवो दुर्गे भवदनुग्रहात् ॥ ११ ॥
अर्दयार्दय नः शत्रून् भद्रे दुर्गेऽपवर्गदे ।
त्वदया क्व ममांबैषा दुर्दशा कारिमर्दिनि ॥ १२ ॥

---

[1] कौशेयपीतवसनामरविंदनेत्रां पद्मद्वयाभयरोद्यतपद्महस्ताम् ।
उद्यच्छतार्कसदृशीं(शां) परमांकसंस्थां ध्यायेद्विधीशनु(न)तपादयुगां जनित्रीं
—इति तंत्रसारसंग्रहवचनानुवादरूपोऽयं प्रबंऽधः (4/56)

[2] त्रिशूलधारिणी दैत्यगजकुंभविदारिणी ।
गिरींद्रशिखरावासा दुर्गा स्वर्गापवर्गदा ॥
प्रलये जलदुर्गाऽसि सर्गादौ गिरिविस्तृतिः ।
इदानीं स्थलदुर्गाऽसि दुर्गा(र्गे) त्वं सद्गुणार्णवे ॥
दुर्जयत्वाद् दुःखग(द)त्वाद् दुष्प्राप्यत्वाच्च दुर्जनैः ।
सतामभयभूमि(त)त्वात् दुर्गा त्वं हृद्गुहाश्रयात् ॥
—इति तीर्थप्रबंधे (I 18–20)

चक्रशंखांकितभुजा देवा[1] देव्यश्च सर्वदा ।
ऊर्ध्वपुंड्रधरा ध्येया द्वादशांगेषु नामभिः ॥ १३ ॥
पद्माक्षतुलसीमालाः पद्माक्षहरिपूजकाः ।
पद्मापतेः स्तुतिकराः पद्मनाभपुरे यथा ॥ १४ ॥
जगत्स्रष्ट्रे हरेर्द्रष्ट्रे सदापोष्ट्रे दिवौकसाम्
मखैर्यष्ट्रे श्रुतेर्वोढ्रे ममादेष्ट्रे नमो नमः ॥ १५ ॥
[4]हरिपुत्र पद्मदलनेत्र वित्रसत्सुरमित्र दैत्यकुलजैत्र नित्यदा ।
सुपवित्रगात्र सुचरित्र[2] चित्रधा कृतसत्र तेऽत्र भवते नमो नमः ॥१६॥
ध्यात्रे गात्रे हरेः स्तोत्रे शास्त्रे कुपथवर्तिनाम् ।
पात्रे सतां विमुक्तेश्च[3] दात्रे सूत्राय[4] ते नमः ॥ १७ ॥
दितिजप्रभंजन[5] सदा निरंजन प्रथितप्रभंजन निजानुरंजन[6] ।
अव कंजनाभशरणागतं जनं सुरपुंजसौख्यकर वज्रपंजर ॥ १८ ॥

देवास्तु तप्तचक्रांकयोग्ये शुभदिने सदा ।
तप्तेन तेन पुनते मृदा तल्लांछनैः सदा ॥— इति सुक्तिमल्लिकायाम् (5/583)
ऋषयः सिद्धगंधर्वाः पाताले पन्नगेश्वराः ।
देहे कुर्वंति चिह्नानि शंखचक्रमयान्यपि ॥ इति पद्मपुराणे ।

[2] न भारती मेंऽग मृषोपलक्ष्यते न मे हृषीकाणि पतंत्यसत्पथे ।
न वै क्वचिन्मे मनसो मृषागतिर्यन्मे हृदौत्कंठ्यवता धृतो हरिः ॥
—इति श्रीमद्भागवते (II. 6. 33)

[3] विष्णुर्हि दाता मोक्षस्य वायुश्च तदनुज्ञया ।
—इति म. भ. ता. निर्णयोद्धृत(1/78)भविष्यत्पर्ववचनम् ।
स एनान् ब्रह्म गमयति ।—इति श्रुतिः ।

[4] रूपेण पूर्वेण स वासुदेवनाम्ना विरिंचं सुपुवे च साऽतः ।

[5] ‘ संकर्षणाच्चापि जयातनूजो बभूव साक्षाद्बलसंविदात्मा सूत्रं स वायुः ।’
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (3/10)

नमो[1] हनुमते रामधीमते जितकाम ते ।
ममेष्टं ददते सीताकृते शत्रुजिते सते ॥ १९ ॥
हनुमंतमेमि कृतसिंधुबंधनं स्मरतां धनं वरसमीरनंदनम् ।
अरविंदनाभपदकंजवंदनं [2]धृतचंदनं रचितराक्षसाक्रंदनम् ॥ २० ॥
अभीताय विनीताय हिताय स्मरतां सताम् ।
स्तुतायास्तु नमः [3]कुंतीसुतायान्याजिताय ते ॥ २१ ॥
सपत्नजनभीकरं शुभगुणौघरत्नाकरं
महत्तमगदाधरं[1] हरिपदानमत्कंधरम् ।
बलोर्जितवृकोदरं[4] रचितराजसूयाध्वरं[5]
सदा स्मरत सादरं हृतखलाख्यपृथ्वीभरम्[6] ॥ २२ ॥

---

[5] अशेषदुर्मतभंजकेनात एव **प्रभञ्जन**शब्दवाच्येन ।
—इति श्रीराघवेंद्रस्वामिनः (प्रातःसंकल्पगद्ये)

[6] वायुः न केवलं दुष्ट**प्रभंजनः** किंतु शिष्टप्ररंजनोऽपीत्यर्थः ।

[1] ये ये गुणा नाम जगत्प्रसिद्धा यं तेषु तेषु स्म निदर्शयंति ।
साक्षान्महाभागवतप्रबर्हं श्रीमंतमेनं **हनुमंत**माहुः ॥ —मध्वविजये (1/10)
हनुशब्दो ज्ञानवाची **हनुमान्** मतिशब्दितः ॥
—इति छांदोग्यभाष्याद्युद्धृत भाववृत्तवचनम् ।

[2] धृतचंदनम्—धृतचंदनपर्वतम्—धृतगंधमादनपर्वतमित्यर्थः ।

[3] वातेन कुंत्यां बलवान् स जातः शूरस्तपस्वी द्विषतां निहंता ।
सत्ये च धर्मे च रतः सदैव पराक्रमे शत्रुभिरप्रधृष्यः ॥
—इति महाभारते (3/154/19)

[4] —' वृकोदरो गदां तदाऽध्यर्धभराधिकां मुदा ।
राज्ञो गदायाः परिगृह्य वीरः— —इति म. भा. ता. निर्णये (28/62)
यस्य तीक्ष्णो वृको नाम जठरे हव्यवाहनः ।
मया दत्तः स धर्मात्मा तेन चासौ **वृकोदरः** ॥इति मत्स्यपुराणे (65/18)

मध्व साध्यजनाराध्य [1]शुद्धसिद्धांतवर्धन ।
अद्वैतिगजभेरुंड मर्दयोद्धतपद्धतीन् ॥ २३ ॥

विद्वदाद्यः स मध्वोऽद्य प्रोद्यत्प्रद्योतनद्युतिः ।
हृद्योऽनवद्यो बुद्धिं मे दद्याच्छुद्धप्रसित्धिमान् ॥ २४ ॥

नमामि यतिरूपिणं कुजनतामनस्तापिनं
सुतत्त्वचयदीपिनं त्रिसमयेषु चापापिनम् ।
कुधीदितिजकोपिनं श्रुतिपुरस्कृतालापिनं
सुदुर्मतविलोपिनं सुखमुनिं शुभावापिनम् ॥ २५ ॥

हृतकुसमयचोरं हारिताघांधकारं
[2]शमितसकलतापं सर्वलोकैकदीपम् ।
सु(शु)कविनुतचरित्रं शुद्धविद्याब्धिमित्रं
नवनवगुणसांद्रं नौमि मध्वाख्यचंद्रम् ॥ २६ ॥

---

[5] असाधारणहेतुश्च भीम एव प्रकीर्तितः ।
यज्ञस्यास्य जरासंधवधात् कर्णजयादपि ।
जयाच्च कीचकादीनामन्यैर्जेतुमशक्यतः ॥

—इति महाभारणतात्पर्यनिर्णये (21/172)

[6] भूभारहारिणो विष्णोः प्रधानांगं हि मारुतिः ।
मागधादिवधादेव दुर्योधनवधादपि ॥

—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (2/8)

[1] हन्याद्यस्तु जरासंधं स सम्राट् नियतं भवेत् ।

—इति महाभारते (2/18/4)

[2] लसतु श्रीमदानंदतीर्थेंदुर्नो हृदंबरे ।
यद्वचश्चंद्रिका स्वांतसंतापं विनिकृंतति ॥

—इति श्रीटीकाकृत्पादाः (विष्णुतत्त्वनिर्णयटीका)

तपस्वितायां हरिभक्ततायां विपश्चितां संसदि पूज्यतायाम् ।
कृपालुतायां सुविरक्ततायां विपद्रिपोर्मध्वमुनेः समः कः[1] ॥ २७ ॥

नमामि वाणीं ब्रह्माणीं कल्याणीं शुद्धधर्मिणीम् ।
अघौघहारिणीं नित्यतरुणीं मुक्तिकारिणीम् ॥ २८ ॥

हरौ भक्तिमतीं भाग्यवतीं शतधृतेः सतीम् ।
[2]सरस्वतीं पुण्यव(रतिं)तीं स्मरामींदुसमद्युतिम् ॥ २९ ॥

[3]भारतीं [4]सुमतिं कृष्णधीरतिं स्मरतां गतिम् ।
विरतिं विषये स्वानुद्धरतीं भारतीं स्तुमः ॥ ३० ॥

---

[1] ज्ञाने विरागे हरिभक्तिभावे धृतिस्थितिप्राणबलेषु योगे ।
बुद्धौ च नान्यो हनुमत्समानः पुमान् कदाचित् क्व च कश्चनैव ॥
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये । (2/155)

तत्त्वज्ञाने विष्णुभक्तौ स्थैर्ये धैर्ये पराक्रमे ।
वेगे च लाघवे चैव प्रलापस्य च वर्जने ॥
भीमसेनसमो नास्ति सेनयोरुभयोरपि ।
पांडित्ये च पटुत्वे च शूरत्वेऽपि बलेऽपि च ।
—इति च महाभारततात्पर्यनिर्णये । (2/164, 165)

'न च मध्वसमो गुरुः ।' —इति च पुराणवचनम्

[2] उद्यद्दिवाकरसमूहनिभां स्वभर्तुरंकस्थितामभयसद्वरबाहुयुग्माम् ।
मुद्रां च तत्त्वदृशये वरपुस्तकं च दोर्युग्मकेन दधतीं स्मरतात्मविद्याम् ।
—इति तंत्रसारोक्तसरस्वतीभारतीध्यानम् (4/69)

[3] भवति यदनुभावादेडमूकोऽपि वाग्मी
जडमतिरपि जंतुर्जायते प्राज्ञमौलिः ।
सकलवचनचेतोदेवता भारती सा
मम वचसि निधत्तां सन्निधिं मानसे च ॥
—इति श्रीटीकाकृत्पादाः (न्यायसुधायाम्—श्लो. 4)

शारदा भववाराशेः पारदा वरदा सताम् ।
नीरदाभहरेर्ज्ञानसारदा पातु सर्वदा ॥ ३१ ॥
धृतलोक ध्वस्तशोक फणाजालप्रभोज्वल ।
विशंक हरिपर्यंक सुशांतानंत[1] ते नमः ॥ ३२ ॥
नागनागेंद्रशयनं नागानामाधिप प्रभो ।
आगमस्तुतचारित्र योगींद्रप्रिय दर्शय ॥ ३३ ॥
[2]वीशाय रिपुनाशाय त्रासायासहराय मे ।
श्रीशदासाय ललिताकाशवासाय ते नमः ॥ ३४ ॥
गंगाधरं जटाजूटविन्यस्तेंदुकलोज्वलम् ।
[3]पीतश्वेतारुणहरिछ्यामाननसरोरुहम् ॥ ३५ ॥

प्राणो हि भरतो नाम सर्वस्य भरणात् श्रुतः ।
तद्भार्या भारती नाम वेदरूपा सरस्वती ॥
—इति म. भा. ता नि. (18/143)

[1] दधानो हलसौनंदौ श्वेतवर्णः कृतांजलिः ।
सहस्रमूर्द्धाऽद्वितीयकर्णभूषः प्रियायुतः ॥
वनमाली नीलवासा ध्येयो विष्णोस्तु पृष्टतः ॥
—इति तंत्रसारोक्तशेषध्यानम् (4/78)

[2] दधानः कुंभमभयं पीतशुक्लारुणो हरिः ।
कृष्णश्चाजनुतो नाभेः कण्ठात् कादंत एव च ॥
प्रियायुक् पुरतो विष्णोः पक्षतुण्डसमन्वितः ।
जंगमस्थावरविषहृदयं सर्वकामदः ॥
—इति तंत्रसारोक्तगरुडध्यानम् (4/80, 81)

[3] ध्येयः पंचमुखो रुद्रः स्फटिकामलकांतिमान् ।
विद्युच्छुभ्रसितरजःश्यामान्यस्य मुखानि तु ॥
जटावबद्धेंदुकलः प्रियायुङ् नागभूषणः ॥
—इति तंत्रसारोक्तशिवध्यानम् । (4/74)

[1]त्रिनेत्रपंक्त्या लसितपंचवक्त्रं शुचिस्मितम्
ऊर्ध्वपुंड्रधरं चक्रशंखांकितभुजद्वयम् ॥ ३६ ॥
पद्माक्षतुलसीमालाविद्योतितशिरोधरम्
नीलग्रीवं लसद्रत्नभास्वराहीशभूषणम् ॥ ३७ ॥
मृगशूलवराभीतिहस्तं स्फटिकसन्निभम् ।
गौरीमनोहरतनुं गौरनंदीशवाहनम् ॥ ३८ ॥
सदा ध्यातृबुधाभीष्टप्रदानैकधुरंधरम् ।
हरेः प्रियं ध्यानरतं स्मराम्यघहरं हरम् ॥ ३८ ॥
गिरींद्रवास गौरीश पुरनाश सतां वश ।
फणींद्रभूष निर्दोष मम तोषकरो भव ॥ ४० ॥
शूलत्रिशूलधर मारमदापहार वीरासनस्थ विधिपुत्र विशालनेत्र ।
धीर्मेऽस्तु दीनशरणे दिननाथदीप्तौ क्रूरासुरोदरविदारणनारसिंहे ॥४१॥
करस्थबीजपूराक्तशुंडादंडपिचंडिल ।
[2]विघ्नाधिराज हस्तींद्रमस्तकायास्तु ते नमः ॥ ४२ ॥

---

[1] श्रीरुद्रस्य त्रिनेत्रत्वं च नृसिंहोपासनादेव । "विनायकस्तु विश्वस्य ध्यानादैत् गजवक्त्रताम्" इतिवत् । नृसिंहस्य त्रिनेत्रत्वं च तंत्रसारे व्यक्तम् । 'ध्यायेन्नृसिंहमुरुवृत्तरवित्रिनेत्रं जानुप्रसक्तकरयुग्ममथापराभ्याम् ।' चक्रं दरं च दधतं प्रियया समेतं तिग्मांशुकोट्यधिकतेजसमग्र्यशक्तिम् (4/15) । इति ।

[2] मोनयद्वासाप्रप्रक्षि व्यत्यस्तौ विघ्नराण्मनुः ॥
रक्तांबरो रक्ततनू रक्तमाल्यानुलेपनः ।
लंबोदरो गजमुखो पाशदंतांकुशाभये ॥
बिभ्रद् ध्येयो विघ्नहरः कामदस्त्वरया ह्ययम् ॥
—इति तंत्रसारोक्तगणपतिध्यानम् ।(4/87, 88)

हेरंब कुंभलसितामलकुंकुमांक मारारिपुत्र करिवक्त्र पवित्रगात्र ।
कारुण्यरूप सुकलाप महाप्रताप प्रारब्धकार्यमुरुधैर्य भवेदविघ्नम्[1] ॥४३॥
रमायै हरिभामायै क्षमायै च नमो नमः ।
सरस्वत्यै च सत्यै (रत्यै च शच्यै) च रत्यै नित्यं नमो नमः ॥४४॥
अघभंगे जगत्तुंगे सुतरंगे हरेः पदे ।
कृतसंगे नभोगंगे सदपांगे श्रमं हर ॥ ४५ ॥
नागारिवाहनांघ्र्यब्जयोगात्[2] त्रैलोक्यपावनि ।
भागीरथि नमस्तुभ्यं रोगं मे हर देहगम् ॥ ४६ ॥
रमारमणपादाब्जद्युमद्रेणुभिरंकिते ।
नमो [3]धवलगंगे ते श्रमं मे हर निर्मले ॥ ४७ ॥
तुंगे[4] तुरंगवदनोत्तुंगदंष्ट्रासमुद्भवे ।
तं गेयं कविभिर्मेऽतरंगे सांगं[5] स्थिरीकुरु ॥ ४८ ॥

---

[1] दुष्टानां विघ्नकर्ता सुचरितसुजनस्तोमविघ्नापहर्ता
तस्माद्विघ्नाधिपोऽहं मत इति सुधियां स्पष्टमाज्ञापनाय ।
पौलस्त्येच्छांतरायः सुरमुनिनिकराभीष्टसंप्राप्त्युपायः
श्रेयो विघ्नाधिराजः प्रदिशतु सततं भूरि गौरीतनूजः ॥
—इति तीर्थप्रबंधे (1/83)

वक्रतुण्ड महाकाय कोटिसूर्यसमप्रभ ।
अ(नि)वि(र्वि)घ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ —इति पुराणवचनम् ।

[2] 'यच्छौचनिःसृतसरित्प्रवरोदकेन
तीर्थेन मूर्ध्न्यधिधृतेन शिवः शिवोऽभूत् ' —इति भागवते (3/28/22) ।

[3] अनेन सोदापुरीस्थधवलगंगाऽपि स्तुता भवति ।

[4] 'नतोऽस्मि तुंगां विलसत्तरंगामघौघभंगां हरिपादसंगाम् ।'—इति ।
तटिनीषु तुंगभद्रे स्वादूदकसंकुला त्वमसि नूनम् ।
कस्मात् तीर्थपदोऽसौ धत्ते त्वामेव दंष्ट्रयोर्नो चेत् ॥
—इति च तीर्थप्रबंधे (3/11, 12)

सुराणामत्युदाराणां सदाराणां पदांबुजम् ।
उरूणां स्वस्तरूणां मे गुरूणां च नतोऽस्म्यहम् ॥ ४९ ॥

भक्तिर्हरौ प्रसक्तिश्च सत्स्वस्तु स्फूर्तिरेव च ।
विरक्तिश्च विमुक्तिश्च मेऽस्तु युष्मदनुग्रहात्[6] ॥ ५० ॥

वादिराजकृते श्राव्ये काव्ये भ(भा)व्ये सुबुद्धिभिः ।
सेव्ये सरसभारत्यां विलासोऽभूत् सुरप्रियः ॥ ५१ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजतीर्थपूज्यपादविरचित सरसभारतीविलासे द्वितीयो विलासः ॥

— ० —

---

[5] सांगम्—सपरिवारम्—

'रमाब्रह्मादयस्तस्य परिवारतयैव तु'—इति सदाचारस्मृत्युक्तेः (34) ।

परिवारतया ग्राह्या अपि हेया प्रधानतः ।

—इति च श्रीमदाचार्योक्तिः ।

[6] यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ।
तस्यैते(ऽ)कथिता ह्यर्थाः प्रकाशंते महात्मनः ॥

—इति श्वेताश्वतरोपनिषदि (6/23)

'मोक्षो ज्ञानं च क्रमशो मुक्तिगो भोग एव च ।
उत्तरेषां प्रसादेन नीचानां नान्यथा क्वचित् ॥'

—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (1/79)

यतोऽवराणां सर्वेषां गुणाः सर्वाः क्रिया अपि ।
नियमेनैव पूर्वेषां सुप्रसादनिबंधनाः ॥—इत्यनुव्याख्याने (3/3/44)

विष्णोरत्युत्तमत्त्वादखिलगुणगणैस्तत्र भक्तिं गरिष्ठां
संश्लिष्टे श्रीधराभ्याममुमथ परिवारात्मना सेवकेषु ।
यः संधत्ते विरिंचिश्वसनविहगपानंतरुद्रेंद्रपूर्वे-
ष्वाध्यायंस्तारतम्यं स्फुटमवति सदा वायुरस्मद्गुरुस्तम् ॥

—इति हरिवायुस्तुतौ (13)

तृतीयो विलासः

श्रीब्रह्मवाणीप्राणेशभारत्याख्याः[1] परे हरौ ।
पंचेमाश्चंचला नैव कथंचन कदाचन ॥ १ ॥

[2]एकीभावाद् ब्रह्मवाय्वोस्तत्पन्योस्तद्वदेव हि ।
एकीभावे सतीमास्तु तिस्रोऽभूवन् हि देवताः ॥ २ ॥

यच्छुद्धापरपर्यायं पदं शुक्लाभिधं बुधाः ।
आहुस्तेन परे तत्त्वे शुक्लमेतत्त्रयं[3] किल[4] ॥ ३ ॥

---

[1] समस्तजीवराशौ तु दुर्लक्षणविवर्जितौ ।
पूर्णचित्सुखशक्त्यादौ योग्यौ कृष्णा च मारुतिः ॥
अनादिदुःखहीनत्वे सुखाधिक्ये च लक्षणम् ।
रुग्मिणीसत्यभामादिरूपायाः श्रिय एव तु ॥
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (31/130, 31)

[2] ब्रह्मात्मको यतो वायुः पदं ब्राह्ममगात् पुरा ।
वायोरन्यस्य न ब्राहं पदं तस्मात् स एव सः ॥
—इति म. भा. ता. नि. (2/35)

वायुर्हि ब्रह्मतामेति तस्मात् ब्रह्मैव स स्मृतः ।
न ब्रह्मसदृशः कश्चित् शिवादिषु कथंचन ॥
—इति म. भा. ता. नि. (2/154)

[3] तस्मादेको वायुरेव धर्मे भागवते स्थितः ।
लक्ष्मीःसरस्वती चेति **परशुक्लत्रयं** स्मृतम् ।
सर्वमेतच्च कथितं तत्र तत्रामितात्मना ।
व्यासेनैव पुराणेषु भारते च स्वसंविदा ॥
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (18/28, 29)

अनाद्यनंतकालेऽपि या जन्ममरणोझ्झिता ।
नित्यमुक्ता च या तस्मात् त्यक्तचित्तभ्रमैव सा ॥ ४ ॥

या ब्रह्मणोऽद्य जननी या पूर्वब्रह्मकल्पगा ।
लयेऽप्यलीना या देवी ब्रह्मणः सा दिने दिने ॥ ५ ॥

कथं जन्मवती कूर्म इव वार्धेरवातरत् ।
इति सर्वैश्च वक्तव्यमतः स्वरमणो यथा ॥ ६ ॥

नित्यमुक्तस्तथा [1]नित्यमुक्ता श्रीश्च सधर्मिणी ।
यदि मुक्तेऽपि दोषोऽस्ति मुक्त्यर्थं प्रयतेत कः ॥ ७ ॥

नित्यमुक्ता तु या लक्ष्मीर्नित्यं दोषोज्झितैव सा ।
लयेऽपि हरिणा सार्धं या शेते प्रलयांबुनि[2] ॥ ८ ॥

---

[4] 'परशुक्लत्रयं स्मृतम्' इत्यत्र सरस्वती वायुः लक्ष्मीश्चेति परे—परमात्मनि शुक्लानां—शुद्धानां, त्रयम्—त्रिकम्, श्रुतम्—श्रुतिप्रसिद्धम् । वायुर्भारतित्यनुक्त्वा सरस्वतीति कथनात् वायुपदेन ब्रह्माऽपि गृह्यते इति सूचितम् ।
–इति म.भा.ता.नि. भावप्रकाशिकायाम् श्रीवादिराजश्रीचरणविरचितायाम् (18/28)

[1] ॐ उपस्थितेस्तद्वचनात् ॐ—इति ब्रह्मसूत्रम् (3/3/42)

अनादिकालभगवत्संबंधित्वाद्युज्यते च नित्यमुक्तत्वम् । द्वावेतावनादिनित्यावनादियुक्तौ नित्यमुक्तावनादिकृतौ नित्यकृतौ योऽयं परमो या च प्रकृती रमते ह्यस्यां परमो रमते ह्यस्मिन् प्रकृतिः स्वस्मिन् हि रमते परमो न स्वस्मिन् प्रकृतिरत एनमाहुः परम इतीति गौपवनश्रुतिवचनात् ।—इति तद्भाष्यम्

[2] आसीदुदारगुणवारिधिरप्रमेयो नारायणः परतमः परमात् स एकः ।
संशांतसंविदखिलं जठरे निधाय लक्ष्मीभुजांतरगतः स्वरतोऽपि चाग्रे ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (1/2)

यस्त्वामुरसि धत्तेऽब्ज कौस्तुभद्युतिभासिते ।
स त्वां नैवाच्युतः सर्वस्यात्यये सत्यपि त्यजेत् ॥

हर्ताऽपि सर्वलोकस्य भर्तैवासिद्धि(त्प्रि)यः श्रियः ।
इत्थं महोपकर्तारं धर्तारं नित्यमात्मनः ॥ ९ ॥

मातर्लक्ष्मि नमस्तुभ्यं माधवप्रियमानिनि ।
युवां विश्वस्य पितराववितरेतरयोगिनौ ॥

समना किल मातस्त्वममुना ततयोगिनी ।
मम नाथेन देवश्च विमनाश्च न स त्वयि ॥

त्वं वेदमानिनी वेदवेद्यः किल स ते प्रियः ।
त्वं मूलप्रकृतिर्देवी स चादिपुरुषः किल ॥

देवि त्वं ललनारत्नं देवोऽसौ पुरुषोत्तमः ।
युवां युवानौ सततं युवयोर्न वयोऽधिकम् ॥

सर्वालंकारभरितौ सर्वज्ञौ सर्वसद्गुणौ(चित्तनू) ।
शर्वादिसर्वभक्तौघसर्वसर्वस्वदायकौ ॥

सुमुखौ सुंदरतरौ सुनासौ सुखचित्तनू ।
सुराराधितपादब्जौ रमानारायणौ स्तुमः ॥ —इति श्रीश्रीशगुणदर्पणे ।

समावेतौ प्रकृतिश्च परमश्च नित्यौ सर्वगतौ नित्यमुक्तावसमावेतौ प्रकृतिश्च परमश्च विलीनो हि प्रकृतौ संसारमेति विलीनः परमे ह्यमृतत्वमेतीति सौपर्णश्रुतेः । — इति ब्रह्मसूत्रभाष्ये (4/2/8)

'सर्वतः प्रकृतिः सूक्ष्मा प्रकृतेः परमेश्वरः ।
ज्ञानानंदौ तथैश्वर्यः गुणाश्चान्येऽधिकाः प्रभोः '—इति हि तुरश्रुतिः ।
—इति ब्रह्मसूत्रभाष्ये (4/2/9)

देशतः कालतश्चैव समा प्रकृतिरीश्वरे ।
उभयोरप्यबद्धत्वं तदबंधः परात्मनः ॥
स्वत एव परेशस्य सा चोपास्ते सदा हरिम् ॥
—इति ब्रह्मसूत्रभाष्योद्धृत (4/2/10) भविष्यत्पर्ववचनम् ।

कर्तारमघभेत्तारं धिक्तारं विरोधिनाम् ।
नित्यानुरक्तधीः सा तमद्याप्यत्येति न क्वचित् ॥ १० ॥
कस्तां शक्तोऽन्यथाकर्तुं शक्तिं तत्त्वप्रवर्तिकाम् ।
लयाग्निनैव यद्दग्धाः खलाः कल्यादयस्तव ॥ ११ ॥
लयेऽपि लयहीना या(ः) कश्च तां क्षोभयेद्वद ।
अंके निधाय या शेषशायिनः पदपंकजम् ॥ १२ ॥
भक्त्या[1] निषेवते नित्यं पत्युर्वक्षःस्थिता च या ।
सभायामपि या भर्तुरंकपर्यंकवासिनी ॥ १३ ॥
अवतारेऽपि या भर्त्रा सहैवावतरेत्[2] सदा ।
तत्रापि यं यं दितिजं मुंचति स्म हरिः प्रभुः[3] ॥ १४ ॥
तं तं मुंचति भूरूपा संपद्रूपा रमा किल ।
अनुगृह्णाति यं भक्तं स्वपतिर्भक्तवत्सलः ॥ १५ ॥

'प्रकृतिर्वाव समासमैषा हि नित्याऽजरा तद्वशा चेति ।'
—इति ब्रह्मसूत्रभाष्योदाहृता (4/2/13) श्रुतिः ।

मत्स्यकूर्मवराहाद्याः समा विष्णोरभेदतः ।
ब्रह्माद्यास्त्वसमाः प्रोक्ताः प्रकृतिश्च समासमेति च वराहे ॥
—इति ब्रह्मसूत्रभाष्ये (4/2/14)

ॐ आदरादलोपः ॐ—इति ब्रह्मसूत्रम् (3/3/41)
अबद्धत्वेऽपि भक्तिविशेषादेवोपासनाद्यलोपस्तस्या भवति ।
यथा श्रीर्नित्यमुक्ताऽपि प्राप्तकामाऽपि सर्वदा ॥
उपास्ते नित्यशो विष्णुमेवं भक्तो हरेर्भवेत् ॥—इति बृहत्तंत्रे ।—(भाष्ये)

[2] देवत्वे देवदेहोऽयं मनुष्यत्वे च मानुषी ।
विष्णोर्देहानुरूपां वै करोत्येषाऽऽत्मनस्तनुम् ।
—इति श्रीसत्यधर्मतीर्थश्रीपादोद्धृतविष्णुपुराणवचनम् ।

[3] यां यां परेश उरुधैव करोति लीलां तां तां करोत्यनु तथैव रमाऽपि देवी ।
—इति म. भा. ता. निर्णये ।

श्रीश्च तन्मंदिरे नित्यमास्ते संपत्स्वरूपिणी ।
अन्योन्यस्निग्धयोरित्थं कश्च तां क्षोभयेत् खलः ॥ १६ ॥
त्रिधामधामरूपेण या मुक्तिरिति कीर्त्यते ।
[1]तत्र स्थितोऽपि यो मुक्तः सोऽपि दोषोज्झितः किल ॥ १७ ॥
स्वाश्रितभ्रमभेत्त्रीं तां भेत्तुं कस्तेऽसुरः क्षमः ।
[2]'न यत्र माया किमुतापरे' इत्याह यां शुकः ॥ १८ ॥
अकुण्ठवैकुण्ठकरूपा[3] सा क्व क्व ते भ्रमः ।
भर्तुरंगं समालिंग्य भूषणाद्यात्मना सदा ॥ १९ ॥
या मोदते रमा देवी [4]समनेति वदंति याम् ।
असुरारेः हरेः पत्नी लक्ष्मीः शुद्धतमैव हि ॥ २० ॥
परार्थमसुरच्छेत्तुर्दारान् को ह्यसुरः स्पृशेत् ।
या माता सर्वलोकस्य सा श्रीः स्वरमणं विना ॥ २१ ॥

---

[1] श्रियं वसाना अमृतत्वमायन्—इति श्रुतिः ।

[2] न वर्तते यत्र रजस्तमस्तयोः सत्वं च मिश्रं न च कालविक्रमः ।
न यत्र माया किमुतापरे हरेरनुव्रता यत्र सुरासुरार्चिताः ॥
—इति भागवते ।

[3] श्रीरेव लोकरूपेण विष्णोस्तिष्ठति सर्वदा ।
अतो हि वैष्णवा लोका नित्यास्ते चेतना अपि ॥
—इत्यादि गीतातात्पर्यनिर्णये (18/63)

[4] ॐ समना चासृत्युपक्रमादमृतत्वं चानुपोष्य ॐ । —इति ब्रह्मसूत्रम् (4/2/7) ।
देशतः कालतश्च व्याप्त्या समो ना परमपुरुषो यस्याः सा **समना** । संसारानुपक्रमात् स्वत एवामृतत्वं तस्याः । बृहच्छ्रुतिश्च—द्वौ वा व सृत्यनुक्रमौ प्रकृतिश्च परमश्च द्वावेतौ नित्यमुक्तौ नित्यौ च सर्वगतौ चैतौ ज्ञात्वा विमुच्यते—इति तद्भाष्यम् ।

[1]पुत्रभूतानिमान् जीवान् कथं वा कामयेद् वद ।
[2]"यं कामये तं तमुग्रं कृणोमी"त्यादिनाऽखिलान् ॥ २२ ॥

सुरान् निराकृत्य 'मम योनिरप्स्वि'ति या जगौ ।
स्वयं हि कृतदेवान् सा कथं स्वीकुरुते वद ॥ २३ ॥

हरौ विरोधं सा देवी कुरुते न कदाचन ।
सर्वालंकारभरिते सर्वलोकमनोहरे(रमे) ॥ २४ ॥

सर्वोत्तमे सति मनः कुर्वीतान्यत्र सा कथम् ।
किं च यत्रास्ति सा देवी तत्र भर्ताऽपि वर्तते ॥ २५ ॥

---

[1] शंभुः पुत्रसमः स मे पुररिपुः पौत्रः शशी सोदरः
सिंधुर्मे जनकायितो मधुसखो मत्सूनुकल्पः प्रभो ।
अम्बाऽहं सकलस्य चेति कमला कृष्णैकलग्नं मनो-
भृंगं दर्शयितुं कृतोग्रशपथा स्वं रूपमस्पष्टयत ॥

—इति रुग्मिणीशविजये (14/13)

धिक्कृत्याहमुमेशहंसगमनौ स्वर्गेश्वराग्नी भव-
त्सूक्तासक्तहृदंग ! लोकमखिलं देवौघमान्यान् मुनीन् ।
सच्छास्त्राध्वनि कोविदानपि बुधान् त्वय्येव यत् सस्पृहा
विश्वाधीश्वरतां भवघ्न भवतस्तन्निश्चिनोमि प्रभो ॥

—इति रुग्मिणीशविजये (14/42)

[2] यं कामये तं तमुग्रं कृणोमि तं ब्रह्माणं तमृषिं तं सुमेधाम् ।
अहं रुद्राय धनुरातनोमि ब्रह्मद्विषे शरवे हंत वा उ ॥
अहं जनाय समदं कृणोम्यहं द्यावापृथिवी आविवेश ।
अहं सुवे पितरमस्य मूर्धन् मम योनिरप्स्वंतः समुद्रे ॥

—इति ऋक्संहितायाम् (अंभ्रणीसूक्ते) ।

व्याप्तत्वादुभयोस्तस्मान्नित्यं भर्त्रा सह स्थिताम् ।
कः पश्येत् कः स्पृशेद्यस्य [1]चक्रं श्रीः किल दुर्जया ॥ २६ ॥
तद्धि हर्यप्रियं देवं दानवं वाऽनुधावति ।
नम्रं [2]रक्षत्यनम्रं तु दिधक्षति [3]दहत्यपि ॥ २७ ॥
शिरश्छिनत्ति शक्तिं स्वां व्यनक्ति किल कीलया ।
ईदृक् चक्रस्वरूपां तां भीषयेद् दूषयेच्च कः ॥ २८ ॥

---

[1] पूर्वं हरेश्चक्रमभूद्धि दुर्गा तमःस्थिता । —इति म भा. ता. नि. (3/75)
दुर्गा चक्राधिदेवी स्यात् । —इति श्रीटीकाकृत्पादाः (पद्यमालायाम्) ।
चक्रविषये विशेषस्तु श्रीवादिराजश्रीचरणकृतचक्रस्तुतौ सहस्रारस्तुतौ च द्रष्टव्यः ।

[2] रक्षति—अंबरीषादीन् । —इति भागवते (9/6/72, 73)
इति संस्तुवतो राज्ञो विष्णुचक्रं सुदर्शनम् ।
अशाम्यत् सर्वतो विप्रं प्रदहद् राजयाञ्चया ॥ —इति भागवते (9/6/32)

[3] दहति—सुदक्षिणादीन् । —इति भागवते (10/82/44)
कृष्णस्तस्य प्रतिघातार्थं समादिशच्चक्रमनंतवीर्यः ।
जाज्वल्यमानं तदमोघवीर्यं व्यद्रावयद्वह्निमिमं सुदूरम् ॥
कृत्यात्मको वह्निरसौ प्रधानवह्नेः पुत्रश्चक्रविद्रावितोऽथ ।
सहानुबंधं च सुदक्षिणं तं भस्मीचकाराशु सपुत्रभार्यम् ॥
दग्ध्वा पुरीं वारणसीं सुदर्शनं पुनः पार्श्वं वासुदेवस्य चागात् ॥
—इत्यादि म भा. ता. निर्णये (227-229)

तमन्वधावद्भगवद्रथांगं दावाग्निरुद्धूतशिखो यथाऽहिम् ।
—इति भागवते (9/6/30)

इति क्षिप्त्वा शितैर्बाणैर्विरथीकृत्य पौंड्रकम् ।
शिरोऽहरद्रथांगेन वज्रेणेंद्रो यथा गिरेः ॥

इत्थं विचार्यमाणेऽभूच्छुद्धा मूलतनौ रमा ।
अवतारेऽपि शुद्धैव सेयं मंगलदेवता ॥ २९ ॥

यतो नीताऽपि सा [1]सीता नैव भीता दशाननात् ।
नैव दृष्टा न च स्पृष्टा तेन दुष्टांतरात्मना ॥ ३० ॥

बलात् स्प्रष्टुं यदि खलाः शक्तास्तर्ह्यजने वने ।
स्थितामेकाकिनीं कस्मान्न पस्पर्श बली खलः ॥ ३१ ॥

सीताप्रतिकृतिश्चापि यदा रक्षोभयंकरी ।
तदा साक्षान्महालक्ष्मीः किन्न रक्षो भयंकरी ॥ ३२ ॥

दुर्गा रूपेण या शुंभं निशुंभं चाप्यमर्दयत् ।
तस्या रक्षोभयं को वा प्रेक्षावान् वक्ष्यति क्षितौ ॥ ३३ ॥

दुर्गम्यं यद्बलादन्यैस्तद्धि दुर्गं विदुर्बुधाः ।
अतो दुर्गाभिधां दुर्गां बलात् को वा खलः स्पृशेत् ॥ ३४ ॥

यतश्च भीष्मकगृहे रुग्मिणीं श्रीस्वरूपिणीम् ।
चैद्यसाल्वजरासंधपूर्वा रुग्मिप्रचोदिताः ॥ ३५ ॥

सर्वस्यांतर्बहिः सोऽथ कृत्यां माहेश्वरीं विभुः ।
विज्ञाय तद्विघातार्थं पार्श्वस्थं चक्रमादिशत् ।
दग्ध्वा वाराणसीं सर्वां विष्णुचक्रं सुदर्शनम् ।
भूयः पार्श्वमुपातिष्ठत् कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ॥

—इति भागवते (10/69/36, 52, 56)

तावदुत्थाय भगवान् तान् निवार्य स्वयं रुषा ।
शिरः सुरांतचक्रेण जहारापततो रिपोः ॥ —इति भागवते (10/82/44)

[1] नीता सीताकृतिः, न पुनः सीता । तथाऽपि तस्यां सीतासन्निधानात् 'नीता सीतेति' साधुः । 'देव्याश्च सन्निधियुतां व्यवहारसिद्ध्यै ।' इति महाभारततात्पर्यनिर्णयोक्तेः । वक्ष्यति च—'सीताप्रतिकृतिश्चापि' इति (32) ।

छलवंतः खलाः सर्वे बलवंतः स्वयंवरे ।
एकाकिनीमिमां साध्वीं द्रष्टुं वा स्प्रष्टुमेव वा ॥ ३६ ॥
कुतो न शेकुर्देवस्य यात्रां कर्तुं गतामपि ।
कृष्णस्तु दूरादागत्य तृणीकृत्याखिलान् नृपान् ॥ ३७ ॥
निन्ये तद्रुग्मिणी[1] शुद्धा सिद्धा विद्यावतां मते ।
हर्येकपत्नी तत्रैव नित्यं लग्नमनोरथा ॥ ३८ ॥
इत्थं कथा भागवते श्रुता रामायणे तथा ।
श्रुतौ च भारते चैव निरवद्यस्य भामिनी ॥ ३९ ॥
निरवद्यतमा तस्माद्रमा सर्वत्र सर्वदा ।
किंच क्षीरांबुधेर्जाता लक्ष्मीः स्वीयस्वयंवरे ॥ ४० ॥
विष्णोरन्यज्जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ।
धिक्कृत्य[2] तेषां दोषांश्च पृथक् पृथगुदीर्य च ॥ ४१ ॥

---

[1] सिंजन्नूपुरशोभिपादकमलां मंदस्मितोद्यन्मुखीं
कंजाक्षीं कुचभारभीरुविलसन्मध्यां क्वणत्कंकणाम् ।
शंभ्वाद्यैः परिसेवितां सुवसनां जांबूनदालंकृता-
मंबां तां प्रणतोऽस्मि कृष्णरमणीं लंबालकां रुग्मिणीम् ॥

—इति रुग्मिणीशविजये ।

[2] विलोकयंती निरवद्यमात्मनः पदं ध्रुवं चाव्यभिचारिसद्गुणम् ।
गंधर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषु नान्वविंदत ॥
नूनं तपो यस्य न मन्युनिर्जयो ज्ञानं क्वचित् तच्च न संगवर्जितम् ।
कश्चिन्महांस्तस्य न कामनिर्जयः स ईश्वरः किं परतो व्यपाश्रयः ॥
धर्मः क्वचित्तत्र न भूतसौहृदं त्यागः क्वचित् तत्र न मुक्तिकारणम् ।
वीर्यं न पुंसोऽस्त्यजवेगनिष्कृतं न हि द्वितीयो गुणसंगवर्जितः ॥
क्वचिच्चिरायुर्न हि शीलमंगलं क्वचित् तदप्यस्ति न वेद्यमायुषः ।
यत्रोभयं कुत्र च सोऽप्यमंगलः सुमंगलः कश्चन कांक्षते हि माम् ॥

असारमखिलं मत्वा सारात्सारतरं हरिम् ।
निश्चित्य तस्य सुगुणान् सत्कृत्य च पदे पदे ॥ ४२ ॥
उत्कृत्य सकलान् दोषान् धन्या कन्यैव या रमा ।
अन्वमंस्त स्वरमणं हरिं सर्वमनोरमम् ॥ ४३ ॥
तच्चित्तमन्यथाकर्तुं देवो वा दानवोऽपि वा ।
नैवाशक्नोत् तदा कोऽपि स च वव्रे हरिं पतिम् ॥ ४४ ॥
दोषज्ञाऽखिलदेवानां गुणज्ञा रमणस्य च ।
कुतोऽन्यत्र रतिं कुर्यादरतिं वा स्वभर्तरि ॥ ४५ ॥
पतिमत्या युवत्याश्च शक्तिमत्याश्च सर्वदा ।
चित्तक्षोभाय ते दैत्याः शक्नुवंति कथं वद ॥ ४६ ॥
अतः स्वतोऽन्यतो वाऽपि कदाचिदपि कुत्रचित् ।
रमायां हरिभामायां दोषस्यावसरो न हि ॥ ४७ ॥
यतोऽमंगललेशस्याप्यवकाशो न तु श्रियाम् ।
अत एव वदंतीमां सर्वे मंगलदेवताम्[1] ॥ ४८ ॥
वादिराजकृते श्राव्ये काव्ये भ(भा)व्ये सुबुद्धिभिः ।
सेव्ये सरसभारत्यां विलासोऽभूच्छ्रियः प्रियः ॥ ४९ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजतीर्थपूज्यपादविरचित सरसभारतीविलासे तृतीयो विलासः ॥

— ० —

एवं विमृश्याव्यभिचारिसद्गुणैर्वरं निजैकाश्रयतया गुणाश्रयम् ।
वव्रे वरं सर्वगुणैरपेक्षितं रमा मुकुंदं निरपेक्षमीप्सितम् ॥
—इति भागवते (8/9/19-23)

[1] सर्वमंगलमांगल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।
शरण्ये त्र्यंबके देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥—इति श्रीसूक्तपरिशिष्टे ।
आचार्यः पवनोऽस्माकमाचार्याणी च भारती ।
देवो नारायणः श्रीशः **देवी मंगलदेवता** ॥
—इति श्रीवादिराजश्रीपादोक्तिः युक्तिमल्लिकायाम् (5/999) ।

चतुर्थो विलासः

किं च भागवते प्रेमकलहे हरिणोदितम्[1] ।
यद्वाक्यं तद्विचारेऽपि निरवद्याऽभवद्रमा ॥ १ ॥
बलवद्भिः कृतद्वेषा वयमित्युदिते सति ।
भर्त्रा भक्तभयच्छेत्रा दात्रा सकलसंपदाम् ॥ २ ॥
[2]प्रत्याह तं प्रति प्रीत्या लक्ष्मीरक्षुण्णधीः किल[3] ।
बलवानिंद्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ ३ ॥

---

[1] राजभ्यो बिभ्यतः सुभ्रु समुद्रं शरणंगतान् ।
बलवद्भिः कृतद्वेषान् प्रायस्त्यक्तनृपासनान् ॥
अस्पष्टवर्त्मनां पुंसामलोकपथमीयुषाम् ।
आस्थिताः पदवीं सुभ्रु प्रायः सीदंति योषितः ॥
—इति भागवते (X. 75/16, 17) श्रीरुग्मिणीं प्रति श्रीकृष्णवचनम् ।

[2] सत्यं बलादिव गुणेभ्य उरुक्रमांतः शेते समुद्र उपलम्भनमात्र आत्मा ।
योऽनित्यकेंद्रियगुणैः कृतविग्रहस्त्वं त्वत्सेवया नृपपदं विधुतं तमोंऽधम् ॥
—इती भागवते रुग्मिणीप्रतिवचनम् (X. 75, 39) श्रीकृष्णं प्रति ।

[3] प्रेमकलहस्यास्य तात्पर्यमुक्तं श्रीमदाचार्यैः :—
कृष्णः क्रीडन् द्वारवत्यां सुपूर्णनित्यानंदः क्वचिदाह भैष्मीम् ।
विडंबयन् गृहिणामेव चेष्टा नित्याविरोधोऽपि तया विदोषया ।
त्वया न कार्यं मम किंच भद्रे मयारीणां मानभंगार्थमेव ।
समाहृताऽसीति सा चावियोगं सदा कृष्णेनात्मनोऽप्येव वेत्त्री ।
स्त्रिया भेतव्यं भर्तुरित्येवं धर्मं विज्ञापयंती दुःखितेवास देवी ।
तां सांत्वयामास गृहस्थधर्मं विज्ञापयन् देवदेवोऽप्यदुःखाम् ।
—इति म. भा. ता. निर्णये (22/230-233)

इति प्राचीनवचनादनित्यैः प्राकृतेंद्रियैः ।
ब्रह्मरुद्रेंद्रपूर्वाणां[1] गीर्वाणानां च सर्वदा ॥ ४ ॥

नित्यस्वरूपभूतानां शक्तिचित्सुखतेजसाम् ।
निरोधकैस्ततो हेतोस्तेभ्योऽपि बलवत्तरैः[2] ॥ ५ ॥

अनादिकालमारभ्य कृतद्वेषैरिव प्रभो ।
नित्यज्ञानात्मेंद्रियस्त्वं यतस्त्यक्तोऽपि दूरतः ॥ ६ ॥

इति भावादिदं सर्वमुक्तं मां प्रति लीलया ।
न तु त्वत्तोऽपि बलवान् कश्चिदस्ति पुमानिति[3] ॥ ७ ॥

कटाक्षक्षेपमात्रेण यस्त्वं कल्पक्षये सति ।
ससुरासुरगंधर्वं सयक्षोरगराक्षसम् ॥ ८ ॥

जगत्संहृत्य सकलं मया सह लयांबुधौ ।
शेषे त्वत्तोऽपि बलवान् कोऽस्ति तत्पुरुषोत्तम ॥ ९ ॥

इति प्रियोक्तितश्चापि चित्तक्षोभो न कश्चन ।
किंतु पत्युः प्रियं नित्यमुक्तत्वाख्यं मनोहर(रम)म् ॥ १० ॥

---

[1] अत्र परिशुद्धभागवतधर्मरतानां ब्रह्मपदोपलक्षितऋजूनां ग्रहणं तु छत्रिन्यायेन इति ज्ञेयम् । तेषां क्वाप्यज्ञानाद्यदर्शनात् । तदुक्तम्—अनादिकालतो सर्वदोषहीनाः गुणाधिकाः ? इत्यादि ।

[2] रुद्रं समाश्रिता देवा रुद्रो ब्रह्माणमाश्रितः ।
ब्रह्मा मामाश्रितो नित्यं नाहं कंचिदुपाश्रितः ॥
—इति म॰ भा॰ ता॰ निर्णयोद्धृत महाभारतवचनम् ।

[3] बलमिंद्रस्य गिरिशः गिरिशस्य बलं मरुत् ।
हरिस्तस्य बलं साक्षात् न हरेर्बलमन्यतः ॥
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णयोदाहृत महाभारतवचनम् ।

अर्थमेव गतक्रोधा या वक्ति स्वपतिं प्रति ।
भर्तुरीर्ष्याद्वेषपूर्वदोषाणामीदृशी रमा ॥ ११ ॥
कथं पात्रीभवेन्मंद कदाचित् केनचित् क्वचित् ।
सर्वशास्त्रार्थकुशला सर्वज्ञा[1] वेदमानिनी ॥ १२ ॥
इति या (इतोऽपि) निरवद्याऽऽसीत् सेयं मंगलदेवता ।
" *निष्किंचना वयं शश्वन्निष्किंचनजनप्रियाः ॥ १३ ॥
तस्मात् प्रायेण नो ह्याढ्या न भजंति सुमध्यमे "[2] ।
इत्थं रहसि पत्यैव प्रोक्तेऽपि प्रत्युवाच तम् ॥ १४ ॥
रमा गतभ्रमा रम्यतमा ज्ञातसदागमा ।
यतः किंचित्फलं क्षुद्रं धनधान्यांबरादिकम् ॥ १५ ॥
नश्वरं भयदं नास्ति त्वत्तो भक्तविमुक्तिदात् ।
किंतु सर्वजनप्रार्थ्यं मुक्त्याख्यमकुतोभयम् ॥ १६ ॥
नित्यान्नपानचित्सौख्यवस्त्रभूषणदायकम् ।
बंधनिर्बंधविधुरं मंदमारुतसेवितम् ॥ १७ ॥

---

[1] ईश्वरे त्वसार्वत्रिकमन्यत्रानालोचनेऽपि सर्वविषयं लक्ष्मीज्ञानम् । तदपि नियमेन यथार्थम् । तत्स्वरूपमनादि नित्यं च । ईश्वरैकाधीनम् । तदपेक्षया स्पष्टत्वे न्यूनम् । स्पष्टत्वं चापरोक्षत्ववज्ज्ञानगत एव विशेषो न विषयौपाधिकः । —इति श्रीं टीकाकृत्पादाः प्रमाणपद्धतौ ।

[2] ततश्चायं मूलार्थः । यतो यस्मात् किंचित् किंचिदेव नास्त्यतो निष्किंचनः । नितरां किंचन सर्वं यस्य स इति निष्किंचनशब्दार्थो ज्ञेयः । बहुकिंचनातिरिक्तस्य सर्वस्य दुर्निरूपत्वात् ।
—इति श्रीसत्यधर्मतीर्थाः (भागवतटिप्पण्यां) (10/78/18)

---

* अयं भागवतश्लोकः (10/78/18)

चंदनेन स्रजा चंद्रमुखीभिश्च सुखप्रदम् ।
इहापि कल्पपर्यंतस्थायिभाग्यमकंटकम् ॥ १८ ॥
ईदृशं महद्देवास्ति फलं नाशविवर्जितम् ।
अतो निष्किंचनोऽसि त्वं न तु दारिद्र्यतः क्वचित् ॥ १९ ॥
अनर्घहारकेयूरकुंडलांगदनूपुरैः ।
रत्नकांचीकंकणाद्यैः कौस्तुभेन च भास्वता ॥ २० ॥
अलंकृततनोर्नित्यं रत्नमंटपवासिनः ।
रमाधरालिंगितस्य दिक्षु दिक्षु सुरर्षिभिः ॥ २१ ॥
नरैश्च नानाविभवैः पूज्यमानस्य नित्यदा ।
सतां मते दरिद्रत्वं कथं देव भवेत् तव[1] ॥ २२ ॥
यतश्च ब्रह्मरुद्राद्या देवाः सर्वे दिगीश्वराः ।
कृतास्त्वया निजजनाः सर्वयज्ञभुजोऽपि च[2] ॥ २३ ॥

---

[1] कृष्णाश्रयो वसति यत्र जनोऽपि तत्र वृद्धिर्भवेत् किमु रमाधिपतेर्निवासे ॥
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (14/7)

[2] यस्यांघ्रिपद्मं परिचर्य विश्वविभावनायात्तगुणाभिपत्तेः ।
अजोऽध्यतिष्ठत् खलु पारमेष्ठ्यं पदं जितात्मश्वसनाभिवंद्यम् ॥
—इति भागवते (4/8/20)

ऐंद्रमिंद्रः परं स्थानं यमाराध्य जगत्पतिम् ।
प्राप यज्ञपतिं विष्णुं तमाराधय सुव्रत ॥
—इति कृष्णामृतमहार्णवोद्धृत विष्णुपुराणवचनम् ।

सुधर्मा पारिजातं च महेंद्रः प्राहिणोद्धरेः ।
यत्र चावस्थितो मर्त्यो मर्त्यधर्मैर्न युज्यते ॥
श्यामैककर्णान् वरुणो हयान् शुक्लान् मनोजवान् ।
अष्टौ निधिपतिः कोशान् लोकपालो निजोदयान् ॥

यस्माद्देषां महाभाग्यवतां किंचिद्धनं च न ।
अतो निष्किंचनजनप्रियश्चासि त्वमच्युत ॥ २४ ॥

दरिद्रप्रियता देव कथं स्यादीदृशस्य ते ।
धनवंतश्च शांता ये तेऽप्याढ्या हि सतां मताः ॥ २५ ॥

धनवंतो मदांधा ये ते चाढ्या इति कीर्तिताः ।
ब्रह्मादिसुरसेव्यस्य तवाद्योऽर्थो न शोभते ॥ २६ ॥

द्वितीयस्तु दशास्याद्यैरसेव्यस्य तवोचितः ।
ईदृशाढ्यासेव्यता च गुण एवाभवत् तव[1] ॥ २७ ॥

किं च दोषाढ्य इत्याहुर्यस्य दोषो महान् भुवि ।
ईदृशाढ्यासेव्यता च निर्दोषस्य गुणस्तव ॥ २८ ॥

इतोऽपि नोऽस्मान्न भजंत्याढ्या इति वचस्तव ।
युक्तमेवाभवद्देव यच्छब्दः कामधुग् विदाम् ॥ २९ ॥

निरवद्यभवत्पादसंगिगंगांबुसंगतम् ।
क्षुद्रांबु च नृणां दोषविद्रावणकरं यथा[2] ॥ ३० ॥

यद्यद्भगवता पत्तमाधिपत्यं स्वसिद्धये ।
सर्वे प्रत्यर्यमामासुर्हरौ भूमिगते नृप ॥
—इति भागवते (10/50/55-57)

[1] 'मैवारुवण्यो मैवारुवण्यो मैवारुवण्यः'—इति श्रुतिः ।

'आरुभिः दोषिभिः वन्यो वननीयो भजनीयो मैव तदुक्तप्रकारो न भवति परमात्मा' इति यावत् ।
—इति विष्णुतत्त्वनिर्णयटीकायाम् ।

'दूराद् दूरतरं यत्तु'—इति द्वादशस्तोत्रे ।

'नश्यतां दूरगं'—इत्यादि द्वादशस्तोत्रे ।

[2] गंगासंगेन नैर्मल्यं रथ्याद्भिर्लभ्यते यथा । —इति तत्त्वप्रकाशिकायाम् ।

तथा निर्दोषसुगुणपात्रीभूते महाप्रभौ ।
दोषशब्दाश्च सुगुणवाचकाः स्युरहो त्वयि ॥ ३१ ॥
इत्याद्यप्रियवाक्यं च प्रियार्थं कुर्वती रमा ।
निरवद्याऽभवद्देवी सेयं मंगलदेवता ॥ ३२ ॥
"वैदर्भ्येतदविज्ञाय त्वया(ऽ)दीर्घसमीक्षया ।
वृता वयं गुणैर्हीना भिक्षुभिः श्लाघिता मुधा[1]" ॥ ३३ ॥
इति कृष्णेन कथिता प्रत्याह किल रुक्मिणी ।
विज्ञान्येवार्भको यत्र विदर्भाख्यं हि तत्कुलम् ॥ ३४ ॥
अतो वैदर्भीति संबुध्यापि मामीश शंससि ।
एतदज्ञैर्दुष्टदृष्ट्या दृश्यमानमघं न हि ॥ ३५ ॥
मयाऽप्यापाततः कथ्यमानं मर्त्यानुकारिणा ।
नित्यशुद्धेन मनसा त्वमभिज्ञाय सर्वदा ॥ ३६ ॥
ध्यायंती [2]मद्गुणानेव वृतवत्यसि मां पतिम् ।
इति भावादेव देवा विज्ञायेत्युदितं त्वया ॥ ३७ ॥
अतस्तदपि वाक्यं मामभ्रमेत्येव [3]शंसति ।
यद्दीर्घकालजीवी त्वं दीर्घोऽसि विदुषां मते ॥ ३८ ॥
यतश्च दीर्घो भर्ता मे त्वमसीति समीक्षया ।
वृतो मया ततो दीर्घसमीक्षा चास्मि ते प्रिया ॥ ३९ ॥
यतश्च ब्रह्मरुद्राद्याः कल्पांतपरमायुषः ।
ततः सौमंगल्यभंगभीत्या त्यक्ता इमे मया ॥ ४० ॥

---

[1] अयमपि भागवतश्लोकः । (X/75/20)

[2] श्रुत्वा गुणान् भुवनसुंदर श्रृण्वतां ते.........
त्वय्यच्युताविशति चित्तमपत्रपं मे ॥ —इति भागवते (10/52/37)

[3] तदपि नियमेन यथार्थम् । —इति प्रमाणपद्धतौ ।

नदद्दीर्घसमीक्षा च भवाम्यच्युत ते प्रिया ।
तस्मदुभयथाऽपीश त्वदुक्तिर्घटते मयि[1] ॥ ४१ ॥
इत्थं त्रिभिः पदैरेतैर्मां प्रशस्य तव प्रियाम् ।
पदाभ्यामुत्तराभ्यां त्वं त्वां च स्तौषीति मे मतिः ॥ ४२ ॥
तत् ते पदत्रयं पूज्यं पूज्यमेतत् पदद्वयम् ।
तत् सहस्रपदं वेद्यं तथाऽनंतपदं वचः ॥ ४३ ॥
रूपं च सकलैः श्लाघ्यं न ते दोषास्पदं पदम् ।
एवं च दोषवाक्यार्थमपि भूषांचकार या ॥ ४४ ॥
निरवद्या कथं नाभूत् सेयं मंगलदेवता ।
गुणैर्ज्ञानानंदपूर्वैरिनोऽसि[2] त्वं चराचरात् ॥ ४५ ॥
हि शब्दश्च प्रसिद्धत्वमस्यार्थस्याह मध्यगः ।
अतो गुणैर्हीनता च गुण एवाभवत् तदा ॥ ४६ ॥
[3]'मय्यनंतगुणेऽनंत' इति यस्त्वं स्थलांतरे ।
उक्तवानसि तत् तेऽद्य कथं स्याद्गुणहीनता[4] ॥ ४७ ॥

---

[1] नित्यानंदचिदाकृतिं यदुपते त्वामेव मन्ये पतिं
यत्तत्तेऽच्युत नाम विश्वविदितं वीराग्रगानन्यगम् ।
तच्चिन्मात्रसमीक्षया यदि तदा सर्वेऽपि किं नाच्युताः
यद्येतच्चिरकालसंस्थतिकृतं पुत्रे तव स्यात् तदा ॥
—इति रुक्मिणीशविजये (14/44) ।

[2] हि + इनः = हीनः—इति पदविभागः ।

[3] मय्यनंतगुणेऽनंते गुणतोऽनंतविग्रहे ।
यदासीत्तत एवाद्यः स्वयंभूः समभूदजः ॥ —इति भागवते (6/7/48) ।
"गुणतः अनंते ।—
प्रत्येकशो गुणानां तु निःसीमत्वमुदीर्यते ।

[4]त्रैगुण्यवर्जितत्वार्थम्योक्तावपि[4] गुणस्तव ।
यतस्ते बंधकगुणास्त्वं च बंधविवर्जितः ॥ ४८ ॥

तदानंत्यं तु गुणतस्ते चानंता हि संख्यया ॥
अतोऽनंतगुणो विष्णुर्गुणतोऽनंत एव च ॥

—इति तंत्रभागवते ।" — इति च तस्यार्थः भागवततात्पर्यनिर्णये ।

[4] तदत्रैके आहुरगुणं ब्रह्मेति । न तद् युक्तम् । श्रुतियुक्तिविरोधात् । तथा हि श्रुति. । 'सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म', 'विज्ञानमानंद ब्रह्म' । 'यः सर्वज्ञः सर्ववित् यस्य ज्ञानमयं तपः । तस्मादेतत् ब्रह्म नाम रूपमन्नं च जायते । दिव्यो ह्यमूर्तः पुरुषः स बाह्याभ्यंतरो ह्यजः । अप्राणो ह्यमनाः शुभ्रोऽक्षरात् परतः परः ।" 'एतावानस्य महिमा अतो ज्यायांश्च पूरुषः ।' 'यो नः पिता जनिता यो विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा ।' 'पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ।' 'सर्वनामा सर्वगंधः सर्वरसः सर्वमिदमभ्यात्तोऽवाक्यनादरः ।', विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि ।' 'परो मात्रया तन्वा वृधान न ते महित्वमन्वश्नुवंति ।' 'न ते विष्णो जायमानो न जातो देव महिम्नः परमंतमाप' इत्यादिका ।

युक्तिश्च । बुद्धिपूर्वं सर्वकर्तृत्वात् सर्वज्ञत्वादयो युक्ताः । 'कर्तृत्वात् सगुणं ब्रह्म पुरुषं पुरुषर्षभम्' इति च भागवते । न च एको देवो सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतांतरात्मा । कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलो निगुणश्च ।' इत्यादि (श्रुति) विरोधः । सत्वादिगुणाभावोक्तिस्तत्र अन्यथा एको देवः सर्वभूतेषु गूढः इत्यादीनामपि गुणत्वात् स्वोक्ति(क्त) विरोधः ।

—इत्यादि कर्मनिर्णये ।

[4] **त्रैगुण्यवर्जितमजं** विभुमाद्यमीशं वंदे भवघ्नममरासुरसिद्धवंद्यम् ।

—इति भारते (1/1/1) ।

योऽसौ निर्गुण इत्युक्तो वेदादिषु महेश्वरः ।
प्राकृतैर्हेयसंयुक्तैर्गुणैर्हीनत्वमुच्यते ॥

—इति पद्मपुराणे ।

सर्वथा गुणशून्यत्वं सौंदर्यादिगुणाकरे ।
साकारे च हरे न त्वय्यस्ति तेन मतं न तत् ॥ ४९ ॥

भिक्षुभिः श्लाघितत्वं च महानीशगुणस्तव ।
साशेन रचितं स्तोत्रं मिथ्यार्थं च भवेद् भुवि ॥ ५० ॥

निराशभिक्षुश्लाघ्यत्वाद्भवान् सत्यगुणोऽभवत् ।
मुधापदस्य शक्त्या च प्रकृतार्थः स्थिरोऽभवत् ॥ ५१ ॥

एवं श्रीदोषशब्दांश्च पोषयंती स्वभर्तरि ।
कथं वा भावयेद्दोषं मनसा च मनोरमे ॥ ५२ ॥

रमा स्वरमणे तेन भ्रमस्यावसरः कदा ।
दोषान्वेषणधीर्या न सा सासूया कदा वद ॥ ५३ ॥

गुणेषु दोषाविष्कारं यदसूयां विदुर्बुधाः ।
अदोषतामेव सदा ध्यायंती केन हेतुना ॥ ५४ ॥

क्रुद्ध्येत् स्वभर्तरि रमा तच्छुद्धैवाभवत् सदा ।
अतः परे शुद्धतमैवासीन्मंगलदेवता ॥ ५५ ॥

आपाततोऽप्रियं वाक्यं वदन् कृष्णो यतोऽततः ।
*"मयोदितं यदन्वर्थं सर्वं तत् सत्यमेव हि" ॥ ५६ ॥

इति प्रियां प्रति प्राह ततः सत्यव्रतत्वतः ।
निर्दोषगुणपूर्णत्वाच्चासीत् परममंगलः ॥ ५७ ॥

वादिराजकृते काव्ये श्राव्ये भ(भा)व्ये सुबुद्धिभिः ।
सेव्ये सरसभारत्यां विलासोऽभूच्छ्रियः प्रियः ॥ ५८ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजतीर्थपूज्यपादविरचितसरसभारतीविलासे चतुर्थो विलासः ॥

— o —

* साध्वेतत् श्रोतुकामैस्त्वं राजपुत्रि प्रलंभिता ।
मयोदितं यदन्वर्थं सर्वं तत् सत्यमेव हि ॥ —इति भागवते (10/75/53)

पञ्चमो विलासः

असुरेभ्यः पराभूताः पुरा देवा सहेश्वराः[1] ।
जेतुकामाः पुनर्दैत्यान् भक्त्या परमया युताः ॥ १ ॥
उपासांचक्रिरे विष्णुं जिष्णुं त्रिभुवनेश्वरम् ।
[2]घ्राणाभिमान्यश्विनोश्च तथा वागभिमानिनः ॥ २ ॥

---

[1] देवासुरा ह वै यत्र संयेतिरे उभये प्राजापत्यास्तद्ध देवा उद्गीथमाजह्रुरनेनैनानभिभविष्याम इति ते ह नासिक्यं प्राणमुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तं हासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात् तेनोभयं जिघ्रति सुरभि च दुर्गन्धि च पाप्मना ह्येष विद्धोऽथ ह वाचमुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे ता हासुरा पाप्मना विविधुस्तस्मात् तयोभयं वदति सत्यं चानृतं च पाप्मना ह्येषा विद्धाऽथ ह चक्षुरुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तद्धासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात् तेनोभयं पश्यति दर्शनीयं चादर्शनीयं च पाप्मना ह्येतद् विद्धमथ ह श्रोत्रमुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तद्धासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात् तेनोभयं शृणोति श्रवणीयं चाश्रवणीयं च पाप्मना ह्येतत् विद्धमथ ह मन उद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तद्धासुरा पाप्मना विविधुस्तस्मात् तेनोभयं सङ्कल्पयते सङ्कल्पनीयं चासङ्कल्पनीयं च पाप्मना ह्येतद् विद्धमथ ह य एवायं मुख्यप्राणस्तमुद्गीथसुपासाञ्चक्रिरे तं हासुरा ऋत्वा विदध्वसुर्यथाऽश्मानमाखणमृत्वा विध्वंसेतैवं स यथाऽश्मानमाखणमृत्वा विध्वंसत एवं हैव स विध्वंसते य एवंविदि पापं कामयते यश्चैनमभिदासति स एषोऽश्माखणो नैवैतेन सुरभि न दुर्गन्धि विजानात्यपहतपाप्मा ह्येष तेन यदश्नाति यत् पिबति तेनेतरान् प्राणानवत्येतमु एवांततो वित्त्वोत्क्रामति व्याददात्येवांततः ।

—इति छांदोग्योपनिषत् (1/2) ।

[2] वायुपुत्रं च नासिक्यमग्निं वागात्मकं तथा ।
सोमं श्रोत्रात्मकं चैव सूर्यं चक्षुः स्वरूपिणम् ॥
रुद्रं मनःस्वरूपं च शेषं चाहंस्वरूपिणम् ।
चित्तात्मकं च गरुडं पापेन विविधुः सुरान् ॥

—इति छांदोग्यभाष्ये (प्रध्यानवचनम्)

अग्नेर्हृदि तथा चक्षुर्मानिनः सवितुर्हृदि ।
श्रोत्राभिमानिचंद्रस्य मनोमानिशिवस्य च ॥ ३ ॥

उच्चत्वादुदिति प्रोक्तो गीतोऽसौ गीतनामकः ।
तृतीयोऽतिशये यस्मात् तस्मादतिशयेन यः ॥ ४ ॥

श्रुतिभिः स्मृतिभिश्चैव गीतोऽसौ गीथनामकः ।
अथवोच्चैर्गीयमानः सर्वाधारो यतो हरिः ॥ ५ ॥

ततोऽप्युद्गीथनामाऽसौ भवेत् पाणिनिशिक्षया ।
योऽसौ गतिनिवृत्याख्येऽर्थे [1]ष्ठाधातुमचीक्लपत् ॥ ६ ॥

कप्रत्ययबलादाकारस्य लोपे कृते सति ।
ठकारस्य थकारे च स्थत्वं धातोर्भवेत् किल ॥ ७ ॥

निरुक्तत्वात् सकारस्य नाशे थत्वं च विंदति ।
श्वो न तिष्ठति यो वृक्षः सोऽश्वत्थः[2] कथमन्यथा ॥ ८ ॥

एवं च यस्मिन् सर्वं च तिष्ठत्येष थनामवान् ।
स्थिरत्वाद्वा थशब्देन प्रोच्यते पुरुषोत्तमः ॥ ९ ॥

इत्थमुद्गिथनाम्ना यः प्रोक्तः सर्वोत्तमो हरिः ।
तं वासुदेवं देवास्तु प्रतीकेष्वेषु पंचसु ॥ १० ॥

---

[1] ष्ठा गतिनिवृत्तौ—इति धातुपाठः ।

[2] 'श्वोऽप्येकप्रकारेण न तिष्ठति' इति अश्वत्थः ।

—इति गीताभाष्ये ।

'सुपि स्थ' इति कः । श्वसः सकारस्य तकारो धातु सकारस्य लोपश्च । निरुक्तत्वात् श्वस्थाता श्वत्थः । श्वत्थो न भवतीति अश्वत्थः ।

—इति प्रमेयदीपिकायाम् ।

'सुपि स्थ' इति कः । आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः । तस्य तकारः ।

—इति श्रीराघवेंद्रतीर्थकृत गीताविवृतौ ।

सन्निधाया(ध्या)र्चयांचक्रुस्तदा दैत्याश्च पाप्मना ।
अदूषयन् प्रतीकांस्तान् पूजाविच्छेदकारिणः ॥ ११ ॥
अशुद्धप्रतिमां यस्मात् पूजानर्हां विदुर्बुधाः ।
शुना स्पृष्टम्वेष्टदेवप्रतिमा यन्न पूज्यते ॥ १२ ॥
असुरैः पाप्मना विद्धास्तदशुद्धाः सुरा इमे ।
पूजार्हा नाभवन् विष्णोः शुद्धाच्छुद्धतरस्य हि ॥ १३ ॥
अद्याप्यशुद्धतैतेषु प्रसिद्धा सर्वदेहिनाम् ।
अत एवाशुभे चापि शुभे च करणानि ते ॥ १४ ॥
प्रवर्तयंति सर्वत्र स्वाधीनानि पदे पदे ।
यतः सौरभदुर्गंधज्ञानं घ्राणेन जायते ॥ १५ ॥
सत्यानृते वदेद्वाचा दृश्यादृश्ये च चक्षुषा ।
पश्येच्छ्रोत्रेण च श्राव्यमश्राव्यं च श्रृणोति यत् ॥ १६ ॥
योग्यायोग्ये स्नानमद्यपाने यन्मनसा जनः ।
संकल्पयति तत् पापविद्धाः सिद्धाः सुरा इमे ॥ १७ ॥
[2]दोषानेतान् सदृष्टांतान् स्पष्टीचक्रे यतः श्रुतिः ।
ततः पूजानर्हतैषां सर्वेषां संमताऽभवत् ॥ १८ ॥
अनवद्या यस्य वधूः स्वयं चावृजिनः(वद्यवर्जितः) प्रभुः[3] ।
सोऽशुद्धप्रतिमामध्ये कथं संपूज्यते विभुः ॥ १९ ॥

---

[1] ....पापेन विविधुः सुरान् ।
असुरास्तैर्यतो विद्धास्तस्मात् ते दोषयोगिनः ।
—इति छांदोग्यभाष्यो(1/11)द्धृत प्रध्यानवचनम् ।

[2] अन्ये भागवतत्वेऽपि छिन्नधर्माः क्वचित् क्वचित् । (म भा.ता नि. (18/19)

[3] पवित्राणां पवित्रं यो मंगलानां च मंगलम् ।
—इति विष्णुसहस्रनामतौ ।

एषु स्थानेषु पूजायां विच्छिन्नायां पुनः सुराः ।
आलोच्य मुख्यप्राणाख्यप्रतिमायां जगद्गुरुम्[1] ॥ २० ॥
आराधयन् किल हरिं तत्र गत्वाऽसुराः स्वयम् ।
चूर्णीबभूवुः सर्वे च मुख्यप्राणोग्रतेजसा ॥ २१ ॥
यथाऽऽखणाश्मसंयोगे मृत्पिंडः स्वयमेव हि ।
चूर्णीभवेत् तथा सर्वे नाशमीयुर्दितेः सुताः ॥ २२ ॥
सर्वथा खननायोग्यो योऽश्मा दृढतरो भुवि ।
तमाहुराखणाश्मानं शब्दतत्त्वविदो जनाः ॥ २३ ॥
यदैक्यं नणयोः प्राहुस्तस्मादाहुः खनं खणम् ।
एवं च खनने योग्यः खण इत्युच्यते बुधैः ॥ २४ ॥
अखणस्तदयोग्योऽभूदासम्यक् खनने तु यः ।
अयोग्यस्तं दृढाश्मानमाखणं कोविदा विदुः[2] ॥ २५ ॥
इति छंदोगायकानां महोपनिषदेव हि ।
यद्वायोरितरे देवाः पूर्वदेवैर्वशीकृताः ॥ २६ ॥

---

[1] यस्माद् वायौ स्मृतो विष्णुर्वायोर्मुख्यतयाऽखिलात् ।
स्वस्य मुख्यतया तस्मात् परां तुष्टिं गमिष्यति ॥
अतो विचार्य सकलैर्देवैः प्राणे जनार्दनः ।
उपासितो दैत्यजयकारणात् पापवर्जिते ।
—इति छांदोग्यभाष्योद्धृत (प्रध्यानवचनम्)

[2] यदा विदध्वसुः प्राणं विध्वस्तास्ते तदाऽसुराः ।
अखन्याश्मानमेवाप्य लोष्टो विध्वंसते यथा ॥
प्रतिमां प्रेयसीं प्राप्य विष्णोः प्राणं तथाऽसुराः ।
—इति च छांदोग्यभाष्योदाहृत प्रध्यानवचनम् ।

तच्छुक्लता कथं तेषां दोषाविष्टधियां वद ।
अत्रमं देवमारभ्य क्रमेणैवोत्तरोत्तरान् ॥ २७ ॥

देवान् प्रदर्श्योपनिषत् पूर्वदेववशीकृतान् ।
अंतेऽन्तरायरहितं प्राणं चक्रे गुणाधिकम् ॥ २८ ॥

असुरावेशरहितवायोरेव हि शुक्लता[1] ।
उचितातो मुख्यवायुराखणाश्मसमः किल ॥ २९ ॥

यन्मुख्यवायुप्रतिमापूजाविच्छेदकासुरान् ।
चूर्णीकरोति तेनासाववविच्छिन्नार्हणोचिता ॥ ३० ॥

इति मत्वा तत्त्वविदो मध्वस्य स्वोपकारिणः ।
वायोस्तृतीयरूपस्य ह्यर्चां कुर्वते हरेः[2] ॥ ३१ ॥

वायुरेव यतो ब्रह्मा सोऽपि शुक्लोऽभवत् ततः ।
वाताद्भीतासुरा वायोः पत्नीं पर्यंकगां सदा ॥ ३२ ॥

यद्द्रष्टुमपि शक्ता नो साऽपि शुक्लाऽभवत् ततः ।
स्वस्पर्शा(र्शं)सहमानोऽपि पत्नीस्पर्शं सहेत कः ॥ ३३ ॥

अतोऽभूद्भारती[3] शुक्लतमा वेद(युक्ति)(तत्त्व)विदां मते ।
यतः सरस्वती देवी भारती पूर्वजन्मनि[4] ॥ ३४ ॥

अतस्तस्याश्च शुक्लत्वं तत्त्व(युक्त)मेवेति मे मतिः ।
अतः श्रौतं च यौक्तं च परेशुक्लमिदं त्रयम् ॥ ३५ ॥

---

[1] प्राणस्य नासुरावेशः आखणाश्मसमो हि सः ।

[2] 'वायौ मुख्यधिया' । —इति भागवते (11/11/44) ।

[3] अन्वेनमेव तद्धर्मे कृष्णैका संश्रिता सदा ।
—इति म. भा. ता. निर्णये (18/17) ।

[4] वागीश्वरीत्वं गतयैव कृष्णया । —इति म. भा. ता. निर्णये (32/134) ।

एवं च वायोरवमा देवाः शर्वपुरोगमाः[1] ।
वायोरपीशस्य हरेरासन् किंकरकिंकराः ॥ ३६ ॥

अतः श्रीहरिणैक्यं वा साम्यं वा कस्य संभवेत्[2] ।
तस्मादप्युत्तमत्वं यत् तदष्टमरसोपमम् ॥ ३७ ॥

किं च वायोः शुक्लतायां तस्य पुत्रास्तु ते त्रयः ।
हनुमद्भीममध्वाख्याः[3] मनोमालिन्यवर्जिताः ॥ ३८ ॥

दुष्टानिष्टप्रदास्ते च स्पष्टं स्युर्हि निदर्शनम् ।
शतयोजनविस्तीर्णं पुप्लुवे यः पयोनिधिम् ॥ ३९ ॥

सीताकृते शत्रुपुरीं योऽदहत् पुच्छवह्निना[4] ।
बभंज योंऽजनासूनुः कुंजरः कदळीमिव ॥ ४० ॥

---

[1] किंकराः शंकराद्याः । —इति हरिवायुस्तुतौ (32)

[2] नास्ति नारायणसमं न भूतं न भविष्यति ।
एतेन सत्यवाक्येन सर्वार्थान् साधयाम्यहम् ॥ — इति महाभारते ।
"न हरेः परमो न हरेः सदृशः परमः स तु सर्वचिदात्मगणात् ।"
"परमोऽपि रमेशितुरस्य समो न हि कश्चिदभून्न भविष्यति च ॥"
कचिदद्यतनोऽपि न पूर्णसदागणितेड्यगुणानुभवैकतनोः ।
—इत्यादि द्वादशस्तोत्रे ।
लक्ष्मीकांत समंततोऽपि(वि)कलयन् नैवेशितुस्ते समं
पश्याम्युत्तमवस्तु दूरतरतोऽपास्तं रसो योऽष्टमः ॥ —इति नखस्तुतौ ।

[3] प्रथमो हनूमान्नाम द्वितीयो भीम एव च ।
पूर्णप्रज्ञस्तृतीयस्तु भगवत्कार्यसाधकः ॥
—इति म भा· ता· निर्णयोद्धृत भविष्यत्पर्ववचनम् (2/129) ।

[4] ददाह चाखिलां पुरीं स्वपुच्छगेन वह्निना ।
कृतिस्तु विश्वकर्मणोऽप्यदह्यतास्य तेजसा ॥
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (7/45) ।

रावणस्य प्रियवनं रामविप्रियकारिणः ।
चमूसमूहस्य चाघ्नन् योऽमूमुचदमोः सुतः ॥ ४१ ॥
हस्तेनैकेन शस्तोरुकटकांगदधारिणा ।
सुवर्णवर्णकौपीनधारी हारी हरीश्वरः ॥ ४२ ॥
दत्वांऽगुलीयकं देव्यै प्रोक्त्वा तां प्रियभाषणम् ।
चूडामणिं[1] तया दत्तं गृहीत्वा करपल्लवे ॥ ४३ ॥
लीलयोल्लंघ्य जलधिं लालितः सुरपुंगवैः[2] ।
बालभानुसमः श्रीमान् हनूमान् रामकिंकरः ॥ ४४ ॥
स्वभक्तशरणौ दिव्यकिरणौ चरणौ हरेः[3] ।
धरणीचारिणौ मुक्तिकारिणौ भववैरिणौ ॥ ४५ ॥
रामस्य रणभीमस्य श्यामस्य स ददर्श ह ।
अद्रीनानीय[4] बहुशः क्षुद्रीकृत्य च सागरम् ॥ ४६ ॥

---

[1]चूडामण्यभिमनिनी देवता वायुरेव । 'प्राणश्चूडामणिस्तथा'। इति भागवततात्पर्यवचनात् (3/16/39) । स्वामिमन्यमानचूडामणिं स्वयं गृहीत्वा श्रीरामाय ददौ ।

[2] (विलंघ्य चार्णवं पुनः) स्वजातिभिः प्रपूजितः । (7/47) इति म. भा. ता. निर्णयवचनस्य भावः 'लालितः सुरपुंगवैः' इति प्रपंचितः । कप्यादीना सर्वेषां सुरात्मकत्वात । अंतरिक्षस्थसुरैः साक्षादपि लालितः इति वा । (7/49)

[2] चूडामणिं पवनजः पदयोर्निधाय ।
—इति म. भा. ता. निर्णये (7/49) ।

[4] न मूर्च्छतीति शिलोच्चये पवनवेग इत्यज्ञवाग्
यतो हनुमताऽऽहृता सुबहवो मरुत्सूनुना ।

मुद्रीकृत्यारिवदनमब्धौ [1] सेतुमथाकरोत् ।
सेनां स्वसेनामानीय दानवानामनीकिनीम् ॥ ४७ ॥
धनुर्विद्यापारगेण रामेण शरवर्षिणा ।
घातयित्वा स्वयं हत्वा पातयित्वा रिपोः शिरः ॥ ४८ ॥
सीतापतेः प्रियं कृत्वा नत्वा तत्पादपंकज(पल्लव)म् ।
श्रुत्वा तन्मुखतस्तत्त्वं स्तुत्वा रामायणीं कथाम् ॥ ४९ ॥
अद्याप्यास्ते[2] स रामेण सार्धं किंपुरुषे[3] किल ।
रथीभूय[4] रणे रामं कृती यः पर्यतोषयत् ॥ ५० ॥

गभीरतरवारिधिच्छदनचुंचवः पर्वता
जयंति कृतसेतवः क्षपणहेतवो रक्षसाम् ॥ —इति तीर्थप्रबंधे (4/17)

[1] पारावाराख्यरम्योपनिषदि विलसत्सेतवे सूत्रमात्रे
रामव्यासेन सेनानुगतिफलकृते दर्शिते रामभृत्यः ।
नानास्थानोपनीतैर्हनुमदभिनवश्रीमदानंदतीर्थ-
स्तेनेऽमानाद्रिमानैस्तमिममतिदृढं रम्यमात्मीयगम्यम् ॥

—इति तीर्थप्रबंधे (4/18) ।

[2] मरुत्सुतोऽथ बदरीमवाप्य नारायणस्यैव पदं सिषेवे ॥
समस्तशास्त्रोद्धरितं हरेर्वचो मुदा तदा श्रोत्रपुटेन संभरन् ।
वदंश्च तत्त्वं विबुधर्षभाणां तदा मुनीनां च सुखं ह्युवास ॥

[3] रामाज्ञया किंपुरुषेषु राज्यं चकार रूपेण तथाऽपरेण ।
रूपैस्तथान्यैश्च समस्तसद्मन्युवास विष्णोः सततं यथेष्टम् ॥

इत्थं स गायन् शतकोटिविस्तरं रामायणं भारतपंचरात्रम् ।
वेदांश्च सर्वान् सहितब्रह्मसूत्रान् व्याचक्षाणो नित्यसुखोद्धरोऽभूत् ॥

—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (9/119-122) ।

आनीय यो महाशैलं सेनां स्वां समजीवयत् ।
स्थानं च सत्यलोकाख्यं रामोऽस्मै प्रादिशत् किल ॥ ५१ ॥

जीवैरनंतैश्च कृतसुकृतानां फलम् सुखम् ।
सह भुंक्ते[1] किल श्रीशो ब्रह्मभूतहनूमता[2] ॥ ५२ ॥

वादिराजकृते श्राव्ये काव्ये भा(भ)व्ये सुबुद्धिभिः ।
सेव्ये सरसभारत्यां विलासोऽभूत् मरुत्प्रियः ॥ ५३ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजतीर्थपूज्यपादविरचित सरसभारतीविलासे पञ्चमो विलासः ॥

— ० —

स्वानंदहेतौ भजतां जनानां मग्नः सदा रामकथासुधायाम् ।
असाविदानीं च निषेवमाणो रामं पतिं किंपुरुषे किलास्ते ॥
—इति सुमध्वविजये (1/27) ।

[4] रथे स्थितेऽस्मिन् रजनीचरेशो न मे पतिर्भूमितले स्थितः स्यात् ।
इति स्म पुत्रः पवनस्य रामं स्कंधं समारोप्य ययौ च राक्षसम् ॥
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (8/96) ।

[1] अतो हनूमान् पदमेतु धातुर्मदाज्ञया सृष्ट्यवनादिकर्म ।
मोक्षं च लोकस्य सदैव कुर्वन् मुक्ताश्च मुक्तान् सुखयन् प्रवर्तताम् ॥
भोगाश्च ये यानि च कर्मजातान्यनाद्यनंतानि ममेह संति ।
मदाज्ञया तान्यखिलानि संति धातुः पदे तत् **सहभोग**नाम ॥
एतादृशं मे सहभोजनं ते मया प्रदत्तं हनुमन् सदैव ॥
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (8/241/243)

[2] सोऽयं नवव्याकरणार्थवेत्ता ब्रह्मा भविष्यत्यपि ते प्रसादात् ।
—इति वाल्मीकिरामायणे (7/36/47)

षष्ठो विलासः

एकाकी योऽविशद्रक्षःपुरीं राक्षसपूरिताम् ।
पुच्छस्वच्छाग्निना योऽसौ लंकालंकारभस्मकृत् ॥ १ ॥

यस्येंद्रजिन्महास्त्रेण कपीनां क्लेशकारिणा ।
न स्पर्शोऽभून्नापि मूर्च्छा[1] तं स्पृशेत् कः खलो वद ॥ २ ॥

वक्षःस्थले ताडितोऽपि रक्षसा रूक्षकर्मणा ।
न चचाल पदाद्योऽसौ हनूमान् मारुतात्मजः ॥ ३ ॥

कलिरूपधरं भीमनामा यो मर्दयिष्यति ।
दुर्वादिरूपदैत्यानां गर्वं खर्वीकरिष्यति ॥ ४ ॥

गुर्वग्रेसररूपो यश्चार्वपूर्वतरोक्तिमान् ।
तस्य राक्षसतो भीतिं प्रेक्षावान् वक्ष्यतीह कः ॥ ५ ॥

यस्तु हस्ततलेनैव[2] तथा पादतलेन च ।
मुष्टिना [3]चासुरमदच्छेत्ता तं कोऽसुरः स्पृशेत् ॥ ६ ॥

---

[1] अथेंद्रजिन्महाशरैर्वरास्त्रसंप्रयोजितैः ।
ततश्च वानरोत्तमं न चाशकद्विचालने ॥ इति म. भा. ता. निर्णये (7/31)

[2] समावृतस्तथायुधैः स ताडितश्च तैर्भृशम् ।
चकार तान् समस्तशस्तलप्रहारचूर्णितान् ॥ इति म. भा. ता. नि(7/21)

[3] अथो हनूमानुरगेंद्रभोगसमं स्वबाहुं भृशमुन्नमय्य ।
तताड वक्षस्यधिपं तु रक्षसां मुखैः स रक्तं प्रवमन् पपात ॥
स लब्धसंज्ञः प्रशशंस मारुतिं त्वया समो नास्ति पुमान् हि कश्चित् ॥
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (8/78, 78) ।

यस्य दृष्टिश्च मुष्टिश्च गदा चारिविदारिणी ।
अनेककोटिसंख्यातानेकलः सकलान् खलान् ॥ ७ ॥

अथ खड्गं समादाय पुर आपततो रिपोः ।
हरिः प्रगृह्य केशेषु पातयित्वैनमाहवे ॥
शिरो ममर्द तरसा पवमानात्मजः **पदा** ॥ इति म. भा. ता नि. (8/51)

स **मुष्टि**मावृत्य च वज्रकल्पं जघान तेनैव स रावणं रुषा ।
प्रसार्य बाहूनखिलैर्मुखैर्वमन् स रक्तमुष्णं व्यसुवत् पपात ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (8/91) ।

तलेन वक्षस्यमिताडितो रुषा हनूमता मोहमवाप राक्षसः ।
—इति म. भा ता. निर्णये (8/121) ।

पक्वोरुभोज्यफलसन्नयनाय वृक्षेष्वारूढराजतनयानभिवीक्ष्य भीमः ।
पादप्रहारमुरुवृक्षतले विधाय साकं फलैर्विनिपतत्सु फलान्यभुंक्त ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (14/62) ।

युद्धे नियुद्धे उत धावन उत्प्लवे च पारिप्लवे त्वतिबलानखिलान्कुमारान् ।
एको जिगाय तरसा परमार्यकर्मा विष्णोः सुपूर्णसदनुग्रहतः सुनित्यात् ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (14/63) ।

क्षिप्त्वा सुदूरमुरुनागगणानथाष्टौ तद्वंशजान् स विनिहत्य पिपीलिकावत् ।
जघ्ने च सूत**मपहस्तत** एव भीमः सुष्वाप पूर्ववदनुत्थित एव तल्पात् ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (14/77) ।

तद्भीम**बाहुबल**ताडितमीशवाक्यात्सर्वैरजेयमपि भूमितले पपात ।
वक्त्रस्रवद्बहुलशोणितमाप मृत्युं प्रायात्तमोऽधमपि नित्यमथ क्रमेण ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (19/56) ।

आक्रम्य पादमपि **पादतलेन** तस्य **दोर्भ्यां** प्रगृह्य च परं विददार भीमः ।
मृत्वा स चोरुतम एव जगाम पापो विष्णुद्विडेव हि शनैरनिवृत्ति
चोग्रम् (19/91) ।

चूर्णीचकार गदया सौगंधिकवने किल ।
बलवंतं भीमसेनं रक्षोविक्षोभकारिणम् ॥ ८ ॥

भीमस्तु राजसमितिं प्रतिसंप्रयातां दृष्ट्वैव योजनशतोच्छ्र्यमाशु वृक्षम् ।
आरुज्य सर्वनृपतीनभितोऽप्यतिष्टत् दृष्ट्वा पलायनपराश्च बभूवुरेते ॥
(19/184)

वृक्षं त्वसौ प्रतिनिधाय च मद्रराजं **दोर्भ्यां** प्रगृह्य जवतो गगने निधाय ।
बंधुत्वतो भुवि शनैरदधात्स तस्य विज्ञाय वीर्यमगमन्निजराजधानीम् ॥
(19/138)

आयांतमीक्ष्य **तरुहस्त**मिमं समीरसूनुं सुयोधनमुखा निखिलाः सकर्णाः ।
भूरिश्रवाः शकुनिभूरिजयद्रथाश्च सर्वेऽपि दुद्रुवुरथो विविशुः पुरं स्वम् ।
(19/170)

विद्राव्य तान् **बाणसंघैः** समस्तान् जरासुतं **गदया** पोथयित्वा ।
बाहुभ्यां चैनं परिगृह्याशु विष्णोः पादोत्थायां प्राक्षिपद्देवनद्याम् । (20/26)

पृष्ठेऽस्य **जानु**मादाय कूर्मदेशं बभंज ह ।
मृतिकाले पुनर्देहं विददार यथा पुरा ॥
मर्मण्येव न हंतव्यो मयाऽयमिति मारुतिः ।
स्वपौरुषप्रकाशाय बभंजैनं न मर्मणि ॥
भज्यमाने शरीरेऽस्य ब्रह्मांडस्फोटसन्निभः ।
बभूव रावो येनैव त्रस्तमेतज्जगत्त्रयम् ॥ (21/153–155)

बलज्यैष्ठ्ये यदि वः संशयः स्यादुत्तिष्ठध्वं सर्व एवाद्य वीराः ।
मृद्गामि वः **पादतलेन** सर्वान् सहानुबंधान् यश्च मां योद्धकामः ॥
(21/331)

उद्धृत्य **बाहू** प्रययौ बाहुशाली वृकोदरः ।
आभ्यामेवाखिलान् शत्रून् शक्तो हंतुमहं त्विति ॥ (21/412)

विक्रम्य तान् **गदया**ऽसौ निहत्य विद्राव्य सर्वान् नळिनीं प्रविश्य ।
पीत्वाऽमृतांभश्च ततोंऽबुजानि दिव्यानि जग्राह कुरुप्रवीरः ॥ (22/309)

अग्रे निधाय मणिमंतमजेयमुग्रं शंभोर्वराद्विविधशस्त्रमहास्त्रवृष्ट्या ।
तान्सर्वराक्षसगणान्मणिमत्समेतान् भीमो जघान सपदि प्रवरैः **शरौघैः** ॥
(22/319)

इति ब्रुवाणो **मल्लं** तमभियातो वृकोदरः ।
अनयन्मृत्युलोकाय बलाद्यैरपि दुर्जयम् ॥ (23.19)

तत्रैनमासाद्य तु भीमसेनो विजित्य तं **बाहुयुद्धे** निहत्य ।
शिरो गुदे पाणिपादौ च तस्य प्रवेशयामास विमृद्य वीरः ॥ (23/27)

सा नीयमाना कीचकैः संरुराव श्रुत्वैव तं भीमसेनो महांतम् ।
उद्धृत्य **वृक्षं** तेन जघान सर्वानादाय कृष्णां पुनरागात्पुरं च ॥ (23/29)

निपात्य भूमौ **पादेन** संचूर्णितशिरास्तमः ।
जगाम किमु ते पुत्राः शक्या हंतुमिति स्म ह ॥ (24/9)

भीमस्य **नानदत** एव महास्वनेन ।
विण्मूत्रशोणितमथो मृतिमापुरेके ॥ (26/140)

स तैः पृषत्कैरवकीर्यमाणः शितान् **विपाठान्** युगपत् समाददे ।
जहार तैरेव शिरांसि तेषां हतेषु तेष्वेव परे प्रदुद्रुवुः ॥ (26/136)

विकर्णचित्रसेनाद्या एवं वीरतमाः सुताः ।
कर्णस्य पश्यतो **भीमबाणकृत्तशिरोधराः** ॥ (26/143)

निपेतुर्धृतराष्ट्रस्य रथेभ्यः पृथिवीतले ।
त्रयोविंशतिरेवात्र कर्णसाहाय्यकांक्षिणः ॥ (26/144)

एकविंशतिवारं च व्यश्वसूतरथध्वजः ।
गाढमभ्यर्दितस्तीक्ष्णैः **शरै**र्भीमेन संयुगे ॥ (26/145)

प्राणसंशयमापन्नः सर्वलोकस्य पश्यतः ।
रणं त्यक्त्वा प्रदुद्राव रुदन् दुःखात् पुनः पुनः ॥ (26/146)

स कर्णपुरतो भीमो दुष्कर्णं कर्णमेव च ।
दुर्योधनस्यावरजौ निष्पिपेष **पदा** क्षणात् ॥
रथाश्वध्वजसूतैश्च सह तौ न व्यपश्यताम् ॥ (26/210)

न [1]द्रष्टुमपि [2]शक्तोऽस्ति स्प्रष्टुं शक्ष्यति कोऽसुरः ।
प्रमाणगणबाणौघैरासेतोराहिमाचलात् ॥ ९ ॥

निरायुधोऽहमिति मां त्वमात्थ परुषं वचः ।
निरायुधः पदैवाहं त्वां हंतुमशकं तदा ।
इति कर्णस्य तौ भीमः संज्ञया ज्ञापयन् भुवि ॥
पदा पिपेष कालिंगं मुष्टिनैव जघान ह ।
मुष्टिना त्वद्वधायाहं समर्थ इति किं वदे ॥
तस्मान्मया रक्षितस्त्वमिति ज्ञापयितुं प्रभुः ।
साश्वसूतध्वजरथः कालिंगो **मुष्टिचूर्णितः** ॥ (26 219–224)
पुनः **शरैरेव** परस्परं तावयुध्यतां चित्रमलं च सुष्ठु ।
तदा तु भीमस्य **शरैर्भृ**शार्तो द्रौणिः पपाताशु दृढं विचेतनः ॥ (27/16)
इति ब्रुवन् नृत्यमानोऽरिमध्ये आस्फोटयंच्छत्रुगणानजोहवीत् ।
शशाक च द्रष्टुममुं न कश्चिद्वैकर्तनद्रौणिसुयोधनादिषु ॥ (27/156)
भयाच्च कर्णस्य पपात कार्मुकं निमीलयामास तदाऽक्षिणी च ।
संबोधितो मद्रराजेन युद्धे स्थितः कथंचित् स तु पार्थभागः । (27/157)
—इत्यादि महाभारततात्पर्यनिर्णये ।

अगदस्याप्यधनुषो विरथस्य विवर्मणः ।
बाहुभ्यां युध्यमानस्य कस्तिष्ठेदग्रतः पुमान् ॥ (5/51/44)
नृत्यन्निव गदापाणिर्युगांतं दर्शयिष्यति ॥
—इति महाभारते (5/51/32) ।

[1] नहीमे सर्वराजानः पर्याप्ताः सहितास्त्वया ।
क्रुद्धस्य भीमस्य प्रेक्षितुं मुखमाहवे ॥
इदं संनिहितं तात समग्रं पार्थिवं बलम् ॥
—इति महाभारते (5/124/47) ।

व्यद्रावयत् खलान् क्षुद्रसिद्धांतस्य प्रवर्तकान् ।
तस्य मध्वमुनेः शुद्धां बुद्धिं को वाऽसुरो विशेत् ॥ १० ॥

[1]मानुषान्नोपभोगेऽपि सूनूनां यस्य धीमताम् ।
हीनता मानसे नास्ति तस्य वायोः कुतोऽस्ति सा ॥ ११ ॥

बुद्धिस्तस्य परे तत्त्वे शुद्धाऽभूत् तद्धनूमतः ।
शुद्धस्य भीमसेनस्य मध्वस्य च महात्मनः ॥ १२ ॥

भीमो जितारिस्तोमो यः सोमान्वयसमुद्भवः ।
नामैव यस्य भयदं धीमांच्छ्रीमान् स भण्यते ॥ १३ ॥

[2]यतो रामाकृतौ भक्तमपि त्यक्त्वा रवेः सुतम् ।
भीमार्थं पार्थमेवांगीचक्रे चक्रधरः प्रभुः ॥ १४ ॥

---

[1] सर्वे गुणा आवृता मानुषत्वे युगानुसारात् मूलरूपानुसारात् ।
क्रमात्सुराणां भागतो व्यक्तरूपा आदानतो व्यक्तिमायांत्युरूणम् ॥
नैवाव्यक्तिः काचिदस्तीह विष्णोः प्रादुर्भावेऽप्यतिसुव्यक्तशक्तेः ।
इच्छाव्यक्तिः प्रायशो मारुतस्य तदन्येषां व्यक्तता कारणेन ॥
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (22/296, 297) ।

देवानां हि नृजातानामल्पं व्यक्तं भवेद्बलम् ।
इच्छया व्यक्ततां याति वायोरन्येषु तच्च न ।
नित्यव्यक्ता गुणा विष्णोरिति शास्त्रस्य निर्णयः ॥
एवमन्येऽपि हि गुणा मानुषादिषु जन्मसु ।
देवानां मानुषादौ तु शक्येऽप्यवयक्तताकृतेः ।
धर्मवृद्धिर्भवेत्तेषां प्रीतो भवति केशवः ॥
—इति म भा ता॰नि॰ (22/366-9) ।

[2] देहेऽपि यत्र पवनस्तत्र हरिर्यतोऽसौ तत्रैव वायुरिति वेदवचः प्रसिद्धम् ।
'कस्मिन् वहत्त्वि'ति तथैव हि सोऽवतारेतस्मात्स मारुतिकृते रविजं ररक्ष ॥
एवं स कृष्णतनुरर्जुनमप्यरक्षद्भीमार्थमेव तदरिं रविजं निहत्य ।

[1]भीमोऽपि कृष्णप्रीत्यर्थं पार्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
कर्नुं मार्ताण्डतनयं प्राङ् मित्रमपि तत्यजे ॥ १५ ॥
किं च [2]ज्येष्ठमपि [3]ज्येष्ठापतिं कल्यात्मकं नृपम् ।
कृष्णदूषकमाबाल्याद् बबाधे विबुधप्रियः ॥ १६ ॥
[4]रामाद्गदाभ्यासकाले यः कृष्णं वृष्णिवल्लभम् ।
क्षणे क्षणे प्रणमति मनुते च हरिं गुरुम् ॥ १७ ॥

पूर्वं हि मारुतिमवाप रवेः सुतोऽयं
तेनास्य वालिनमहन् रघुपः प्रतीपम् ॥
एवं सुराश्च पवनस्य वशे यतोऽतः
सुग्रीवमत्र तु परत्र च शक्रसूनुम् ।
सर्वे श्रिता हनुमतस्तदनुग्रहाय
तत्रागमद्रघुपतिः सह लक्ष्मणेन ॥ —इति म. भा ता. नि 5/46-48) ।

[1] भीमार्थं केशवोऽन्ये च देवाः फल्गुनपक्षिणः ।
आसन् यथैव रामाद्याः संग्रहेण हनूमतः ॥
सुराः सुग्रीवपक्षस्थाः पूर्वमासंस्तथैव हि ॥
तदर्थमेव भीमस्य ह्यनुजत्वं सुरेश्वरः ।
आप पूर्वानुतापेन तेन भीमस्तथाऽकरोत् ॥
— इति म. भा. ता निर्णये (18/54-56) ।

[2] सुयोधनश्चतुर्थेऽह्नि जातस्तस्यापरेद्युर्भीमिसेनः सुधीरः ।
—इति म. भा. ता. निर्णये (12/106) ।

[3] ज्येष्ठापतिम् अलक्ष्म्याः पतिम्—कलिं सुयोधनमित्यर्थः । 'उद्वाह्य काशितनयां गिरिजाधिविष्टां साक्षान्नरेषु जनितां प्रथमामलक्ष्मीम् ।'
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (19/201) ।

[4] प्रत्युद्यमो भगवतोऽपि भवेद्गदायाः
शिक्षा यदा भगवता क्रियते न चेमम् ।

कृष्णसंकल्पसिद्ध्यर्थं कृष्णायै द्रोहकारिणः ।
न जघानाक्षकितवान् मतं जानन् रमापतेः ॥ १८ ॥

इदं तु महदाश्चर्यं सभामध्ये वृकोदरः ।
स्वभार्यायै द्रुह्यतोऽपि सेहे[1] स्नेहेन केशवे ॥ १९ ॥

ससैन्यस्य कुरुक्षेत्रे वधो भूभारहारिणः ।
यतो मतो [2]हरेस्तस्मादिदानीमभवत् क्षमा ॥ २० ॥

कुर्यामिति स्म भगवत्समनुज्ञयैव
रामादशिक्षदुरुगायपुरः स भीमः ॥

—इति म. भा. ता. निर्णये (14/103) ।

यस्याच्युतावेशविशेषकालं ज्ञात्वा भीमोऽप्यस्य नोदेति युद्धे ।
क्रीडायुद्धे बहुशो रौहिणेये व्यक्तिं विष्णोर्भीमसेनो विदित्वा ॥
तत्कालिकीं क्रीडमानोऽपि तेन नैवोद्यमं कुरुते विष्णुभक्त्या ॥
तदा जयी प्रभवत्येष रामो नातिव्यक्तस्तत्र यदा जनार्दनः ।
तदा भीमो विजयी स्यात्सदैव विष्णोः केशावेशवान् यत्स रामः ॥

—इति म. भा. ता. निर्णये (22/248-250) ।

[1] माननार्थं गुरूणां तु न भीमस्तान् जघान ह ।
न चात्यवर्तत ज्येष्ठं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
तेषां पापाभिवृद्ध्यर्थं ज्येष्ठवृत्तिं च दर्शयन् ॥

—इति म. भा. ता. निर्णये (21/352) ।

पुनश्च पापवृद्ध्यर्थं तदैव नो जघान तम् ॥

—इति म. भा. ता. निर्णये (21/351) ।

[2] भीमः कर्णरथं प्राप्तः शक्तिं नादातुमैच्छत ।
अभिप्रायं केशवस्य जानन् हैडिंबमृत्यवे ॥

—इति च म. भा. ता. निर्णये (26/165) ।

ईदृश्यामप्यवस्थायां योऽप्रियं नाकरोद्धरौ ।
स तस्मिन् शुद्धधीः सिद्धो भीमः सर्वत्र सर्वदा ॥ २१ ॥

हरिश्च भीमसेनस्य दृष्ट्वा भक्तिमचंचलाम् ।
अकार्षीत् तस्य महिषीं द्रौपदीमक्षयांबराम् ॥ २२ ॥

अन्योन्यस्निग्धयोरेवं शुद्धयोः कृष्णभीमयोः ।
कोऽन्यथा कुरुते चित्तं देवो वा दानवोऽपि वा ॥ २३ ॥

कृष्णभक्तस्य पार्थस्य कीर्त्यर्थं द्रुपदालये ।
शक्तोऽपि तद्धनुर्धर्तुं नोदतिष्ठत् (त्तिष्ठद्धि) वृकोदरः[1] ॥ २४ ॥

अतः कृष्णमताभिज्ञो भीम एव न संशयः[2] ।
भीमस्य हितकारी च कृष्ण एव न संशयः ॥ २५ ॥

पश्य श्रीभीमसेनस्य कृष्णे भक्तिमचंचलाम् ।
नावधीत् वैष्णवं योऽसौ नाशेषयदवैष्णवम्[3] ॥ २६ ॥

[4]विष्णुपादोदकं मत्वा यः स्नातुं शंकते कुधीः ।
अमज्जयज्जरासंधं बलात् तं जाह्नवीजले ॥ २७ ॥

---

[1] तस्मिंश्च तेन विहते प्रतिसन्निवृत्ते भीमार्जुनौ द्विजसदस्युपसन्निविष्टौ ।
उत्तस्थतुः········ ॥ ····तत्रार्जुनः पवनजात् प्रियतोऽप्यनुज्ञामादाय···· ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (19/129–131) ।

[2] "स ह्येक एनमवगच्छति सम्यगीशम् ।" (5/45)
"स चैव जानाति हि देवगुह्यम् ॥" (8/143)—इति म. भा. ता. नि. ।

[3] सख्यं नावैष्णवैश्चक्रे प्रतीपं वैष्णवेन च ।
—इति म. भा. ता. निर्णये (18/9) ।

[4] विद्राव्य तान् बाणसंघैस्समस्तान् जरासुतं गदया पोथयित्वा ।
बाहुभ्यां चैनं परिगृह्याशु विष्णोः पादोत्थायां प्राक्षिपद्देवनद्याम् ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (20/26)

मणिमंतं महाभ्रांतं हरौ द्वेषकरं खलम् ।
वाचा विजित्य गदया नीचं पश्चाज्जघान यः ॥ २८ ॥

द्रष्टुकामान् कृष्णपादौ यष्टुकामं[1] शिवाध्वरे ।
तुष्टये वैष्णवानां यो भ्रष्टं मुष्टिभिरर्दयत् ॥ २९ ॥

अजरं यो जरासंधं जघानाच्युतदूषकम् ।
दुर्योधनस्य निधनं यश्चक्रे कृष्णवैरिणम् ॥ ३० ॥

[1]भूभारहरणोद्युक्तश्रीभर्तुः प्रीतये चमूम् ।
मृधे सुगदया योऽसावजीघनदनेकशः ॥ ३१ ॥

क्रतुना राजसूयेन क्रतोर्भोक्तारमच्युतम् ।
अतर्पयद्धि यो भीमः स तस्य प्रियकृन्न किम्
तस्माद्भीमः परे तत्त्वे शुद्धोऽभूद् बुद्धिशुद्धिमान् । ॥ ३२ ॥

वादिराजकृते श्राव्ये काव्ये भव्ये सुबुद्धिभिः ।
सेव्ये सरसभारत्यां विलासोऽभून्मरुत्प्रियः ॥ ३३ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजतीर्थपूज्यपादविरचितसरसभारतीविलासे षष्ठो विलासः ॥

— o —

---

[1] यद्बांधवान्नः पिशिताशिधर्मतो रौद्रे मखे कल्पयितुं पशुत्वे ।
इच्छस्यरे वेदपथं विहाय त्वं त्वां बलाच्छास्तुमिहागता वयम् ॥
—इति जरासंधं प्रति श्रीकृष्णवचनम् (म. भा. ता. नि. 21/132) ।

[2] ब्रह्मेशचण्डमुनिदत्तवरैरजेयो मृत्यूज्झितश्च विजयी जगतः । (14/10)

[3] भूभारहारिणो विष्णोः प्रधानांगं हि मारुतिः ।
मागधादिवधादेव दुर्योधनवधादपि ॥ —इति ता. नी. (2/16) ।
एवमक्षोहिणी षट्कं भीमेन निहतं रणे ।
—इति म. भा. ता. निर्णये (28/43) ।

[4] अस्मिन् युद्धे भीमसेन त्वयि भारः समाहितः ।—इति भारते (5/77/18)
पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥ —इति गीतासु (1/10) ।

सप्तमो विलासः

मध्वश्च ब्रह्मसूत्राणां शुद्धभाष्यचिकीर्षया ।
बुद्धिभ्रमकरं विद्वद्दूष्यं दुर्भाष्यकाननम् ॥ १ ॥

वनानल इवानेकप्रमाणशिखयोग्रया ।
दग्ध्वा दुर्दर्शनध्वांतमुद्यन्नर्क इवौजसा ॥ २ ॥

विद्राव्य वादयुद्धेन विद्वन्मन्यान् विजित्य च ।
चक्रे भाष्यं जगत्तोष्यं पोष्यं कोविदसंसदि[1] ॥ ३ ॥

शि(क्र)ष्यादेः सुखदं शिष्यहृष्यच्चित्तार्तिनाशनम् ।
तोष्यं सद्युक्तिरत्नौघैर्घोष्यं च भुवनत्रये ॥ ४ ॥

इत्थं व्यासं गुणावासं तोषयित्वा सतां वशम् ।
वेदांतमानिनीं लक्ष्मीं मोदयिष्यंस्ततः परम् ॥ ५ ॥

दशोपनिषदां भाष्याण्यचीक्लपदुदारधीः ।
शास्त्रभारं समानीय व्यासदत्तमनुत्तमम् ॥ ६ ॥

बोधयामास सुजनान् बाधयामास दुर्जनान्
वेदयामास तत्त्वानि साधयामास सद्यशः ॥ ७ ॥

भारतीपतिपुत्रोऽसौ भारतार्थविनिर्णयम् ।
विरचय्याहिशय्यस्य व्यासस्यातोषयन्मनः ॥ ८ ॥

स हि भारतवंशस्य मूलभूतो जगद्गुरुः ।
अतस्तत्प्रीतये मध्वो भारतं धीरतं व्यधात् ॥ ९ ॥

अद्यापि बदरीशैले बदरीषंडमंडिते ।
मध्ये मुनीनामध्यास्ते विद्वान् व्यासस्य सन्निधौ ॥ १० ॥

---

[1] 'ज्ञानभक्तिदमनंतसौख्यदम् ।' —इत्यादि सुमध्वविजये (9/8–12) ।

किं च मध्वात्मना सूत्रभाष्यकारी परे हरौ ।
विरुद्धसर्वसिद्धांतानद्धा विध्वंस्य युक्तिभिः ॥ ११ ॥
हरिं परितरं मुक्तिकरं स्वापितरं प्रभुम् ।
त्रिलोक्यां यः स्थिरीचक्रे स च वेदोदितो गुरुः ॥ १२ ॥
यो मध्वो मातरिश्वेति विस्पष्टं श्रूयते श्रुतौ[1] ।
ईशानासोऽस्य कृपयाऽक्रियंत किल सूरयः ॥ १३ ॥
योषणोऽजनयंतामुं दशप्रमतिनामकम् ।
सप्तस्वसृरुज्जहार विद्वान् मध्वो दशे हरेः ॥ १४ ॥
इत्यादिवेदवाक्येषु श्रू(स्तू)यते यः स्थले स्थले ।
अतस्तदुदितं मानं वेदमानवतां सताम् ॥ १५ ॥
मरुदात्मकताऽप्यस्य तत एव स्थिराऽभवत् ।
एवं गृणंती श्रीमध्वं श्रुतिरेषा गुरोर्मम ॥ १६ ॥
बुद्धिशुद्धिमभिप्रैति तस्माद्वायोस्तु शुक्लता ।
ऋग्वेदसंहितावाक्यादपि सिद्धा महात्मनः[2] ॥ १७ ॥
मरुद्रूपे गुरौ प्रेम्णा हरिर्द्वारवतीपुरात्[3] ।
नावा सेवातुरं द्रष्टुकामो दामोदरप्रभुः ॥ १८ ॥

---

[1] 'मध्वाख्यं मंत्रसिद्धं ।' —इति हरिवायुस्तुतौ ।

[2] यदीमनु प्रदिवो मध्व आधवे गुहासंतं मातरिश्वा मथायति । (1/141/3)
निर्यदीं बुध्नान्महिषस्य वर्पसः ईशानासः शवसा क्रंत सूरयः ॥
तृतीयमस्य वृषभस्य दोहसे दशप्रमतिं जनयंत योषणः । (1/141/2)
सप्तस्वसृररूषिर्वावशानो **विद्वान् मध्व** उज्जभारा दृशे कम् ॥
—इति ऋग्वेदसंहितायाम् (10/5/5) ।

[3] द्वारावतीं सकलभाग्यवतीमुपेक्ष्य गोपालबाललललनाकरपूजनं च ।
वार्धिं वधूगृहमतीत्य स मध्वनाथो यत्रास्ति तद्रजतपीठपूरं गरीयः ।
—इति तीर्थप्रबंधे (1/9) ।

आयादायासहृत् स्वानामिति सर्वस्य संमतम् ।
एवं चाच्छिन्नभक्तत्वं तत्त्वं प्रत्यक्षमानतः ॥ १९ ॥
सिद्धमासीद् बुद्धिशुद्धिरपि सिद्धा गुरोर्मम ।
हरिश्च तत्पूज्यपादोऽभवत् सर्वसुराग्रणीः ॥ २० ॥
उररीकुरुते चार्वाकोऽपि प्रत्यक्षमानताम् ।
तत्प्रत्यक्षं सर्वबुधैरक्ष्यं मानं न संशयः ॥ २१ ॥
न चेचार्वाकतोऽप्यर्वाचीनः स्याद्विदुषां बहिः ।
कृष्णप्रतिष्ठां यश्चक्रे चक्रे शिष्यान्नवान्नव ॥ २२ ॥
विस्तारयामास भूमौ तत्त्वं तत्त्वविदग्रणीः ।
हृद्गमध्वस्य कृपया तच्छिष्याणां परंपरा ॥ २३ ॥
पराभाव्य परान् सर्वान् दूरीकृत्य दुरागमान् ।
अद्यापि शास्ति सत्तत्त्वं मध्वोऽसौ जयतेतराम् ॥ २४ ॥
शरच्छते व्यतीते तु देवानामाज्ञया प्रभोः ।
एकतां मूलरूपेण लोके स्वीये गमिष्यति ॥ २५ ॥
स्वानुजं [1]विष्णुतीर्थं च तपसा धूतकल्मषम् ।
प्रेषयिष्यति सत्तत्त्वकथनाय कलौ किल ॥ २६ ॥

---

[1] तिरोहिते सन्मतेऽस्मिन् **विष्णुतीर्थो** गुहाचलात् ।
आगत्योद्धृत्य तत्रत्य ग्रंथान् स प्रथयिष्यति ॥
यस्मात्सर्वहृदिस्थसंशयचयं ज्ञात्वा यतीशो मरुत्
सद्धर्मांश्च तिलांशतोऽप्युपदिशेत्याज्ञानिबंधं व्यधात् ।
तस्मात् **सेतुतिले**ति लोकगदितं क्षेत्रं सुतीर्थात्मकं
स्कंदाद्रेर्बिलतोऽवतीर्णयतिना संशोध्यते कालतः ॥
—इति श्रीहृषीकेशतीर्थकृत संप्रदायपद्धतौ (21, 22) ।

स्वच्छंदमृत्युता व्यासकृपयाऽस्त्युभयोस्तयोः ।
एवं हरिकृपापात्रीभूतः सोऽयं गुरुर्मम ॥ २७ ॥
मरुदेव न संदेहः परे तत्त्वे हरौ सदा ।
शुद्धबुद्धित्वतः शुक्रोऽप्यासीदासीकृतामरः ॥ २८ ॥
अतो मध्वमुनेरध्वा शुद्धोऽभूच्च विचारणे ।
सिद्धोऽन्यवादिनामध्वा कदध्वाऽभून्न संशयः ॥ २९ ॥
यस्मादास्माकगुरुणा सूत्रे सूत्रे हरेर्गुणान्
प्रस्तूय सर्वोत्तमता हरेरेव प्रसाधिता[1] ॥ ३० ॥
[2]'परोऽसि मात्रया' तन्वा वृधान न तु तेजसा ।
'न ते महित्वं' केऽप्यत्रान्वश्नुवंति महाप्रभो ॥ ३१ ॥
[3]'विष्णोर्नु कं' '[4]न ते विष्णो' 'विष्णुः परम' इत्यपि ।[5]
श्रुतीरुक्त्वा तथा ब्रह्मरुद्राद्युत्कृष्टचेतनः[6] ॥ ३२ ॥
[7]शंभोः पितामहो ब्रह्मपिता शक्राद्यधीश्वरः ।
[8]'ब्रह्मेशाद्या' न तेषां क इत्याद्यगणितस्मृतीः ॥ ३३ ॥

---

[1] अर्थोऽयमेव निखिलैरपि वेदवाक्यै रामायणैः सहितभारतपंचरात्रैः ।
अन्यैश्च शास्त्रवचनैः सहतत्त्वसूत्रैर्निर्णीयते सहृदयं हरिणा सदैव ॥
—इति म भा. ता. निर्णये (I/22) ।

[2] परो मात्रया तन्वा वृधान न ते महित्वमन्वश्नुवंति । ऋग्वेदे (7/99/1)

[3] विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि ।
यो अस्कभायदुत्तरं सधस्थं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायः ॥ ऋग्वेदे (1/154/1)

[4] "न ते विष्णो जायमानो न जातो देव महिम्नः परतमंमाप ।"
—इति ऋग्वेदे (7/99/2)

[5] 'अग्निर्वै देवानामवमो **विष्णुः परमः**'—एतरेयारण्यके ।

[6] यस्मात् क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः । (गीता 15/17)

दर्शयित्वा हरेस्तत्त्वमासेतोराहिमाचलात् ।
सर्वदेवोत्तमत्वाख्यं प्रख्यातमकरोद् भुवि ॥ ३४ ॥
तस्मात् तत्त्वविदामाद्या तृतीया मारुतीतनुः ।
तस्मात् सर्वोत्तमो विष्णुर्वायुश्च तदनंतरम् ॥ ३५ ॥
उत्तमोऽपरदेवेभ्यः शुद्धधीश्च परे हरौ ।
यतश्च श्रुतिषूक्तोऽयं मरुद्रूपो गुरुर्मम ॥ ३६ ॥
इदं प्रमेयं स्वग्रंथे प्रस्ताव्य निरनीनयत्[1] ।
ततोऽपि परशुक्लाख्यमुक्तं त्रितयमेव हि ॥ ३७ ॥
एतदुक्तार्थदार्ढ्यार्थमेवं श्रुत्यादिचर्चितम् ।
एवं च प्राणरूपेण गुरुणा करुणावता ॥ ३८ ॥
[2]यदुक्तं तद्धि तच्छास्त्रमसच्छास्त्रं ततः परम् ।
ततः परे बुद्धिशुद्धिः किं वाच्याऽस्य जगद्गुरोः ॥ ३९ ॥
यस्येदृशानसदृशानवतारान् विपश्चितः ।
गृणंति तस्य वायोश्च किं वाच्या शुद्धबुद्धिता ॥ ४० ॥
किं च सर्वैरपि ग्रंथस्यारंभे पठ्यते तु या ।
सा [3]शांतिरंते पठितमुरुक्रमपदोदितम् ॥ ४१ ॥

---

[7] शंभोः पितामहो ब्रह्मपिता शक्राद्यधीश्वरः । (स्मृतिः)

[8] ब्रह्मेशानादिभिर्देवैर्यत्प्राप्तुं नैव शक्यते ।
तद्यत् स्वभावः कैवल्यं स भवान् केवलो हरे ।
—इति म. भा. ता. निर्णये (2/118) ।

[1] सर्वमेतच्च कथितं तत्र तत्रामितात्मना ।
व्यासेनैव पुराणेषु भारते च स्वसंविदा ॥ —इति ता. निर्णये (18/29) ।

[2] यद्वै मनुरवदत् तद्भेषजम् । —इति श्रुतिः ।

[3] ओं शन्नो मित्रः शं वरुणः शन्नो भवत्वर्यमा ।
शं न इंद्रो बृहस्पतिः शन्नो विष्णुरुरुक्रमः ॥

सर्वोत्तमं पुनर्नंतुं जिज्ञास्यब्रह्मसंज्ञया ।
समाहूय नमस्कृत्य पुनस्तत्प्रियकिंकरम् ॥ ४२ ॥
प्राणं च तद्वत् ग्रंथादौ नमस्कर्तुं दिने दिने
बलज्ञानस्वरूपत्वात् सर्वासुरविमर्दने ॥ ४३ ॥
समर्थं वायुशब्देन समाहूय ननाम च ।
[1]यस्मादयिर्ज्ञानवाची वशब्दो बलवाचकः ॥ ४४ ॥
[2]तद्बलज्ञानशीलो यः स वायुरिति कथ्यते ।
सदा विष्णवर्चने मुख्यप्रतिमात्वमनन्यगम् ॥ ४५ ॥
तस्यैवास्तीति सर्वेषां दर्शयंती पुनः श्रुतिः ।
अस्ति त्वमेव ब्रह्मेति तमेव च प्रशंसति ॥ ४६ ॥
अदृश्यदेवतामुख्यसन्निधानवती तु या ।
देवालयस्थप्रतिमा तां च सर्वेऽपि पंडिताः ॥ ४७ ॥
प्रत्यक्षदेवस्त्वमिति पूजयंति दिने दिने ।
मालाकुण्डलहाराद्यैरलं कुर्वंति सर्वदा ॥ ४८ ॥
यदि साक्षाद् ब्रह्मणैक्यं श्रुतेरनुमतं भवेत् ।
तर्हि प्रत्यक्षशब्देन विशिनष्टि च तं कुतः ॥ ४९ ॥

नमो ब्रह्मणे नमस्ते वायो त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि । ऋतं वदिष्यामि । सत्यं वदिष्यामि । तन्मामवतु तद्वक्तारमवतु अवतु मां अवतु वक्तारं । ॐ शांतिः शांतिः शांतिः ॥" इति ।

[1] अय पय गतौ इति धातुपाठः । ये गत्यर्थकास्ते ज्ञानार्थकाः । इति न्यायः

[2] सकर्षणाच्चापि जयातनूजो बभूव साक्षाद्बलसंविदात्मा ॥
सूत्रं स वायुः" —इति म. भा. ता. नि. (3/10

'नमो ब्रह्मण' इत्यस्मिन् पूर्ववाक्ये यतः श्रुतिः ।
नोवाचेदं पदं तेनाप्रत्यक्षं ब्रह्म तन्मतम् ॥ ५० ॥

यतश्च वायोर्ब्रह्मत्वं प्रत्यक्षपदपूर्वकम् ।
प्रायुंक्त चाव्यवहितोत्तरवाक्ये ततः श्रुतेः ॥ ५१ ॥

भावः सोऽयमिति प्रेक्षावतां संमतमेव हि ।
यदक्षेणेक्ष्यते वस्तु तदेवाहुस्त इत्यपि ॥ ५३ ॥

नमस्ते वायवित्येव या वायुं वक्ति सा श्रुतिः ।
यतो ब्रह्मतया नाह तत् परोक्षमभूद्धि यत् ॥ ५४ ॥

एवं विरुद्धयोरैक्यवाक् च तत्प्रतिमात्ववाक् ।
सर्वैरदृश्यस्य हरेर्यस्मादच्छिन्नसन्निधिः ॥ ५४ ॥

दृश्ये प्राणेऽस्ति तत्प्राणः प्रत्यक्षब्रह्मशब्दितः ।
इत्येव वाच्यं सुधिया नो चेत् कुप्यति तत्पदम् ॥ ५५ ॥

अतः शुद्धतरो वायुर्हरेश्च प्रियकिंकरः ।
अन्यदेवोत्तमश्चेति किं न वाच्यं विवेकिना ॥ ५६ ॥

मनस्यन्यद्वचस्यन्यद् भवेन्नो चेद्विचारय ।
हरिश्च वायोः परमः सर्वदेवोत्तमोत्तमः ॥ ५७ ॥

इति सिद्धमभूद्देवाः सर्वे शर्वपुरोगमाः ।
वायोरप्यवमा विष्णोरासन् किंकरकिंकराः ॥
तस्मादस्माभिरुक्तं यत् समस्तं तत्त्वमेव तत् ॥ ५८ ॥

वादिराजकृते श्राव्ये काव्ये भ(भा)व्ये सुबुद्धिभिः ।
सेव्ये सरसभारत्यां विलासोऽभून्मरुत्प्रियः ॥ ५९ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजतीर्थपूज्यपादविरचित सरसभारतीविलासे सप्तमो विलासः ॥

— ० —

अष्टमो विलासः

किं च पंचोपनिषदां[1] भावं त्वं च विचारय ।
सुरेषु वायोः सदृशं संचिंतय न कंचन[2] ॥ १ ॥
बलिना कलिना तेषां विपरीता क्वचित् क्वचित् ।
सुराणां च भवेद्बुद्धिर्नतु वायोर्महात्मनः[3] ॥ २ ॥
विजिते दानवकुले हृदिस्थहरितेजसा[4] ।
निजानुभावं तं मत्वा शक्राद्या दिगधीश्वराः ॥ ३ ॥
आस्माको विजयः सोऽयमित्यहं चक्रिरे किल ।
असमर्था बहिर्युद्धे क्रूरास्ते तस्करा इव । ॥ ४ ॥

---

[1] तलवकारछांदाम्यषट्प्रश्नबृहदारण्यकैतरेयाख्यपंचोपनिषदाम् । तथा चाग्रे वक्ष्यति (श्लो. 26, 59, 60) ।

[2] ॐ 'इयदामननात्' ॐ —इति ब्रह्मसूत्रम् (3/3/5) ।
"नामादारभ्य प्राणांतमुत्तरोत्तरमुत्तमत्वमुक्तम् । न प्राणात् किंचिद् भूय इत्युक्तम् । तथाऽपि पूर्ववत् स्यादपीति न वाच्यम् । 'प्राणो वा सर्वेभ्यो भूयान् न हि प्राणाद् भूयान् प्राणो ह्येव भूयांस्तस्माद् भूयान् नाम' इति कौण्ठख्यश्रुतेः ।" —इति च तद्भाष्यम् ।

[3] 'अन्ये भागवतत्वेऽपि छिन्नधर्माः क्वचित् क्वचित् ।'
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (18/19) ।

[4] ब्रह्म ह देवेभ्यो विजिग्ये । तस्य ब्रह्मणो विजये देवा अमहीयंत ॥१॥
त ऐक्षंतास्माकमेवायं विजयोऽस्माकमेवायं महिमेति । तद्धैषां विजज्ञौ ॥२॥
—इति तलवकारोपनिषदि ।

स्थित्वा देवेषु तद्ब्रह्म व्यजयद् देवदानवान् ।
देवेभ्योऽर्थाय विजयं तं देवा मेनिरे स्वयम् ॥ आविष्टा असुरैः....
—इति तद्भाष्ये

बुद्धिं प्रविश्य देवानां चक्रुर्विष्णुपराङ्मुखीम् ।
तदा महाकारुणिको हरिर्यक्षवपुर्धरः[1] ॥ ५ ॥

निजां तनुं समाच्छाद्य प्रादुरासीत् किलांतिके ।
तं ज्ञातुं प्रेषयामासुरग्निं तं च पुरैव सः ॥ ६ ॥

कोऽसि त्वमिति पप्रच्छ स चाहंकारतोऽब्रवीत् ।
अहमग्निर्महानस्मि दहेयमखिलं जगत् ॥ ७ ॥

इति तस्य वचः श्रुत्वा हसन् शुष्कतृणं तदा ।
निधाय पुरतो यक्षो दहेदमिति चाब्रवीत् ॥ ८ ॥

---

[1] तद्धैषां विजज्ञे तेभ्यो ह प्रादुर्बभूव । तन्न व्यजानत किमिदं यक्षमिति ॥
—इति तलवकारोपनिषदि ।

····तेषां प्रबोधाय जनार्दनः ।
यक्षरूपः प्रादुरभूदुमाशिवसमन्वितः ।
ब्रह्मणा चापि सहितः एतेभ्योऽपि परो ह्यहम् ।
एतेऽपि मे भृत्यभूताः परिवार्य व्यवस्थिताः ॥
इति ज्ञापयितुं विष्णुः सह तैरप्युपागतः ।
यूयमेतानपि ज्ञातुमशक्ताः किमु मामिति ॥ —इति तद्भाष्ये ।

तेऽग्निमब्रुवन् जातवेद एतद्विजानीहि किमेतद् यक्षमिति ।
—इति तलवकारोपनिषदि ।

तज्ज्ञानार्थं हुताशश्च नासिक्यो वायुरेव च ।
इंद्रश्च क्रमशो जग्मुस्तं ज्ञातुं नैव चाशकन् ॥ —इति च तद्भाष्यम् ।

अग्निर्वा अहमस्मीत्यब्रवीज्जातवेदा वा अहमस्मीति । तस्मिन् त्वयि किं वीर्यमित्यपि । इदं सर्वं दहेयं यदिदं पृथिव्यामिति ।
—इति तलवकारोपनिषदि ।

तस्मै तृणं निदधावेतत् दहेति । तदुपप्रेयाय सर्वजवेन तन्न शशाक दग्धुम् । स तत एव निववृते नैतदशकं विज्ञातुं यदेतद् यक्षमिति ।
—इति तलवकारोपनिषदि ।

अग्निश्च प्रज्वलन् वेगादभ्येत्य न शशाक तद् ।
दग्धुं कृतप्रयत्नोऽपि ततो निववृते भिया ॥ ९ ॥

कोणवायुं ततो देवास्त्वं याहीत्यवदन् किल ।
तं च पप्रच्छ यक्षोऽसौ का शक्तिस्त्वयि वर्तते ॥ १० ॥

तदा वायुरहंकाराच्चालयेयं गिरीनिति ।
उवाच किल तस्याग्रेऽप्याधाय तृणमेव तत् ॥ ११ ॥

चालयेदमिति प्रोक्तो वेगादावृत्य सर्वतः ।
वायुः प्रयतमानोऽपि नाशक्नोत् तस्य चालने ॥ १२ ॥

सोऽप्यग्निवल्लज्जितः सन् ततो निववृते किल ।
ततः सर्वे सुराः [2]शक्रं याहीत्यूचुस्तदंतिकम् ॥ १३ ॥

तस्यागमनतः पूर्वं कुशलोऽसौ[3] विचारयेत् ।
मामेव च न मत्तोऽयं श्रोतुं योग्यो मदांदधीः ॥ १४ ॥

इति मत्वा[3] स यक्षोऽपि साक्षाच्छक्रस्य मातरम्[4] ।
गुरुं च पार्वतीं तत्र निधायांतर्दधे किल ॥ १५ ॥

---

[1] अथ वायुमब्रुवन् वायवे तद् विजानीहि किमेतद् यक्षमिति । तथेति तदभ्यद्रवत् तमभ्यवदत् कोऽसीति । वायुर्वा अहमस्मीत्यब्रवीन्मातरिश्वा वा अहमस्मीति । तस्मिन् त्वयि किं वीर्यमित्यपि । इदं सर्वमाददीयं यदिदं पृथिव्यामिति । तस्मै तृणं निदधावेतदादत्स्वेति तदुप्रेयाय सर्वजवेन तन्न शशकादातुम् । स तत एव निववृते नैतदशकं विज्ञातुं यदेतद् यक्षमिति । —इति तलवकारोपनिषदि ।

[2] अथेंद्रमब्रुवन् मघवन्नेतद् विजानीहि किमेतद् यक्षमिति । तथेति तदभ्यद्रवत् । तस्मात् तिरोदधे । —इति तलवकारोपनिषदि ।

माता [1]सा पंकिलं पुत्रमिव विद्राव्य तन्मदम् ।
साक्षात् स्वशिष्यस्येंद्रस्य विज्ञानं दातुमर्हति ॥ १६ ॥
इत्युमां तत्र संस्थाप्य यक्षोऽलक्ष्योऽभवत् किल ।
सा च यूयं हृदिस्थस्य हरेरसुरवैरिणः[2] ॥ १७ ॥
तेजसैवासुरान् सर्वान् युद्धेऽजयत दुर्जयान् ।
न तु स्वशक्त्या यच्छक्र हरिणोपेक्षिते सति ॥ १८ ॥
तृणचालनशक्तिश्च यतो नासीद्दिगीशयोः ।
अतो यूयमहंकारं त्यक्त्वा भजत तं प्रभुम् ॥ १९ ॥
इत्युक्त्वा पार्वती सा च तत्रैवांतर्दधे किल ।
शक्रोऽप्यागत्य देवानामुक्त्वा बोधमुमोदितम् ॥ २० ॥

---

[3] स तस्मिन्नेवाकाशे स्त्रियमाजगाम । बहुशोभमानामुमां हैमवतीं तां होवाच किमेतद् यक्षमिति । —इति तलवकारोपनिषदि ।

तत्रेंद्रोऽधिकबुद्धित्वात् पृच्छतीति जनार्दनः ।
मत्तः शिवाद् ब्रह्मणश्च श्रोतुं नैवापि शक्तिमान् ॥
इति ज्ञापयितुं तत्र नादृश्यत स केशवः ।
एषैव ज्ञानदाने ते योग्योमेति व्यदर्शयत् ॥ —इति च तद्भाष्यम् ।

[4] पुंसः प्रकृत्यां च पुनर्विरिंचाच्छिवोऽथ तस्मादखिलाः सुरेशाः । जाताः सशक्राः............ —इति म. भा. ता. निर्णये (3/18, 19) ।

[1] साक्षाद्गुरुश्च साक्षान्माता अप्रक्षालितमलं पुत्रमिव शिष्ये किंचिदवद्यमस्ति चेत्तमनुगृह्णीयादिति लोकन्यायः ।
इति श्रीवादिराजतीर्थश्रीपादकृत तलवकारभाष्यटिप्पण्याम् ।

[2] ब्रह्मेति होवाच ब्रह्मणो वा एतद्विजयेऽमहीयध्वमिति । ततो हैव विदांचकार ब्रह्मेति । —इति तलवकारोपनिषदि ।
उमा सा सम्यगाचष्ट तस्मै विष्णुं परं पदम् । —इति च तद्भाष्ये ।

शमयामास देवानामहंकारं महामतिः ।
तदा ब्रह्मा च वायुश्च शांतौ हरिसमीपगौ ॥ २१ ॥
असुरापादितमदात् बहिर्भूतौ किल प्रभू ।
एवं चासुरतो बाधः कथं स्यादनयोर्वद ॥ २२ ॥
रुद्रो बहिस्थरूपेणैवाजितोऽप्यसुरौजसा ।
सुराणां हृद्गरूपेण त्वासीद्दैत्यपराजितः ॥ २३ ॥
इत्थं सर्वेश्वरो(सर्वोत्तमो) विष्णुर्दुरहंकारिणः सुरान् ।
तृणेनैव तृणीकृत्य [1]चक्रे भग्नमनोरथान् ॥ २४ ॥
उमामुखेन सत्तत्वं प्रबोध्य विबुधर्षभान् ।
अखण्डयद्गर्वमेषामित्याहोपनिषच्छुभा ॥ २५ ॥
स्पष्टं तलवकाराख्या तस्मात् सर्वसुरा अपि ।
मुख्यप्राणस्य न समाः कथं तत्स्वामिनो हरेः ॥ २६ ॥
समाः स्युरुत्तमत्वं तु दूरोपास्तं दिवौकसाम् ।
बहिर्जयस्तु कृष्णस्य येषामाभूद्रणांगणे ॥ २७ ॥
अंतस्त्वसुरसंघेन तेऽपि देवाः पराजिताः ।
तस्मादसुरसंघस्य विजये क्व जयैषिणाम् ॥ २८ ॥
अपि शक्तिर्मुख्यवायोरितरेषां दिवौकसाम् ।
मनआदींद्रियाधीशाः पुरा देवाः शिवादयः[2] ॥ २९ ॥

---

[1] 'तेन विना तृणमपि न चलति' इति श्रुतिवाक्यस्य व्याख्यारूपोऽयं प्रसंगः ।

[2] लोकात्मकं पद्ममुष्य मध्ये पुनर्विरिंचोऽजनि सद्गुणात्मा ।
तस्मात्पुनः सर्वसुराः प्रसूतास्ते जानमाना अपि निर्णयाय ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (3/22, 23)।

अहं श्रेयानहं [1]श्रेयानित्यहं चक्रिरे किल ।
ब्रह्मापरोक्षिणामेषां सर्वज्ञानां महात्मनाम् ॥ ३० ॥
कथं स्वभावशुद्धानामहंकारो भवेदयम् ।
विना स्वहृदि संविष्टं कलिं कलहकारिणम् ॥ ३१ ॥
बलिना कलिना तस्मान्मतिरन्यादृशी कृता ।
इति वाच्यं यस्तु वेद ततो भक्तियुतो भवेत् ॥ ३२ ॥
अद्यापि भूताविष्टो यः स द्वेष्टि पितरं किल ।
तदा प्राणः सुरगुरुः स्वीयानां बुद्धिशुद्धये ॥ ३३ ॥

---

[1] अहंश्रेयोविवादं तु येन कृत्वाऽखिलाः सुराः ।
असमर्थाः स्वरक्षायां स वायुः सुरनायकः ॥
विवदंतोऽखिला देवा ययुर्नारायणं प्रभुम् ।
अहं श्रेयानहं श्रेयानिति वायुपुरःसराः ॥
उक्तं भगवता तेन येन त्यक्तेऽखिला अपि ।
स्थातुं न शक्ताः स श्रेयानित्युक्ताः पुनरागताः ॥
उत्क्रांताश्च पुनः सर्वे तद्विज्ञस्यै पृथक् पृथक् ।
सुपर्णशेषरुद्रेंद्रसूर्यादिषु पृथक् पृथक् ॥
उत्क्रांतेषु ब्रह्मदेहाच्छरीरं न पपात ह ।
ऋत उत्क्रांतमेकं तु तदन्ये निवसंति च ॥
प्राण उच्चक्रमिषति स्थातुं नाशक्नुवन् परे ।
प्राणं विना न च ब्रह्मा तं विना प्राण एव च ॥
अन्योन्यापाश्रयाच्छक्तौ स्थातुमन्ये कृतस्ततः ।
तस्मात् प्राणो वरो देवेष्विति सर्वेऽपि मेनिरे ''—इत्यादि पवमाने
—इति बृहदारण्यकोपनिषद्भाष्ये (8/1-14) ।

कलेश्च कालने शक्तस्तत्रोपायमचीकरत् ।
स्वेनैव स्वमहिम्न्युक्ते स्यादहंकारिता मम[1] ॥ ३४ ॥

चतुर्मुखमुखेनैव वाचयिष्यामि मे बलम् ।
यः पूर्वजन्मनि प्राणः स हि वेत्ति बलं मम ॥ ३५ ॥

श्रद्धामद्धा करिष्यंति तद्वाक्ये च सुरा इमे ।
इति मत्वा सुरैः साकं ययौ लोकं प्रजापतेः ॥ ३६ ॥

स च पृष्टः सुरैः सर्वैः प्रोवाच प्रहसन् किल ।
यस्योत्थाने प्रवेशे च देहः पतति तिष्ठति[2] ॥ ३७ ॥

स एव सर्वदेवानां गुणैः श्रेष्ठो भविष्यति ।
वयसा च स एवैकः सर्वज्येष्ठो भविष्यति ॥ ३८ ॥

---

[1] सर्वथाऽनार्यकर्मैतत् प्रशंसा स्वयमात्मनः । —इति भारते

[2] तत्र प्राणात्मना वायुर्मनोरूपेण शंकरः ।
शेषः सुपर्ण इंद्रश्च मनांस्येव पृथक् पृथक् ॥
अहंभावमनो रुद्रः शेषोऽसौ पांचरात्रिकः ।
वैदिकं गरुडश्चेंद्रो यज्ञादिविषयं मनः ॥
श्रोत्रं चंद्रो रविश्चक्षुर्वागग्निः परिकीर्तितः ।
एते देवा तदन्ये च सर्वप्राणिषु संस्थिताः ॥
उपासते सदा विष्णुं परमात्मानमच्युतम् ।
वाचा हिंसामकुर्वंस्ते विनिंदंतः परस्परम् ॥
ते विष्णोराज्ञयाऽवोचन्नुत्क्रमाम पृथक् पृथक् ।
देहादब्जभवस्यास्माद् यस्मिन्नुत्क्रांत एव हि ॥
शरीरं पद्यते श्रेयान् स न इत्यवधार्यताम् ।
ततः क्रमेण वाग्याद्या निष्क्रांतास्तेषु सर्वशः ॥
निष्क्रांतेषु न वै पातः शरीरस्याभवद् क्वचित् ।

इत्थमुक्ताः शरीरात् ते निरीयुः क्रमशः सुराः ।
तदा प्राणस्य बलतो देहोऽसौ नापतत् किल ॥ ३९ ॥
चक्षुर्मात्रं नेक्षतेऽर्थं चक्षुर्देवे गते सति ।
देहोंऽधदेहवज्जीवन्नेव प्राणबलादभूत् ॥ ४० ॥
एवं मनःश्रोत्रमुख्यदेवानां च क्रमाद्गतौ ।
देहोऽसौ नापतद्वायोः सत्त्वेनातिबलीयसः ॥ ४१ ॥
जीवन्नेवाभवन्मूढबधिरादिशरीरवत्
एवं संवत्सरं प्रोष्य क्रमेणांते प्रविश्य च ॥ ४२ ॥

वायावुत्क्रांत एवैतच्छरीरमपतत् क्षितौ ।
उदासीनवदास्तां तौ केशवश्चाब्जसंभवः ॥
तेषां बलपरीक्षार्थं वाय्वादीनां समस्तशः ।
पुनस्ते प्राविशन् सर्वे वह्निसूर्यौ शशी शिवः ॥
नोत्थानमभवत्तेषु प्रविष्टेष्वपि सर्वशः ।
वायौ प्रविष्टे तूत्थानं कायस्यासीत् तदैव च ॥
उच्चैः स्थितत्वादुक्थोऽभूद् वायुरेव ततः प्रभुः ।
उत्वं च गुणाधिक्यं त्वमुच्चोऽसीति तेऽब्रुवन् ॥
भृत्या वयं तवैव स्मस्त्वमस्माकं पतिः सदा ।
स्पर्धामहे त्वद्बलेन त्वया नान्येन केनचित् ॥
इत्यूचुर्वह्निशेषेशशक्रचंद्रादिकाः पृथक् ।
वायुः स संस्तुतस्तैश्च प्रसन्नोऽभूद् दिवौकसाम् ॥
तस्माच्छ्रुत्वा परं ब्रह्म देवा नारायणाभिधम् ।
शिष्यप्रशिष्यादिषु च तेऽनयन् वायुनोदितम् ॥
वायुमप्यनयन् सर्वे यशसा तद्गुणोक्तितः ॥

—इति महैतरेयोपनिषद्भाष्ये (1/4) ।

ऊचुः किलेपच्छांतास्ने तत्तदिंद्रियगोलके
उच्चक्राम ततः प्राणस्तस्मिन्नुत्क्रामति प्रभौ ॥ ४३ ॥
बलादुत्तिष्ठति हये यथा पट्वीशशंकवः[1] ।
अनुव्रजंति तच्छक्त्याऽऽकृष्टास्तद्वदिमे सुराः ॥ ४४ ॥
अनुजग्मुः प्राणमेव देहोऽसौ तत्क्षणेऽपतत् ।
पुनः प्राणः स्वानुगतान् विहाय विबुधानिमान् ॥ ४५ ॥
स्वस्यैव शक्तिमतुलां विष्वक् विख्यापयन् प्रभुः ।
नान्यप्रवेशाद्देहोऽयमुत्थितस्त्विति बोधयन् ॥ ४६ ॥
स्वयमेवाविशद्धाद्यं देहं न तु सुरैः सह ।
कस्य शक्त्योत्थितो देहः इति शंकापनुत्तये ॥ ४७ ॥
तैः सहैव प्रवेशे तु साऽपि शंका भवेद् ध्रुवम् ।
मामृते स्थातुमप्येषां शक्तिर्नास्तीति बोधयन् ॥ ४८ ॥
निर्याणकाले देवैश्च सहैव प्राग्विनिर्ययौ ।
पट्वीशशंकुवत् तेषां स्थातुं शक्तिश्च नाभवत् ॥ ४९ ॥
सुरेष्वेकैकस्य पुरा गमने च स्वयं स्थितेः ।
देहस्यापतनाद्देवैः सहैव गमनेऽप्ययम् ॥ ५० ॥
देहो मद्गमनादेव पतितो नान्यनिर्गमात् ।
इत्थं प्रेक्षावतां ज्ञातुं शक्यं तेन सहैव तैः ॥ ५१ ॥
निर्गतोऽभूत् स तु प्राणः प्रवेशे त्वेकलोऽविशत् ।
प्राणे प्रविष्टे देहोऽसौ तत्क्षणादुत्थितः किल ॥ ५२ ॥

---

[1] अथ ह प्राण उत्क्रमिष्यन् यथा महासुहयः सैंधवः पट्वीशशंकून् संवहेदेवं हैवेमान् प्राणान् संबबर्ह ते होचुर्मा भगव उत्क्रमीर्न वै शक्ष्यामस्त्वदृते जीवितुमिति तस्यो मे बलिं कुरुतेति तथेति । —इति बृहदारण्यके (8/13) ।

छिन्नगर्वास्ततः सर्वे गीर्वाणाः शर्वपूर्वकाः ।
व्राताद्भीते कलौ याते पुनः शुद्धधियोऽविशन् ॥ ५३ ॥
तमेव देहं राज्ञि स्वं पुरं विष्टे भटा इव ।
इत्थं देहे वायुगतौ पतिते तस्य चागते ॥ ५४ ॥
उत्थिते सति सर्वे च देवा विस्मितमानसाः ।
अन्वयव्यतिरेकाभ्यां वायोरुत्तमतां हृदि ॥ ५५ ॥
निश्चित्य तुष्टमनसस्तुष्टुवुस्तं सुरोत्तमम् ।
त्वमेव वायो ज्येष्ठोऽसि [1]श्रेष्ठश्चासि दिवौकसाम्[2] ॥ ५६ ॥

निःसृत्य कायादुत पद्मयोनेः संप्राविशन्क्रमशो मारुतांताः ।
पपात वायोर्गमनाच्छरीरं तस्यैव चावेशत उत्थितं पुनः ॥
— इति म. भा. ता. निर्णये (3/25) ।

[1] 'प्राणो वाव ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च ।' —इति छान्दोग्ये (5/1) ।
स यथा सुहयः पड्वीशशंकून् संखिदेदेवमितरान् देवान् प्राणान् समखिदत्
तं हाभिसमेत्योचुर्भगवन्नेधि त्वं नः श्रेष्ठोऽसि मोत्क्रमीरिति ॥
—इति छांदोग्योपनिषद्भाष्ये (5/1/9) ।

[2] वायुज्येष्ठ्यज्ञानस्य फलमुक्तं छांदोग्यभाष्ये (5/1)—
यः श्रेष्ठज्यैष्ठ्यमखिलदेवानां वायुमंजसा ।
वेद स स्वसमानानां ज्येष्ठः श्रेष्ठो विमुक्तिगः ॥
समीपे वसतां श्रेष्ठो वसिष्ठस्यैत वेदनात् ।
एकस्थाने स्थितिस्तु स्यात् प्रतिष्ठाऽज्ञस्य चेच्छतः ॥
संपद्धेतुः संपदः स्युर्गृहं चायतनं विदुः ॥
ज्येष्ठः श्रेष्ठो वसिष्ठश्च संपादयतनं तथा ।
वायुरेव महांस्तस्य प्रसादादग्निरेव तु ॥
उपचारवसिष्ठः स्यात् प्रतिष्ठैवं रविस्ततः ।
संपदिंद्रस्तथैवोक्तो रुद्र आयतनं तथा ॥ —इति प्राभवे—इति ।

अस्माकमिति तं स्तुत्वा तस्थुर्देहे तदाज्ञया ।
ब्रह्मा तदा स्वीयदेहमुपेक्ष्य हरिणा सह[1] ॥ ५७ ॥

परीक्षायै किल ददौ ते च देवास्तदाज्ञया ।
देहे तस्मिन् विचार्येत्थं सामर्थ्यं मातरिश्वनः ॥ ५८ ॥

तमेव वायुं सर्वेशं मत्वा गर्वं जहुः किल ।
इति [2]छंदोगायकानां महोपनिषदेव सा ॥ ५९ ॥

एवमेव च [3]षट्प्रश्ने बृहदारण्यके [4]तथा ।
कथेयमैतरेये[5] च श्रुता सकलसंमता ॥ ६० ॥

यदैवोत्क्रमणोद्योगं वायुश्चक्रे शरीरतः ।
तदाऽतिसंकटं प्रापाश्चक्षुराद्यभिमानिनः ॥ ६१ ॥

देवाः सर्वे प्राणमेव त्वन्नः श्रेयानितीडिरे ।
नोच्चक्राम तदा प्राणः प्रजापत्युक्तमार्गतः ॥ ६२ ॥

तावताऽपि स्वसामर्थ्यसिद्धिः सर्वदिवौकसाम् ।
यतो बभूव तेनासौ हृद्गुहातो न निर्गतः ॥ ६३ ॥

ज्येष्ठश्रेष्ठादिकैर्हुत्वा प्राणायात्र परत्र च ।
ज्येष्ठः श्रेष्ठः समानेभ्यो भवेन्नात्र विचारणा ॥ —इति च तत्रैव ।

[1] तस्मात्स एको विबुधप्रधानः इत्याश्रिता देवगणास्तमेव ।
हरेर्विरिंचस्य च मध्यसंस्थितेस्तदन्यदेवाधिपतिः स मारुतः ॥
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (3/24-26) ।

[2] छांदोग्ये—5/1/6—15

[3] षट्प्रश्ने—2/1/2—3

[4] बृहदारण्ये—8/1—14

[5] ऐतरेये—2/1—4

इति कल्पांतरगता च्छांदोग्योपनिषच्छ्रुता ।
कथाऽत्राप्यनुसंधेया यतो ग्रंथकृतो मम ॥ ६४ ॥
अन्वयव्यतिरेकाभ्यां स्पष्टीकर्तुं मरुद्बलम् ।
ऐतरेयोपनिषदः कथाऽप्यत्रानुवर्णिता ॥ ६५ ॥
या सा कल्पांतरे देवैर्विस्तृत्यैव प्रदर्शिता ।
तत्र प्राणस्योत्क्रमणे देहपातोऽप्युदीरितः ॥ ६६ ॥
तत्प्रवेशे च देहस्य तदैवोत्थितिरीरिता ।
अतो विरोधशंका वा तथा ग्रंथकृतो मम ॥ ६७ ॥
अनुक्तकथना शंका वाऽत्र नास्ति विचारणे[1] ।
अर्थस्य गौरवं लाघवं च ग्रंथस्य दर्शनात् ॥ ६८ ॥
कथाद्वयं संकलय्य श्रोतॄणां बुद्धिशुद्धये ।
कृतिना वादिराजेन यतः कृतिरियं कृता ॥ ६९ ॥
एवं च मुख्यप्राणस्य कः सुरेषु समो भवेत् ।
बुद्धिशुद्धिश्च कस्य स्याद्यथाऽस्य जगतां गुरोः ॥ ७० ॥
अतः सर्वसुरेभ्योऽपि प्राण एवोत्तमोऽभवत् ।
प्राणस्यापि ह्रियः प्राणः सोऽभूत् सर्वोत्तमोत्तमः ॥ ७१ ॥
अपि चानंतजीवानां भवद्भूतभविष्यताम् ।
हृदि स्थित्वा पंचरूपी यस्य मंत्रत्रयं सुधीः ॥ ७२ ॥
अहर्निशं चैकविंशत्सहस्रं षट्शताधिकम् ।
यथा भवति मानेन तथाऽन्यूनतया जपन् ॥ ७३ ॥

---

[1] बलमिंद्रस्य गिरिशो गिरिशस्य बलं मरुत् ।
बलं तस्य हरिः साक्षान्न हरेर्बलमन्यतः ॥
—इति म. भा. ता. निर्णयोद्धृत महाभारतवचनम् ।

मुख्यप्राणो मम गुरुस्तस्य हंसात्मनो हरेः ।
मुख्यदासोऽभवन्नित्यमित्थं विष्णोर्महामनुम् ॥ ७४ ॥

अहर्निशं च जपतः स्यात् कदा मतिरन्यथा ।
हरौ कदाचित् स्पर्धाऽस्य यदि स्यान्न जपेत् सदा ॥ ७५ ॥

जपाभावेऽपि नष्टं स्याज्जगदेतच्चराचरम् ।
एवं च जीवनार्थी यः स वायोश्च श्रियःपतेः ॥ ७६ ॥

मत्यैक्यं पोषयेन्नित्यं दूषयेन्न कदाचन ।
दिने दिनेऽप्यसंख्यातनानाजीवेष्वहर्निशम् ॥ ७७ ॥

अनंतानंतधा विष्णोर्मनुमेतमनुत्तमम् ।
जपन्नयं वायुदेवः सर्वजीवोत्तमो न किम् ॥ ७८ ॥

विष्णुभक्तौ च सदृशः कः स्यादस्य विचार्यताम् ।
ईदृशो यो जगत्त्राणहेतुभूतः समीरणः ॥ ७९ ॥

सर्वजीवाग्रणीस्तस्मात् तस्यापीशः श्रियः पतिः ।
आसीत् सर्वोत्तमो ब्रह्मपिता शंभोः पितामहः ॥ ८० ॥

वायुः स्वमूलरूपे च स्वावतारेष्वपि प्रभुः ।
उक्तरीत्या यतः सिद्धस्ततः शुद्धतरोऽभवत् ॥ ८१ ॥

तस्मादुक्तप्रकारेण वायुरेकः परे हरौ ।
शुक्लोऽभूद्भारती शुक्लतमाऽसीत् तदनुग्रहात् ॥ ८२ ॥

वादिराजकृते श्र(श्रा)व्ये काव्ये भव्ये सुबुद्धिभिः ।
सेव्ये सरसभारत्यां विलासोऽभून्मरुत्प्रियः ॥ ८३ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजतीर्थपूज्यपादविरचित सरसभारतीविलासे अष्टमो विलासः ॥

— ० —

नवमो विलासः

विश्वंभरस्य भर्तुर्मे शक्त्या कोऽस्ति समस्त्विति[1] ।
गरुडोऽप्यसुरावेशादहं चक्रे क्वचित् किल ॥ १ ॥
तपसाऽऽराध्य यो विष्णुं तस्य वाहनतामगात्[2] ।
ईदृशस्यापि कुमतिः कल्यावेशान्न संशयः ॥ २ ॥
किंचिद्भारं दर्शयित्वा तं च कृष्णो न्यपातयत् ।
महीतले तदा काकास्तस्य शोकं ददुः किल ॥ ३ ॥
अतोऽद्यापि स्वतुण्डेन गरुडाकारधारिणम् ।
अभ्येत्य बलवंतं च घ्नंति काकाः पतत्रिणम् ॥ ४ ॥
नष्टाहंकारचित्तं च पुनरंगीचकार तम्[3] ।
इत्याह भारते व्यासस्तत् तस्यापि न शुद्धता ॥ ५ ॥
स्यमंतकार्थे रामेण कृतः शेषस्वरूपिणा[4] ।
विरोधं स्वानुजे कृष्णे दनुजाविष्टचेतसा ॥ ६ ॥

---

[1] कोऽन्यो भारसहो ह्यस्ति कोऽन्योऽस्ति बलवत्तरः ।
मया योऽहं विशिष्टः सत् वहामीमं सबांधवम् ॥
—इत्यादि गरुडवचनम् महाभारते (105/3-17) ।

[2] नागारिरुग्रबलपौरुष आप विष्णोर्वाहत्वमुत्तमजवो यदपांगलेशम् ।
आश्रित्य शक्रमुखदेवगणैरचिंत्यं श्रीर्यत्कटाक्षबलवत्यजितं नमामि ॥
—इति द्वादशस्तोत्रे ।

[3] इत्युक्त्वा भगवान् तस्य स्कंधे बाहुं समासजत् ।
एवं विष्णुबलाक्रांतो गर्वनाशमुपागतः ।
गरुडो बलवान् राजन् वैनतेयो महयशाः ॥
—इति च महाभारते (105/32) ।

[4] स्यमंतकार्थे रामोऽपि कृष्णस्य विमनाऽभवत् ।
—इति म. भा. ता. नि (18/19) ।

अतो मनुज दुर्बुद्धिं त्यज सर्वोत्तमं भज ।
व्रज वैकुंठपदवीं निजं स्थानं तदिच्छया ॥ ७ ॥
दुर्वासाः [1]शंकरस्यांशो हंसरूपी निरंहसे ।
अंबरीषाय चुक्रोध क्रोधाविष्टमनोरथः ॥ ८ ॥
तदाऽसुराणामरिणा सोऽरिणाऽनुद्रुतो भयात् ।
जगाम ब्रह्मसदनं सोऽप्यधोवदनोऽभवत् ॥ ९ ॥
अलब्धकार्यः कैलासमगमच्छंकरालयम् ।
सोऽपि भीतो [2]हरेश्चक्रादाहानुसर तं हरिम् ॥ १० ॥
यस्येदमायुधं पुत्रेत्युक्तो वैकुंठमन्वगात् ।
हरिः स्वभक्तवात्सल्यान्नामोचयदमुं मुनिम् ॥ ११ ॥
अतोंऽबरीषधामैव गतः सोऽपि हरेररिम् ।
स्तुत्वैव मोचयामास न तु सोऽप्यात्मशक्तितः[3] ॥ १२ ॥
अतः शिवस्यापि मतिर्विरुद्धाऽभवदच्युते ।
हरेः सर्वोत्तमत्वं च सिद्धमासीज्जगत्त्रये ॥ १३ ॥

---

[1] देवाः शिवाद्या अपि तु विरोधं चक्रिरे क्वचित् ।
—इति म. भा. ता. नि (18/26) ।

[2] मौलौ यच्चरणाम्बु फालफलके यस्यांघ्रिरेणुः कथा
कर्णे वाचि यदीयनाम हृदि यद्रूपं यदास्वादितम् ।
कुक्षौ यत्तपसेऽपटं कटितटं व्याघ्राजिने संस्थितिः
पादौ यत्पुरचारिणौ स हि सदा तत्किंकरः शंकरः ॥
—इति तीर्थप्रबंधे (II/26) ।

[3] गते च दुर्वाससि सोंऽबरीषो द्विजोपयोगातिपवित्रमाहरत् ।
ऋषेर्विमोक्षं व्यसनं च बुद्ध्वा मेने स्ववीर्यं च परानुभावम् ॥
—इति भागवते (9/5/24)

तस्माद्दुर्यायुधादेव [1]बिभ्यतुर्ब्रह्मशंकरौ ।
तच्चक्रं यस्य वशगं सोऽभूत् सर्वोत्तमोत्तमः ॥ १४ ॥

द्रौण्यात्मा शंकरः कृष्णमवजज्ञे पदे पदे ।
हरिः [2]शशाप किल तं दुर्योधनमतानुगम् ॥ १५ ॥

हते च रावणे शंभुर्धनुरादाय राघवम् ।
आजुहाव रणायेति कथा रामायणे स्फुटा[3] ॥ १६ ॥

एवं च शंकरस्यापि कल्याविष्टं मनोऽभवत् ।
तस्मादन्यसुराणां का वार्ता तदनुवर्तिनाम् ॥ १७ ॥

इंद्रश्च पारिजातार्थं युयुधे हरिणा सह ।
अचीकरद्धरौ वैरं मखभंगे कृते सति ॥ १८ ॥

पारिजातापहरणे सेश्वरा दिगधीश्वराः ।
आयुध्य हरिणा सार्धं युद्धे क्रुद्धमनोरथाः ॥ १९ ॥

---

[1] 'दुर्गा चक्राधिदेवी' (पद्यमालायां) इति ह्युक्तम् ।

[2] ....तेनैव नराधिरुढो गम्यस्तव स्यान्न च भूमिभागः ।
दुर्गंधयुक्तो व्रणसंचितांगः सदा चरः स्या विपिनेषु मंद ।
यावद्भुवि स्यादिह पार्थतंतुर्व्यासोऽपि तं प्राह तथेति देवः ॥
— इति म. भा. ता. निर्णये (28/190, 191) ।

[3] इतीरिते त्वब्जभवेन शूली समाह्वयद्राघवमाहवाय ।
वरं मदीयं त्वगणय्य रक्षो हतं त्वया तेन रणाय मैहि ॥
इतीरिते शूलधरेण राघवो धनुः प्रगृह्याशु शरं च संदधे ।
विगृह्यमाणे चलिता वसुंधरा पपात रुद्रोऽपि धराप्रकंपतः ॥
अथोत्थितश्चासुरभाववर्जितः क्षमस्व देवेति ननाम पादयोः ॥
उवाच च त्वद्वशगोऽस्मि सर्वदा प्रसीद मे त्वद्विषयं मनः कुरु ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (8/219-221) ।

बलिना कलिना विद्धास्ते च सिद्धा विचारणे ।
भूभारभूतदैत्यानां वधाय क्षीरसागरम् ॥ २० ॥
गत्वा ये प्रार्थयामासुर्जप्त्वा तप्त्वा च सत्तपः ।
तेषामद्येदृशी मन्ये कुबुद्धिर्न स्वभावतः ॥ २१ ॥
अतोऽन्यावेशतो वाच्या भूताविष्टांतरात्मवत् ।
तस्माद्वाव्यितरे देवाः कल्याक्रांतमनोरथाः ॥ २२ ॥
वायोरपि समा नासंस्तत्कथं स्युर्हरेः समाः ।
किं च [1]तूर्णं गृहीत्वेति श्लोकं त्वं च विचारय ॥ २३ ॥
निरायुधो हरेः पक्षी सायुधं च सवाहनम् ।
दोर्भ्यां गृहीत्वा त्र्यक्षं ते चिक्षेप किल पृष्ठतः ॥ २४ ॥
समस्यापि समो नाभूद्यस्तार्क्ष्यस्य हरेर्बलात् ।
स ते कथं विरूपाक्षः सदृक्षः स्यान्मम प्रभोः ॥ २५ ॥
तथाऽपि भक्तवात्सल्यात् करुणासागरो हरिः ।
न मुंचति सुरानेतान् योऽसौ सर्वसहापतिः ॥ २६ ॥
पंकांकिततनुं स्वतनुं यथा माता कृपावती ।
पंकं प्रक्षाल्य रक्षेद्धि तथा स्वान् रक्षति प्रभुः ॥ २७ ॥
विषमप्यमृतीकृत्य पपौ किल मरुत् पुरा[2] ।
वायौ भक्तिमतां चापि मतिरस्माकमीदृशी ॥ २८ ॥

---

[1] "तूर्णं गृहीत्वा बाहुभ्यां विषाणे तस्य नंदिनः ।
सशूलपाणिं चिक्षेप वैनतेयो धनुः शतम् ॥ —इति भागवते ।

[2] वायुरस्मा उपामंथम् पिनष्टि स्म कुनन्नमा ।
केशी विषस्य पात्रेण यद्रुद्रेणापिबत् सह ॥—इति ऋग्वेदे (10/136/7) ।
अथ त्वदाज्ञां पुरतो निधाय निधाय पात्रे तपनीयरूपे ।
स्वयं त्वनिर्मथ्य बलोपपन्नं पपौ स वायुस्तदुतास्य जीर्णम् ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (10/16) ।

विषकल्पेन कलिनैवाल्पीकृत्य सुरावलीम् ।
यतः प्रसाधयामोऽस्मन्मतं विस्मापनं सताम् ॥ २९ ॥

यतो [1]भागवते विष्णुपादोदकनिषेवणात् ।
"शिवः शिवोऽभू"दित्याह शुकः परमधार्मिकः ॥ ३० ॥

अतः प्रागशिवत्वं च शुकस्यापि हि संमतम् ।
स्वभावतो शिवत्वं तु सुराणां न कदाचन[2] ॥ ३१ ॥

सात्त्विकानां ततः सिद्धः कल्यावेशः शिवेऽपि च ।
[3]व्योमकेशः किलेशानो व्योम विष्णुपदं किल ॥ ३२ ॥

[4]शासनस्थाऽभवत् तस्माद्धरस्य हरिदासता ।
अद्यापि भक्तेर्दृढतां दर्शयंतो नृपांतिके । ॥ ३३ ॥

भृत्या भटा मच्छिरसस्तव पादस्य च प्रभो ।
ग्रंथिरित्याहुरेवं च सदा विष्णुपदे शिरः ॥ ३४ ॥

घटयन् धूर्जटिर्विष्णुभक्तेष्वग्रेसरोऽभवत् ।
मम मूर्ध्नि भवत्पादः इति यो वक्ति मानवः ॥ ३५ ॥

---

[1] यच्छौचनिःसृतसरित्प्रवरोदकेन
तीर्थेन मूर्ध्न्यधिधृतेन **शिवः शिवोभूत्** ॥ —इति भागवते (3/28/22) ।

[2] द्रव्यं कर्म च कालश्च **स्वभावो** जीव एव च ।
यदनुग्रहतः संति न संति यदुपेक्षया ॥ —इति भागवते (2/10/12) ।

[3] **गंगाधरोऽ**धकरिपुः क्रतुध्वंसी वृषध्वजः ।
व्योमकेशो भवो भीमः स्थाणू रुद्र उमापतिः ॥ —इत्यमरः ।
'**व्योम**·······वियद्विष्णुपदं वा तु........ ।' —इत्यमरः ।

[4] **व्योमकेश**स्य शिरसि सदा विष्णुपदं न किम् ।
अतः कोशज्ञसंमत्या शिवो दासो न किं वद ॥
—इति हरिभक्तिलतायाम (381) ।

सकृद्यस्य पदं मूर्ध्नि यो धारयति च प्रभोः ।
तं च तद्भक्तमेवाहुः प्रांचः शास्त्रविदो बुधाः ॥ ३६ ॥

सदा विष्णुपदासक्तमस्तको यस्त्रिलोचनः ।
नित्यं च हरिभक्तत्वं तस्य शंभोरभूद्बलात् ॥ ३७ ॥

गंगाधरः किल शिवो गंगा [1]विष्णुपदी किल ।
अतोऽपि शासनस्थाऽभूद्धरस्य हरिदासता ॥ ३८ ॥

सकृत् तीर्थं यस्य मूर्ध्नि सोऽपि तत्किंकरः किल ।
नित्यं च [2]तीर्थपादस्य तीर्थशोभितमस्तकः ॥ ३९ ॥

स तस्य नित्यभक्तोऽभूत् तीर्थमौलिं वंदति यम् ।
गुरूणां शासनं मान्यं यदा राज्ञां च शासनम् ॥ ४० ॥

तदा मान्यतमं सर्वं श्लाघ्यं लिंगानुशासनम्[3] ।
संदेहे सति शब्दानां वंदत्यद्धाऽपि यद् बुधाः ॥ ४१ ॥

शिलाशासनकल्पं तदासीदेतद्धि शासनम् ।
स्थाने स्थाने धर्मगुप्त्यै देवतायतने कृतम् ॥ ४२ ॥

ग्रामे ग्रामे कृतं को वा शासनं लंघयेत् पुमान् ।
भाषया लिखितं चापि शासनं श्लाघ्यमेव हि ॥ ४३ ॥

किं वाच्या श्लाघ्यता सर्वसंमत्या देवभाषया ।
कृतस्य शासनस्यांगीकृतस्य सकलैरपि ॥ ४४ ॥

---

[1] **गंगा विष्णुपदी** जह्नुतनया........ । —इत्यमरः ।

[2] पुण्यश्लोक**तीर्थपादो** वेदवेद्यो दयानिधिः ।
—इति कृष्णाष्टोत्तरशतनामसु ।

[3] '**गंगाधरः**' किल शिवो गंगा विष्णुपदी किल ।
अतोऽपीशः कोशमते विष्णोर्दासो न किं वद ॥
— इत्यादि हरिभक्तिलतायाम् (38/92) ।

अतस्ते शंकरः कृष्णकिंकरोऽभून्न संशयः ।
ईदृशस्यापि कुमतिर्यदि शंभोर्भवेत् क्वचित् ॥ ४५ ॥
तदन्यावेशजं मन्ये न तु तस्य स्वभावजम् ।
सर्वदा पितृभक्तो यः पुत्रः क्वापि कदाचन ॥ ४६ ॥
यदि द्वेष्टि स्वपितरं भूताविष्टं वदंति तम् ।
तत्सर्वजनसंमत्या सिद्धोऽभूद् भुवनत्रये ॥ ४७ ॥
वायोरितरदेवानां कल्यावेशः क्वचित् क्वचित्[1] ।
अतश्च मध्यमार्गोऽयमभूत् सकलसंमतः ॥ ४८ ॥
वादिराजकृते श्राव्ये काव्ये भव्ये सुबुद्धिभिः ।
सेव्ये सरसभारत्यां विलासोऽभूच्छिवप्रियः ॥ ४९ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजतीर्थपूज्यपादविरचित सरसभारतीविलासे नवमो विलासः ॥

— ० —

---

[1] अन्ये भागवतत्वेपि छिन्नधर्माः क्वचित् क्वचित् ।
—इति महाभारततात्पर्यनिर्णये (18/19) ।

देवाः शिवाद्या अपि तु विरोधं चक्रिरे क्वचित् ।
ऋषिमानुषगंधर्वा वक्तव्याः किमतः परे ।
जन्मजन्मांतराज्ञानादवजानंति यत्सदा ।
तस्मादेको वायुरेव धर्मे भागवते स्थितः ॥
लक्ष्मीः सरस्वती चेति परशुक्लत्रयं श्रुतम् ।
सर्वमेतच्च कथितं तत्र तत्रामितामृना ।
व्यासेनैव पुराणेषु भारते च स्वसंविदा ॥
—इति च तत्रैव (18/26-29) ।

दशमो विलासः

किंच श्रौते मखेयज्ञे देवानामाहुतिः श्रुता ।
उच्छिष्टाहुतिरेवांते दत्ता यत्ने कृतेऽपि च ॥ १ ॥

शिवस्य मुनिभिर्देवै ब्रह्मणा विष्णुना तथा ।
अद्यापि रुद्राहुतिदो हस्तं प्रक्षाळयेत् किल[1] ॥ २ ॥

एवं परंपराप्राप्तसमाचारं विचारय ।
समस्तयज्ञभोक्तारं हरिं सर्वसुरार्चितम् ॥ ३ ॥

पश्य मानव तस्यैवोच्छिष्टभोक्तुर्मखे मखे[2] ।
दासतैवोचिता शंभोर्न तु तत्समता क्वचित् ॥ ४ ॥

पशुः किल हरेर्यज्ञे शिवः पशुपतिस्तव ।
अतोऽपि जगदीशाग्रे पशुभूतस्य[3] का कथा ॥ ५ ॥

---

[1] अद्यापि रुद्रायोच्छिष्टाहुतिदाः श्रुतिकोविदाः ।
हस्तं प्रक्षालयंत्येतदुच्छिष्टं नेति को वदेत् ॥
—इति हरिभक्तिलतायाम् (343) ।

[2] रुद्रस्य यज्ञोच्छिष्टभोक्तृत्वं भागवते व्यक्तम् ।—
एष ते रुद्र भागोऽस्तु यदुच्छिष्टोऽध्वरस्य वै ।
यज्ञस्ते रुद्र भागेन कल्प्यतामद्य यज्ञहन् ॥ (4/7/53)
यज्ञवास्तुगतं सर्वमुच्छिष्टमृषयः क्वचित् ।
चक्रुर्विभागं रुद्राय स देवः सर्वमर्हति ॥ (9/4/8)

[3] 'अबध्नन् पुरुषं पशुम्' —इति पुरुषसूक्ते ।
विष्णुं रुद्रेण पशुना ब्रह्मा ज्येष्ठेन सूनुना ।
अयजन् मानसे यज्ञे पितरं प्रपितामहः ॥ — इति गीताभाष्ये ।

न हि यज्ञभुजा साम्यं यज्ञे वध्यपशोर्भवेत् ।
यो यज्वनोऽपि न समः स [1]यज्ञेशसमः कथम् ॥ ६ ॥
अतो विष्णुमखे यज्वीभूय होमं च कुर्वतः ।
देवेशितुर्ब्रह्मणश्च समो नासीच्छिवस्तव ॥ ७ ॥
किमु यज्ञाधिनाथस्य सहस्रशिरसो हरेः ।
सर्वस्रष्टुः समो नेति तच्छ्रैष्ठ्यं त्वष्टमो रसः ॥ ८ ॥
ईदृशस्यापि कुमतिः कल्यावेशात् क्वचित् क्वचित् ।
किं चाधश्चुबुकाच्चापं कृत्वासीनो शिवस्तव ॥ ९ ॥
कृमिरूपधरः शक्रो धनुर्ज्यामच्छिनत् किल ।
तदा हरस्यैव धनुः पिनाको लोकपूजितः ॥ १० ॥
उत्पतन्नतिवेगेन चिच्छेद किल तच्छिरः ।
तत्क्षणात् त्र्यक्षमीशस्य मस्तकं तद्भुवः स्थळे ॥ ११ ॥

आयुधेषु निगीर्णेषु द्रौणिर्यज्ञं तु मानसम् ।
चक्रेऽत्मानं पशुं कृत्वा स्वात्मस्थायैव विष्णवे ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (28/133) ।

पुराऽमरैः कृते यस्य यज्ञे पशुपतिः पशुः ।
इति पुंसूक्त एवोक्तं सर्वेषां संमतं किल ।
एवं च यज्ञकर्तारो ब्रह्माद्या वा मखे पशुः ।
शिवो वाऽथ हरिः पूज्यो वदंतु प्रतिवादिनः ॥
—इति हरिभक्तलतायाम् (321, 322) ।

[1] यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा यज्ञांगो यज्ञवाहनः ।
यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञी यज्ञभुग्यज्ञसाधनः ॥ —इति विष्णुसहस्रनामसु ।
अहं तु सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ॥ —इति गीतासु (9/24) ।

पपात किल हाहेति वादोऽभूत् सर्वतो दिशि ।
एवं च धनुषा नष्टं कष्टं प्राप्तं महेश्वरम् ॥ १२ ॥
प्रवर्ग्याख्याहुतिं दत्वा हरेः करुणया सुराः ।
यथापूर्वं कबंधेऽस्य संदधु स्तच्छिरः किल ॥ १३ ॥
कथामेतां [1]यजुर्वेदे वदंत्यद्यापि वैदिकाः ।
अजानंतं शक्रचेष्टामसर्वज्ञं तवेश्वरम् ॥ १४ ॥
नष्टं स्वस्यैव चापेन नित्यं सर्वज्ञविष्णुना ।
कथं समं वदस्यज्ञ मुखं मुद्रय संसदि ॥ १५ ॥
असंख्यासुरशस्त्रेण यस्य रोमक्षयोऽपि न ।
अजस्य शतकोट्यंडछेदे यस्य पदांगुलेः ॥ १६ ॥
नखस्यापि न विच्छेदस्तस्य स्वधनुषैव हि ।
विच्छिन्नशिरसं शंभुं कदापि न समं वद ॥ १७ ॥
अतः सर्वोत्तमो विष्णुर्वायुश्च तदनंतरम्[2] ।
अनयोरुभयोस्सर्वेऽप्यर्वाचीनाः शिवादयः ॥ १८ ॥
हरेस्तु सदृशो देवो न भूतो न भविष्यति[3] ।
शिवैकशरणा बाणरावणाद्याः क्व ते गताः ॥ १९ ॥

---

[1] 'रुद्रस्य त्वेव धनुरार्त्निः शिरः उत्पिपेष' —इति यजुर्वेदे ।
'उत्पिपेष शिरस्तस्य' —इत्यनुव्याख्याने (2/2/37) ।

[2] हरिः सर्वोत्तमः साक्षाद्रमादेवी तदंतरा ।
तदधो विधिवाण्यौ च तदधः शर्वपूर्वकाः ॥
एवं तरतमात् ज्ञेयाः सुरदैत्यनरेषु च ।
—इति भविषोत्तरपुराणांतर्गतवेंकटेशमाहात्म्ये (2/32) ।

[3] नास्ति नारायणसमं न भूतं न भविष्यति ।
एतेन सत्यवाक्येन सर्वार्थान् साधयाभ्यहम् ॥ —इति भारते ।

हर्येकशरणान् पश्य प्रह्लादध्रुवपूर्वकान् ।
अतो दुराग्रहं त्यक्त्वा श्रुत्वा मत्वा हरेः कथाः ॥ २० ॥

लयेऽपि योऽलयस्तस्य भज पादांबुजे द्विज ।
श्लोकैरनेकैः सरसैः प्राक्[1] प्रस्तूय श्रियः पतिम् ॥ २१ ॥

श्रियं दुर्गां विधिं वायुं भारतीं च सरस्वतीम् ।
शेषं वीशं गिरीशं च पद्यैर्हृद्यैर्जगद्गुरून् ॥ २२ ॥

प्रसाद्य[2] तेषां कृपया विशुद्धमतिनाऽञ्जसा ।
विष्णोः सर्वोत्तमत्त्वाख्यं तत्त्वं बोधयितुं परम् ॥ २३ ॥

अधःकृत्य सुरान् सर्वानिदं काव्यं कृतं मया ।
यदीषदपि दोषेण स्पृष्टा न स्युः सुरा इमे ॥ २४ ॥

सदा सर्वोत्तमत्त्वं स्यात् कथं विष्णोर्विचारय ।
"विष्णोः सर्वोत्तमत्त्वं तु सर्वदा प्रतिपादय[3]" ॥ २५ ॥

इति गुर्वाज्ञया [4]खर्वीकृता शर्वादयो मया ।
श्रुतिभिः स्मृतिभिश्चैव तेषां दोषोऽपि वर्ण्यते ॥ २६ ॥

विष्णोरुत्तमतासिद्ध्यै ततस्तद्दोषवर्णनम् ।
सुराणां विष्णुभक्तानां प्रियमेव[5] न संशयः ॥ २७ ॥

अतः श्रौतमतस्थानामस्माकं तत्त्ववादिनाम्[6] ।
हरेरुत्कर्षसिद्ध्यर्थं तदन्येषां दिवौकसाम् ॥ २८ ॥

---

[1] प्राक् प्रथमे विलासे (हरिप्रियविलासे)

[2] द्वितीयविलासे ।

[3] यतिप्रणवकल्पे श्रीमदाचार्यवचनमिदम् ।

[4] खर्वं संख्यांतरे क्लीबं नीचे वामनके त्रिषु ॥ —इति मेदिनी ।

[5] अत एवोक्तं 'विलासोऽभूत् शिवप्रियः' इति (9/49)

[6] परे च तत्त्ववादेऽस्मिन् गरीयसि भरो मम ॥ —इति युक्तिमल्लिकायाम् ।

या न्यूनताऽस्ति सा वर्ण्या तेन वेदाभिमानिनः ।
तेऽप्यस्माननुगृह्णंति निगृह्णंति न कर्हिचित् ॥ २९ ॥
न चेच्छ्रुतिः कथं वक्ति दोषानेषां महात्मनाम् ।
ते च सर्वे तथाऽप्येनां मानयंति कुतो वद ॥ ३० ॥
विष्णोरुत्कर्षसिद्ध्यर्थं स्वस्वदोषानुवर्णिनीम् ।
रमाममानयन् किं न सर्वे देवाः स्वयंवरे ॥ ३१ ॥
श्रीर्माता किल लोकानां मात्रा पुष्टाः सुता वयम् ।
अतस्तदुक्तमार्गोऽयं हेतुः स्वर्गापवर्गयोः ॥ ३२ ॥
"कृशं कृतघ्नं दुष्कर्मकारिणं पापभाजनम् ।
अपराधसहस्राणामाकरं करुणाकर ॥ ३३ ॥
कृपया मां केवलया गृहाण मथुराधिप"[3] ।
इति स्वपितरि श्रीशे भक्त्या यस्तु पितामहः ॥ ३४ ॥
यद्दर्शयत् स्वदोषान्नः कुलवृद्धो गुरुः सदा ।
तस्माद्गुरूणामाचारे कुलाचारे च धीमताम् ॥ ३५ ॥
सतां वृत्तिर्यतो युक्ता तदुक्तं सूक्तमेव नः ।
किं च "[4]पत्युरसामंजस्या"दित्याह हि सूत्रकृत् ॥ ३६ ॥

---

[1] व्यक्तेयं कथा भागवते (8/8/18–22) ।

[2] विलोकयंती निरवद्यमात्मनः पदं ध्रुवं चाव्यभिचारिसद्गुणम् ।
गंधर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषु नान्वविंदत ॥ (8/8/89)
एवं विमृश्याव्यभिचारि सद्गुणैर्वरं निजैकाश्रयतया गुणाश्रयम् ।
वव्रे वरं सर्वगुणैरपेक्षितं रमा मुकुंदं निरपेक्षमीप्सितम् ॥
—इति च तत्रैव (8/8/23) ।

[3] इति जितंतेस्तोत्रे(पंचरात्रागमं महोपनिषदि ब्रह्मतंत्रे श्रीमदष्टाक्षरकल्पे ।
(I/5, 6)

[4] ॐ पत्युरसामंजस्यात् ॐ । —इति ब्रह्मसूत्रम् (2/2/37) ।

असामंजस्यं च दोषास्पदत्वं कवयोः विदुः ।
[1]"जन्माद्यस्ये"ति सूत्रे या जगज्जन्मादिहेतुता ॥ ३७ ॥
उक्ता व्यासेन तामाहुर्जिज्ञास्यब्रह्मलक्षणम् ।
"स विष्णुराह ही 'त्याद्यसूत्रे[2] यः प्रस्तुतो हरिः ॥ ३८ ॥
स एवोत्तरसूत्रे[3]ऽपि ब्रह्मशब्दोदितः किल ।
तस्माज्जन्मादिहेतुत्वं विष्णोर्यल्लक्षणं पुरा ॥ ३९ ॥
सूत्रयामास सूत्रे स्वे व्यासो मतिमतां वरः ।
तस्य शैवोक्तमार्गेण शिवेऽतिव्याप्तिशंकया ॥ ४० ॥
समयान् शमयन् सर्वान् सूत्रमेतदचीक्लृपत् ।
पत्युः पशुपतेः शैव नैव जन्मादिहेतुता ॥ ४१ ॥

'इत्यादि श्रुतिसामर्थ्यात् पारतंत्र्यं जनिर्मृतिः ।
पराधीनपदप्राप्तिरज्ञत्वं प्रलयेऽभवः ।
प्रतीयंते सदोषत्वान्नेशः पशुपतिस्ततः ॥

—इति अनुव्याख्याने (2/2/37) ।

[1] ॐ जन्माद्यस्य यतः ॐ । —इति ब्रह्मसूत्रम् (1/1/2) ।

[2] स्वयं भगवता विष्णुर्ब्रह्मेत्येतत् पुरोदितम् ।
'स विष्णुराह ही'त्यंते देवशास्त्रस्य तेन हि ॥
आद्यंतं देवशास्त्रस्य स्वयं भगवता कृतम् ।
मध्यं तदाज्ञया शेषपैलाभ्यां कृतमंजसा ॥
अतस्तत्रैव विष्णुत्वसिद्धेर्ब्रह्मेत्यसूचयत् ॥
देवमीमांसकाद्यंतं कृत्वा पैलमथादिशत् ।
शेषं ज मध्यकरणे........................ ॥

—इति म. भा. ता. निर्णये (10/83) ।

[3] 'तं ब्रह्मेत्याचक्षते तं ब्रह्मेत्याचक्षते ।' —इति सूत्रे ।

नृत्यज्ञानादिभिर्दोषैर्वृतोऽसावसमंजसः ।
अतोऽस्य चैत्रवज्जन्महेतुता च न शोभते ॥ ४२ ॥

असामंजस्यं च हेतुं कृत्वा साध्यस्य सिद्धये ।
यतो मीमांसकाचार्यो व्यासो निरनयत् प्रभुः ॥ ४३ ॥

एवं च व्यासमार्गेऽस्मिन् यस्तु विद्वान् धुरंधरः ।
तस्य दोषोत्कीर्तनं च युक्तियुक्तमभूच्छिवे ॥ ४४ ॥

व्याख्याता योऽस्य सूत्रस्य दोषाख्याता कथं न सः ।
गुर्वाज्ञोल्लंघनाद्दोषो न चेन्मंद भवेन्मम ॥ ४५ ॥

इदं च ब्रह्मशक्त्यादिमतानामुपलक्षणम्[1] ।
अन्यथा तेष्वतिव्याप्तिर्लक्षणस्य भविष्यति ॥ ४६ ॥

कल्यावेशाख्यदोषो यः परशुक्लत्रये न सः ।
अपूर्णत्वास्वतंत्रत्वपूर्वदोषास्तु तेष्वपि ॥ ४७ ॥

हर्यवज्ञाऽज्ञताद्यास्ते महादोषास्तु शंकरे ।
संति तत्पक्षिणश्चैव बहवः संति दुर्जनाः ॥ ४८ ॥

अतः पशुपतिं सूत्रे निबबंध स सूत्रकृत् ।
लक्षणस्य त्वतिव्याप्तिर्न श्रियां न चतुर्मुखे ॥ ४९ ॥

नापि वायौ परे तत्त्वे शुद्धत्वस्याविरोधिना ।
पारतंत्र्याख्यालपदोषेणैव युक्ता यतस्त्विमे ॥ ५० ॥

यत् स्वतंत्रस्य कर्तृत्वं यतश्चोक्तं स्वलक्षणम् ।
जगत्कर्तृत्वमेतच्चान्यतंत्रेषु कथं वद ॥ ५१ ॥

---

[1] स्कंदसूर्यगणेशादिमतानि न्यायतोऽमुतः ।
निराकृतान्यशेषेण सिद्धांतस्याविशेषतः ॥

—इत्यनुव्याख्याने (2/2/39) ।

स च दोषो भक्तिहेतुरेव नाभक्तिकारणम् ।
ईशोऽसौ तस्य दासाश्च[1] वयमित्यनिशं मतिः ॥ ५२ ॥

येषां तेषामयं दोषो भूषणं न तु दूषणम् ।
एतेभ्यस्त्वितरे देवाः कल्यावेशात् परं हरिम् ॥ ५३ ॥

अवजानंत्यधीशं तं न जानंति क्वचित् क्वचित् ।
युज्यंते हरिणा सार्धं विध्यंति स्वायुधेन तम् ॥ ५४ ॥

अतः शुद्धत्वमेतेषां देवानां स्यात् कथं वद ।
पश्य व्यासस्य कौशल्यं यत् स्वतंत्रस्य कर्तृता ॥ ५५ ॥

अतः कृष्णवशेष्वेषु स्वोक्तलक्षणधर्मिताम् ।
दूरीचक्रे शुक्रतां तु स्थिरीचक्रे किल प्रभुः ॥ ५६ ॥

यतः पत्युरधीना या नारी शुक्तमैव हि ।
तस्माद्दोषमिमं वाचा नोवाचाल्पत्वतः किल ॥ ५७ ॥

न चेद्दुरुत्तमानेतानेवं स्पष्ट स सूत्रयेत् ।
परे हरौ विरोधाख्यमहादोषानुषंगिणम् ॥ ५८ ॥

अज्ञं च विपरितज्ञं भयंकपादिभाजनम् ।
स सूत्रे सूत्रयामास साक्षात् पशुपतिं तव ॥ ५९ ॥

उपलक्षणया दोषानल्पान् श्रीब्रह्मणोरपि ।
ऊरीचक्रेऽखिलान् दोषान् दूरीचक्रे च सूत्रकृत् ॥ ६० ॥

पक्षे हरौ स्थिरीचक्रे सर्वदोषातिदूरताम् ।
न चेदसिद्धिर्हेतोः स्यात् संदिग्धासिद्धताऽपि वा ॥ ६१ ॥

---

[1] 'दासोऽहं कोसलेंद्रस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।
हनूमान् शत्रुसैन्यानां निहंता मारुतात्मजः ।
—इति हनुमदुक्तिः वाल्मिकि रामायणे (5/42/35) ।

यस्तु दोषातिदूरोऽस्य कथं स्याद्दोषवान् समः ।
तस्मादुत्तमतां को वा भावयेत् सूत्रभाववित् ॥
अतः सूत्रकृतः सोऽयं मतः सर्वोत्तमोत्तमः ॥ ६२ ॥
किं च शाक्तमते दोषं पृथगेव वदन्नपि ।
आह स्त्रीमात्रतः पुत्रोत्पत्त्यसंभवमेव[1] सः ॥ ६३ ॥
न तु दोषानाह चास्यां शिवे पशुपताविव ।
अतः शुक्लतमैवासीच्छक्तिः पतिमती रमा ॥ ६४ ॥
"मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम्[2] ।"
इति गीतोदितेनापि तथा विश्वस्य कर्तृता ॥ ६५ ॥
रमायां परतंत्रायां न भवेद्धि विचारणे ।
न ह्यन्नभांडमन्नस्य कर्तृ पाचकवद्भवेत् ॥ ६६ ॥
यद्ब्रह्मान्यस्य कर्तृत्वं व्यासस्यापि न संमतम् ।
अतश्च व्यासवाक्येऽस्मिन् न चोद्यावसरस्तव ॥ ६७ ॥
किंच युक्त्यंतरेणापि मातुः कर्तृत्ववाक् तव ।
न शोभते तां च युक्तिं वदाम्यवहितः श्रुणु ॥ ६८ ॥
"माता भस्त्रा पितुः पुत्रः" [3]इति भारतवाक्यतः ।
सृष्टिकर्ता पितैवातो लक्षणं च प्रभोरभूत् ॥ ६९ ॥
अतः सर्वेऽपि लोकेऽस्मिन् कर्मकारं वदंति तम् ।
कारुश्च कर्मकरणशीलः कर्तैव किं न सः ॥ ७० ॥

---

[1] ॐ उत्पत्त्यसंभवात् ॐ । —इति ब्रह्मसूत्रम् (2/2/42) ।

[2] 'मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ।
संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ —इति गीतासु (14/3) ।

[3] "माता भस्त्रा पितुः पुत्र" येन जातः स एव सः ।
भरस्व पुत्रं दुष्यंत माऽवमंस्थाः शकुंतलाम् ॥"
—इति भारते (I/74/110) ।

अतः कर्ता स्वतंत्रत्वाद्धरिरेव न चापरः ।
कल्पक्षये स्वस्य कुक्षौ निक्षिप्ताः परमात्मना ॥ ७१ ॥
सर्वजीवाः सृष्टिकाले प्राप्ते सति तदिच्छया ।
सृष्टं प्राकृतशुक्लं ते प्रविष्टास्तेन[1] लीलया ॥ ७२ ॥
प्रवेशिताः श्रियः कुक्षौ तस्याः प्राकृतशोणिते ।
निमज्जिता दोहलार्द्रजले प्रक्षिप्तबीजवत् ॥ ७३ ॥
हरेरनुग्रहात् तस्या योन्याख्यद्वारमात्रतः ।
प्रसूयंते प्रजाः सर्वाः सुक्षेत्रादंकुरा इव ॥ ७४ ॥
एवं च बीजावापस्य यः कर्ता पुरुषोत्तमः ।
स एव जगतां कर्ता भवेद्धि कृषिकर्तृवत् ॥ ७५ ॥
श्रीश्च कर्तुरधिष्ठानमात्रं तस्यास्तु कर्तृता ।
न लोकसम्मता किं तु यस्य वीर्योद्भवं जगत् ॥ ७६ ॥
स एव सर्वजगतां कर्ता तद्धरिलक्षणम् ।
जगज्जन्मादिकर्तृत्वरूपं नान्यत्र कुत्रचित् ॥ ७७ ॥

---

[1] इत्यत्र स्वोदरे वायुं परिपूर्य काले काले मुंचती चर्ममयी करूणामुपकारिणी काचन सामग्री तद्वन्माता । पुत्रस्तु पितुरेवोपकारकः यस्मात् सः पितैव मातुरुदरे दत्तस्वरेतोरूपेण जातः । शुक्लांतःस्थितजीवस्य मातुरुदरप्रवेशानंतरं जीववारकं तदेव शुक्लं मातृभुक्तान्नरसादिना देहाकारेण परिणतं भवति । शोणितं तु सरोजस्य पंकिलं सरोजलमिव आधारमात्रमिति भावेन स एवेत्युक्तम् । यथा कारुपूरितभस्त्रानिःसृतो वायुः कारोरेवोपकारकः तथेति भावः । —इति महाभारतलक्षालंकारे ।

........स विष्णुनामा श्रियमाप सृष्टये ।
सुषाव सैवाण्डमधोक्षजस्य शुष्मं हिरण्यात्मकमंबुमध्ये ॥

—इति म. भा. ता. निर्णये (3/23) ।

यतः पितैव पुत्रस्य कर्ता तत् पितुरेव सः ।
भस्त्रोपमा तु या भार्या सा कर्ता (कर्त्री)न कथंचन ॥ ७८ ॥
पितुरौदर्यवीर्यं हि पुत्रदेहो न चापरः ।
अतस्तद्देहकर्ताऽपि पिताऽभूत् कुंभकारवत् । ॥ ७९ ॥
मृद्वद्वीर्यं तस्य शालोपमासीज्जननी तु या ।
एवं च हरिरेवाभूत् कर्ता ब्रह्मादिदेहकृत् ॥ ८० ॥
कारणं वीर्यमेवासीदधिष्ठानमभूद्रमा ।
सूत्रस्य कर्ता यो व्यासः स कर्ता भारतस्य च[1] ॥ ८१ ॥
अतस्त्वत्रोदितो योऽर्थः सूत्रार्थोऽपि स एव हि ।
एवं च लक्षणस्यास्य क्वातिव्याप्तिर्विचार्यताम् ॥ ८२ ॥
किं च पुंसूक्तमार्गेण[2] चक्षुःश्रोत्रमुखैः स्वकैः ।
पद्भ्यां भुजाभ्यामूरुभ्यां नाभेरास्याच्च मस्तकात् ॥ ८३ ॥
यदा सृजति चंद्रेंद्रसूर्याग्निश्वसनादिकान् ।
विप्रक्षत्त्रादिवर्णांश्च लोकान् पाताळपूर्वकान् ॥ ८४ ॥

---

[1] सर्वाणि शास्त्राणि तथैव कृत्वा विनिर्णयं ब्रह्मसूत्रं चकार ।
तच्छुश्रुवुर्ब्रह्मगिरिगीशमुख्याः सुरा मुनीनां प्रवराश्च तस्मात् ॥
समस्तशास्त्रार्थविनिर्णयात्मकं चक्रे **महाभारत**नामधेयम् ॥
— इति म. भा. ता. निर्णये (10/58, 59) ।

[2] ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृतः ।
ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥
चंद्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्यो अजायत ।
मुखादिंद्रश्चाग्निश्च प्राणाद्वायुरजायत ॥
नाभ्या आसीदंतरिक्षं शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत ।
पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकां अकल्पयन् ॥ इति पुरुषसूक्ते ।

तदा रमाविधीशादेः कर्तृताशाऽपि ते गता ।
विनाऽपि यान् भवेत् कार्यं तेषां कारणतैव न ॥ ८५ ॥

स्वतंत्रकारणत्वाख्यकर्तृत्वं त्वष्टमो रसः ।
अन्वयव्यतिरेकाभ्यां यद्व्याप्तं तद्धि कारणम् ॥ ८६ ॥

एवं च शोभते विष्णोरेव सर्वस्य कर्तृता ।
तत्सौत्रलक्षणं सर्वदुर्वादिमतशिक्षणम् ॥ ८७ ॥

तद्व्यासवचसां भावं तच्छिष्यो वेत्ति भाष्यकृत्[1] ।
यस्तत्त्ववादिनां साक्षादाचार्यो मध्वनामकः ॥ ८८ ॥

वादिराजकृते श्राव्ये काव्ये भव्ये सुबुद्धिभिः ।
सेव्ये सरसभारत्यां विलासोऽभूद्धरिप्रियः ॥ ८९ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजतीर्थपूज्यपादविरचितसरसभारतीविलासे दशमो विलासः ॥

— o —

---

[1] गीतार्थं वक्ष्यामि लेशतः । —इति गीताभाष्ये ।

बहुभिर्व्याख्यातृभिर्भगवद्गीतायाः व्याख्यातत्वात् व्यर्थमिदं भाष्यमित्याशङ्कानिरसनं प्रयोजनमस्य । अन्यैः स्वपक्षनिक्षिप्तदृष्टिभिः स्वाभिप्रायो भगवद्गीतार्थत्वेन आरोप्योक्तः । अहं तु गीतार्थमेव वक्ष्यामीति सूचनात् । —इति प्रमेयदीपिकायाम् ।

मायावादतमोव्याप्तमिति तत्त्वदृशा जगात् ।
भातं सर्वज्ञसूर्येण प्रीतये श्रीपतेः सदा ॥ —इति उपाधिखण्डने ।

इति सर्वज्ञमुनिना मायावादतमोऽखिलम् ।
निरस्तं तत्त्ववादेन सतां संशयनुत्तये ॥ —इति मायावादखण्डने ।

एकादशो विलासः

किंच विस्तृत्य स्त्रोक्तदोषान् वच्मि शिवे तव ।
ग्रंथे भागवते तेन व्यासेनैव प्रपंचितान् ॥ १ ॥
निजशक्तिं भाविकार्यं रक्षःप्रकृतिमेव च ।
स्वतोऽप्रतिक्रियामन्यदेवेभ्यश्चाप्रतिक्रियाम् ॥ २ ॥
पूर्वं[1] सर्वेष्व(श)शक्तिं चाजानन् पशुपतिः शिवः ।
वृकासुरायात्मशोककरं वरमदात् किल ॥ ३ ॥
ततोऽतिभीतो यातोऽपि त्रिशूली सर्वतो दिशः ।
त्रातारं क्वाप्यलब्ध्वांऽते श्रीकांतं शरणं गतः ॥ ४ ॥
रक्षो हत्वाऽथ भक्तं तं ररक्ष किल केशवः ।
जातमात्रशिशुर्योऽसावरोदीत् पितरं प्रति ॥ ५ ॥
"नामानि कुरु मे धातः स्थानानि च जगद्गुरो[2] ।"
तस्य रुद्रस्य लोभाख्यदोषो ह्याजानजोऽभवत् ॥ ६ ॥
अहंकाराख्यतत्त्वाभिमानाज्जनपूजनात् ।
महादेवाख्यनाम्ना च मदोत्कलितचेतसः ॥ ७ ॥

---

[1] स तद्वरपरीक्षार्थं शंभोर्मूर्ध्नि किलासुरः ।
स्वहस्तं धातुमारेभे सोऽबिभ्यत् स्वकृताच्छिवः ॥
तेनोपसृष्टः संत्रस्तः पराधावन् सवेपथुः ।
यावदंतं दिवो भूमेः काष्ठानामुदगादुदक् ॥
अजानंतः प्रतिविधिं तूष्णीमासन् सुरेश्वराः ।
ततो वैकुंठमगमद् भास्वरं तमसः परम् ॥
—इति भागवते (10/88/23-25) ।

[2] भागवतवचनम् (3/8/20) ।

वम्रीरूपेंद्रदुष्कर्माहंमतेरविजानतः ।
करस्थस्वधनुष्कोट्या शिरश्छेदान्मृतस्य च ॥ ८ ॥
प्रवर्ग्याहुतितुष्टेन विष्णुनोज्जीवितस्य च ।
ससैन्यं रावणं हत्वा रामे राजति भूतले ॥ ९ ॥
ब्रह्मरुद्रादयो[1] देवास्तं मानयितुमागताः ।
तदा स्वदत्तवरतः सर्वैरप्यजितं खलु ॥ १० ॥
हतवानिति शर्वोऽसौ सर्वेशे कृतमत्सरः ।
धनुरादाय युद्धायाजुहाव किल राघवम् ॥ ११ ॥
कटाक्षक्षेपमात्रेण स्थाणुं चक्रे हरं हरिः ।
इति रामायणकथा[2] यच्छ्रुता तेन मत्सरी[3] ॥ १२ ॥
गिरीश इति सर्वेषां विदुषामपि संमतम् । ॥ १३ ॥
स वै रुरोद देवानां पूर्वजो भगवान् भवः ।
"नामानि कुरु मे धातः स्थानानि च जगद्गुरो" ॥ १४ ॥
इति भागवते स्पष्टमुक्तत्वाद्धनलोभतः ।
यद्रुरोद ततो रुद्रो[4] जन्मप्रभृतिलोभवान् ॥ १५ ॥

---

[1] तस्मिन् हते त्रिजगतां परमप्रतीपे ब्रह्मा शिवेन सहितः सह लोकपालैः ।
अभ्येत्य पादयुगलं जगदेकभर्तू रामस्य भक्तिभरितः शिरसा ननाम ॥
—इत्यादि म. भा. ता. निर्णये (8/212–218) ।

[2] म. भा. ता. निर्णये (8/219–221)

[3] 'अप्रीतिर्मद्विशो नायं इति मत्सर ईरितः ।'
इति भागवततात्पर्योद्धृत शब्दनिर्णयवचनम् ।

[4] यदरोदीः सुरश्रेष्ठ सोद्वेग इव बालकः ।
अतस्त्वामभिधास्यंति नाम्ना रुद्र इति प्रजाः ॥
—इति भागवते (3/12/10) ।

'सोऽरोदीद्यदरोदीत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वम्' । —इति च श्रुतिः ।

मत्सरात् कुत्सितमनेर्लोमाद्रोदनकारिणः ।
क्रोधाद्दक्षशिरश्छेत्तुः कामाद्धौर्यवदेहिनः ॥ १६ ॥
मोहिनीस्त्री(मोहान्नृस्त्री)पृष्ठयात्रामात्रेण स्रुतरेतसः[1] ।
इतोऽपि प्राग्जितेनैव कामेन विजितस्य च ॥ १७ ॥
शोधायाभ्यागतमुनेर्वधायोद्यतशूलिनः ।
साक्षात् स्वस्य पितुर्मस्तकच्छेदादाततायिनः[2] ॥ १८ ॥
स्मशानचारिणो नित्यं नृकपालकरस्य च ।
"नारीसंगममत्तोऽसौ यस्मान्मामवमन्यते ॥ १९ ॥
योनिलिंगस्वरूपं वै तस्मादस्य भविष्यति ।"
इति पाद्मपुराणोक्तभृगुशापस्य साहसम् ॥ २० ॥
पश्यंतु पंचशीर्षाणि भुजानां च चतुष्टयम् ।
द्वौ पादावुदरं वक्षः कटिश्चोरू च धूर्जटेः ॥ २१ ॥
विच्छिद्य तत्क्षणादेव पेतुः किल महीतले ।
शिश्नमात्रं चोर्वरितं तच्च योन्यां निवेशितम् ॥ २२ ॥
अत्र प्रमाणं शैवानां कंठे कंठे विलंबिनी ।
लिंगमालैव या नित्यं कंठे वामे प्रपूज्यते ॥ २३ ॥

---

[1] तस्यासौ पदवीं रुद्रो विष्णोरद्भुतकर्मणः ।
प्रत्यपद्यत कामेन वैरिणैव विनिर्जितः ॥
तस्यानुधावतो रेतश्चस्कंदामोघरेतसः ।
शुष्मिणो यूथपस्येव वासितामनुधावतः ॥
—इति भागवते (8/12/31)

[2] अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः ।
क्षेत्रदारापहारी च षडेते ह्याततायिनः ॥ —इति भारते (6/107/110)

एवं च हरिभक्तस्य भृगोरद्भुततेजसः ।
शापच्छिन्नाखिलांगस्य लिंगाकारधरस्य च । ॥ २४ ॥
वरं दत्वा मारकस्य दुराचारिप्रियस्य च ।
विषेण नीलग्रीवस्य[1] विषादान्मेषरूपिणः ॥ २५ ॥
"मेषरूपशिवत्राते"[2]त्युक्तो यो नरकेसरी ।
जुगोप किल यन्मेषरूपशंकरवाहनः[3] ॥ २६ ॥
योगिनीग्रस्तगिरिशं[4] तस्य स्त्रीरूपशक्तिभिः ।
पराजितस्य त्रातस्य हरिणा करुणावता ॥ २७ ॥

---

[1] ततः करतलीकृत्य व्यापि हालाहलं विषम् ।
अभक्षयन्महादेवः कृपया भूतभावनः ॥
तस्यापि दर्शयामास स्ववीर्यं जलकल्मषः ।
यच्चकार गले नीलं तच्च साधोर्विभूषणम् ॥

—इति भागवते (8/7/42, 43) ।

नीलोऽस्य गलस्तदासीत् । —इति च म. भा. ता. निर्णये (10/15) ।

[2] रुद्रो नारायणो **मेषरूपशंकरवाहनः** ।

[3] **मेषरूपशिवत्राता** दुष्टशक्तिसहस्रभुक् ॥—199

[4] **योगिनीग्रस्तगिरिशत्राता** (190)

—इति पद्मपुराणे वासुदेवसहस्रनामासु ।

........इत्यादि नामार्थपर्यालोचनया एकासृग्बिंदुपातमात्रेण कोट्यधंकीभवतोऽधकस्यासृक्पानाय सृष्टशक्तिसहस्रस्य नृसिंहरूपदयैव कृतांधकहननस्य पुनरसृगासक्तचित्ततया स्वस्यैव भक्षणायोद्युक्तनृहरिदत्तसत्वयोगिनीभयेन मेषेषु मेषीभूतमात्मनं च ग्रसितुकामां तां नाशयितुं पातालादागतेन चिंतामणिनृसिंहेण मेषरूपं च वाहनीकृत्य कृतस्यात्मरक्षणस्य योगिनीहननाख्यमहाशौर्यस्य साक्षाच्छिवेनैव दृष्टत्वात् ।....

—इत्यादि तीर्थप्रबंधव्याख्याने (2/45) ।

योग्यायोग्यं तथा कार्याकार्यं चाप्यविजानतः ।
नाममात्रान्महेशस्य नाम्ना मृत्युंजयस्य च ॥ २८ ॥
वेपमानस्य मरणशंकया दिक्षु धावतः ।
चलत्त्रिशूलहस्तस्य गले लोलत्पिनाकिनः ॥ २९ ॥
स्रंसत्कपर्दबंधस्य संत्रस्तस्य पदे पदे ।
असमंजसता[1] त्वस्य किं वाच्या शोच्यकर्मणः ॥ ३० ॥
[2]रुद्रानुद्रुतदुर्दैत्यमर्दनायोद्यतस्य च ।
न्यस्तहस्तगशस्त्रस्य भृत्यकृत्यानुपेक्षिणः[3] ॥ ३१ ॥
भृगोरागा(गोऽ)नुकूलस्य यो विष्णौ क्रोधजिष्णुताम् ।
आघोषयितुमागच्छद्विबुधाधिक्यसिद्धये ॥ ३२ ॥
मदांधजनदूरस्य वधूकर्णच्छिदो[4] वने ।
भक्ताय दत्तराज्यस्य[5] पार्थसारथ्यकारिणः ॥ ३३ ॥

---

[1] ॐ पत्युरसामंजस्यात् ॐ । —इति ब्रह्मसूत्रम् (2/2/37) ।

[2] एतावत्पर्यंतं रुद्रस्यासामंजस्यमुक्त्वा अधुना विष्णोः सामंजस्यं मुपपादयति । रुद्रेत्यादिभिः । तद्धि सकलशास्त्रमहातात्पर्यम् । 'अशेषगुणपूर्णत्वं सर्वदोष समुज्झितिः । विष्णोरन्यस्य तत्तंत्रमिति सम्यग्विनिर्णयः । (अनु.)

[3] ददाह कृत्यां तां चक्रं क्रुद्धाहिमिव पावकः ।
—इति भागवते (9/4/48) ।

[4] तां तत्र हास्यकथया जनकासुताग्रे गच्छानुजं म इह मेति वचः स उक्त्वा ।
तेनैव दुष्टचरितां हि **विकर्णनासां** चक्रे समस्तरजनीचरनाशहेतोः ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (5/26) ।

[5] ....रक्षःपतेरवरजस्य ददौ स लंकाम् ।
कल्पांतमस्य निशिचारपतित्वपूर्व-
मायुः प्रदाय निजलोकगतिं तदंते ॥ —इति म. भा. ता. निर्णये (8/9) ।

अगण्यरक्षःशस्त्रेभ्योऽप्यनिर्भिन्नत्वचो हरेः ।
अजांडभंगेऽप्यक्षुण्णराजन्नखशिखस्य च ॥ ३४ ॥
द्विधा[1] वनाग्निपानेनाप्यदग्धरसनस्य च ।
सर्गस्थित्यंतकरणेऽप्यनहंकृतचेतसः ॥ ३५ ॥
असंख्यासुरसंहारेऽप्यघलेशोज्झितस्य च ।
'न तत्र सज्यस' इति स्मृतिगीतसुकर्मणः ॥ ३६ ॥
सुधां प्रसाध्य देवेभ्यो दत्वा तृप्तिमुपेयुषः ।
शिष्टेष्टदस्य नियमाद्दुष्टानां नष्टिदस्य च ॥ ३७ ॥
मिथ्यामत्य(गत्य)तिदूरस्य नित्यतृप्तांतरात्मनः[2] ।
लयेऽपि लयहीनस्य शयानस्य श्रिया सह ॥ ३८ ॥
प्रागभावबहिर्भावात् सृष्टौ जन्मोज्झितस्य[3] च ।
स्तंभसंभूतनरहर्यक्षस्याक्षोभ्यतेजसः ॥ ३९ ॥

---

[1] तां रात्रिमत्र निवसन् यमुनातटे स
दावाग्निमुद्धतबलं च पपौ व्रजार्थे ।
—इति म. भा. ता. निर्णये (13/43) ।

वह्निं पपौ पुनरपि प्रदहंतमुच्चै-
र्गोपांश्च गोगणमगण्यगुणार्णवोऽपात् ॥
—इति च म. भा. ता. निर्णये (13/58) ।

[2] 'ॐ आत्मनि चैवं विचित्राश्च हि ॐ' (2/1/29) । 'ॐ सर्वधर्मोपपत्तेः ॐ' (2/1/38) । ॐ अधिकं तु भेदनिर्देशात् ॐ (2/1/23) । ॐ सर्वोपेता च तद्दर्शनात् ॐ (2/1/31) ।—इत्यादि ब्रह्मसूत्राणि चात्र मानम् ।

[3] 'ॐ असंभवस्तु सतोऽनुपपत्तेः' ॐ —इति ब्रह्मसूत्रम् (2/3/91) ।
'अनुत्पत्तिरेव सतः'............
"प्रत्यक्षत्वं हरेर्जन्म न विकारः कथंचन ।" —इत्यादि तद्भाष्यम् ।

गर्भाद्बहिर्निर्गमेऽपि शंखचक्रांकधारिणः[1] ।
स्वमूलरूपवक्षःस्थश्रीवत्सांकोज्ज्वलोरसः ॥ ४० ॥
उदरस्थजगज्जालशिशुरूपधरस्य[2] च ।
भूदेवीहितकृद्रूपमादायोर्ध्वमुपेयुषः ॥ ४१ ॥
निरनिष्टस्य[3] सततं निरवद्यस्य च प्रभोः ।
अस्माकं नृहरेः सर्वविस्मापनपराक्रमम् ॥ ४२ ॥
अक्रोधतामकामित्वमलोभमनहंकृतिम् ।
खलहृच्छल्यकौशल्यमकुतोभयतां तथा ॥ ४३ ॥
स्वतः सर्वज्ञतां चैव सदाश्रितहिते[4] रतिम् ।
वटुरूपस्य पटुतां चाटुवाक्येषु चाटुताम् ॥ ४४ ॥

---

[1] तमद्भुतं बालकमंबुजेक्षणं चतुर्भुजं शंखगदाद्युदायुधम् ।
श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभिकौस्तुभं पीतांबरं सांद्रपयोदसौभगम् ॥
—इति भागवते (10/3/9) ।

[2] तावच्छिशोर्वै श्वसितेन भार्गवः सोंऽतः शरीरं मशको यथाऽविशत् ।
तत्राप्यदो न्यस्तमचष्ट कृत्स्नशो यथा पुराऽमुह्यदतीव विस्मितः ॥
खं रोदसी भगणानद्रिसागरान् द्वीपान् सवर्षान् ककुभः सुरासुरान् ।
वनानि देशान् सरितः पुराकरान् खेटान् व्रजानाश्रमवर्णवृत्तयः ॥
महांति भूतान्यथ भौतिकान्यसौ कालं च नानायुगकल्पकल्पनम् ।
यत् किंचिदन्यद् व्यवहारकारणं ददर्श विश्वं सदिवावभासितम् ॥
—इत्यादि मार्कण्डेयकथाप्रसंगे (भागवते—12/9/27-29) ।

[3] 'निरनिष्टो निरवद्यः'
—इति श्रुतिः ।

[4] भूत्यै निजाश्रितजनस्य हि सृज्यसृष्टौ
ईक्षा बभूव परनामनिमेषकांते ॥ —इति म. भा. ता. निर्णये (1/3) ।

किं ब्रूमः स्त्र्यंबकस्यापि यं ब्रुवंति परायणम् ।
ब्रह्माब्दशतपर्यंतं भूम्या रम्यश्रिया लये ॥ ४५ ॥
रहस्यालिंगितांगोऽपि वटपत्रपुटे प्रभुः ।
योऽस्खलन्निजवीर्योऽभूत् तस्य वीर्यच्युतिः कदा ॥ ४६ ॥
अमोघवीर्यस्य हरेर्यदि वीर्यं स्खलेत् तदा ।
मनोहराः कुमाराश्च लयेऽपि स्युरनेकशः ॥ ४७ ॥
तदा कामः [1]क्व कामस्य शराः क्व मदकारिणः ।
कार्याभावे कारणस्याप्यभावो यदि नोच्यते ॥ ४८ ॥
तदा घटोऽपि ज्ञानी स्यात् तटाकाज्जलमाहरेत् ।
अतः कारणशून्यस्य कार्यस्य च न कल्पना ॥ ४९ ॥
शोभते कार्यशून्यं च कारणं नैव कल्पयेत् ।
एवं च कामिनीकामः कामाभावे कथं वद ॥ ५० ॥
पुत्राभावे च को रेतःप्रच्युतिं कल्पयेद्वद ।
तदालयादा च सृष्टेर्यस्य कामो न चेतसि ॥ ५१ ॥
श्रिया सह शयानस्याप्यस्य न क्वापि विक्रियाम् ।
कल्पयेत् सृष्टिकालेऽपि यतो दृष्टानुसारिणी ॥ ५२ ॥
कल्पनेति वदंत्यार्या यद्यदृष्टं च कल्प्यते ।
तदा शृंगद्वयं च स्यात् पशुवत् तव मस्तके ॥ ५३ ॥

---

[1] प्रलये कामाभावस्तु—

वासुदेवो वा इदमग्र आसीन्न ब्रह्मा न च शंकरः ।
नेंद्रसूर्यौ न च गुहो* न सोमो न विनायकः ।"

—इति तत्त्वनिर्णयोदाहृतश्रुतिसिद्धः ।

---

* गुहः— कामः–प्रद्युम्ननामाऽभवदेवमीशात् स स्कंदतामाप स चक्रतां च ।
—इति म॰ भा॰ ता॰ निर्णयवचनात् (3/75) ।

लये सति स्वोदरस्थं जगत्सर्वं जनार्दनः ।
स्वयमेव बहिष्कृत्य क्षिपेन्मूर्त्यंतरोदरे[1] ॥ ५४ ॥
सा च मूर्तिर्विना भार्यायोनिद्वारं निजेच्छया ।
गुणत्रयेण प्रकृतेर्यथापूर्वं सृजेत् किल ॥ ५५ ॥
स इदं सर्वमसृजतेत्याद्युपनिषत् स्फुटम् ।
इत्थमाह मुखादिंद्रश्चाग्निश्चंद्रस्तु मानसात् ॥ ५६ ॥
चक्षोः सूर्यः प्राणतश्च वायुः पद्भ्यामभूच्च भूः ।
इति यं स्तौति पुंसूक्तं तस्य सृष्टिर्न रेतसा ॥ ५७ ॥
किंच सर्वस्य पितरं यस्तु नाभेश्चतुर्मुखम् ।
नागभोगे पद्मनाभः शयानः सह भार्यया ॥ ५८ ॥
मनोज्ञया सर्वसंपद्रूपिण्या दोषदूरया ।
उपेक्ष्य तां स्वशक्त्यैव ससर्ज न तु रेतसा ॥ ५९ ॥
कुक्षौ निक्षिप्ततत्त्वानामंशान् वीर्यात्मना प्रभुः ।
परिणाम्य पुनर्लक्ष्म्याः कुक्षौ निक्षिप्य लीलया ॥ ६० ॥
तस्या योनिमुखेनैव बहिष्कृत्य हिरण्मयम् ।
तत्त्वानामंशरूपं तद्वीर्यं तेनैव भास्वरम् ॥ ६१ ॥

---

[1] स्थित्वा स्वमूर्तिभिरमूभिरचिंत्यशक्तिः प्रद्युम्नरूपक इमांश्चरमात्मनेऽदात् ।
निर्देहकान्स भगवाननिरुद्धनामा जीवान्स्वकर्मसहितानुदरे निवेश्य ।
चक्रेऽथ देहसहितान् क्रमशः स्वयंभूप्राणात्मशेषगरुडेशमुखान् समग्रान् ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (1/9) ।

सुषाव सैवांडमधोक्षजस्य शुष्मं हिरण्यात्मकमंबुमध्ये ।
तस्मिन् प्रविष्टा हरिणैव सार्धं सर्वे सुरास्तस्य बभूव नाभेः ॥
—इत्यादि म. भा. ता. निर्णये (9/23) ।

अजांडं निर्ममे हैमं न तु विष्णुः स्वरेतसा ।
मृदा कुंभं कुंभकार इव तत् क्वास्य विक्रिया ॥ ६२ ॥
"परेण विशता स्वस्मिन् मात्रया विश्वसृग्गणः ।
चुक्षोभान्योऽन्यमासाद्य यस्मिन् लोकश्चराचरः"[1] ॥ ६३ ॥
"प्रवुद्धकर्मा दैवेन त्रयोविंशतिको गणः ।
प्रेरितोऽजनयत् स्वाभिमात्राभिरपि पूरुषम्"[2] ॥ ६४ ॥
इति भागवते स्पष्टं तत्त्वमेतदुदीरितम् ।
चोदिता[3] निजवीर्येणेत्याहान्यत्र च स प्रभुः ॥ ६५ ॥
ईदृशस्य प्रभोः कृष्णरामाद्याकृतिधारिणः ।
या पुत्रसृष्टिः सा चास्य मनसा न तु रेतसा ॥ ६६ ॥
आदिसृष्टिश्च महती न यस्य निजरेतसा ।
तस्य तुच्छामिमां सृष्टिं को वदेन्निजरेतसा ॥ ६७ ॥
यदि रेतोमयी सृष्टिः कृष्णस्य द्वारकापुरे ।
तर्हि षोडशसाहस्रपत्नीष्वेकैकशः प्रभोः ॥ ६८ ॥
पुत्रा [4]दश दशैवासन् न न्यूना नाधिकाः कुतः
आदिपुंसो यश्च[1] कृष्णकेशस्तस्य पराक्रमम् । ॥ ६९ ॥

---

[1] भागवतवचनमिदम् (3/7/5) ।

[2] इदमपि भागवतवचनम् (3/7/4) ।

[3] स एव भूयो निजवीर्यचोदितां स्वजीवमायां प्रकृतिं सिसृक्षतीम् ।
अनामरूपात्मनि रूपनामनी विधित्समानोऽनुससार शास्त्रकृत् ॥
—इति भागवते (1/10/22) ।

[4] पृथक् पृथक् तासु दशैव पुत्रकानधत्त कन्यामपि सर्वशः प्रभुः ।
— इति म. भा. ता. निर्णये (20/140) ।

विचारयंतु विद्वांसस्तस्य वीर्यसमुद्भवाः
पुत्राः स्युर्यदि सांबाद्याः प्रद्युम्नाद्यास्तथाऽपरे । ॥ ७० ॥
यो रक्षसा बलान्नीतस्तस्य गेहे स्वभार्यया
पोषितश्च[2] तया विद्यां[3] दत्वांऽते मोचितः किल । ॥ ७१ ॥
यश्च दुर्योधनपुरे बलाद्बद्धः स्वयंवरे
रामस्य तेजसैवांते मोचितो न स्वशक्तितः । ॥ ७२ ॥
ईदृशा दुर्बलाः पुत्राः कथं पुंशक्तिरूपिणा
वीर्येण निर्मितास्तस्मात् सेयं सृष्टिश्च मानसी । ॥ ७३ ॥
अनिर्दशस्य बालस्य कृष्णस्य वरयोषिताम्
संगेन वीर्यस्खलनं को मेधावी प्रकल्पयेत् । ॥ ७४ ॥

एकैकशस्ताः कृष्णस्य पुत्रान् दश दशाबलाः ।
अजीजनन्ननवमान् पितुः सर्वात्मसंपदा । —भागवते (10/61/1)

[1] यथैव कृष्णकेशस्य कृष्णस्य ब्रह्मताऽखिला ।
दर्शिता चैव पार्थाय निःसीमाः शक्तयोऽस्य हि ॥
—इत्यनुव्याख्याने (1/1/12) ।

सर्वतः पाणिपादादिर्यतः पाण्यादिशक्तिमान् ।
केशादिष्वपि सर्वत्र कृष्णकेशो हि यादवः ॥
— इत्यादि गीतातात्पर्यनिर्णये (13/14) ।

[2] रसायनैः कुमारकं व्यवर्धयद्रतिः पतिम् ।
सुपूर्णयौवनोऽभवच्चतुर्भिरेव वत्सरैः ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (17/191) ।

[3] ददौ च मंत्रमुत्तमं समस्तमायिनाशकम् ।
भृगूत्थरामदैवतं रतिर्हरेः सुताय च ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (17/194) ।

स्वरूपांशास्तु मत्स्याद्या यथा स्युः कृतकौतुकाः
सर्वज्ञाः सर्वशक्ताश्च सर्वदैत्यभयंकराः । ॥ ७५ ॥

इमे सुताश्च तद्वत् स्युर्यदि वीर्यसमुद्भवाः
अतो हरेः कामरूपदोषोऽभूदष्टमो रसः । ॥ ७६ ॥

सयुक्तिकां शुकोक्तिं च पश्य नश्यतु ते भ्रमः
[1]"*वाचं दुहितरं तन्वीं स्वयंभूर्हरतीं मनः"[2] । ॥ ७७ ॥

अकामां चकमे क्षत्तः सकाम इति नः श्रुतम्
[3]तमधर्मे कृतमतिं विलोक्य पितरं प्रजाः । ॥ ७८ ॥

"मरीचिमुख्या ऋषयो विस्रंभात् प्रत्यषेधयन्"[4]
"तत्सृष्टत्सृष्ठ(ष्टि)सृष्टेषु कोन्वखंडितधीः पुमान् । ॥ ७९ ॥

ऋषिं नारायणमृते योषिन्मय्येव मायया"[5]
नारीणां दशसाहस्री कामस्य भ्रमकारिणी । ॥ ८० ॥

यस्य शौचोदकाहर्त्री कर्त्री च विविधाः क्रियाः
न कदापि मनोहर्त्री बभूव जितचेतसः । ॥ ८१ ॥

---

[1] भगवन्महत्त्वविद्भिर्महद्भिरसुरजनमोहनं कर्तव्यमिति नियममवेक्षमाणस्य ब्रह्मणः कामिजनविडंबनप्रकारमाह । **वाच**मिति ।

—इति विजयध्वजीयटीकायाम् ।

[4] भगवदुपासनया तेन तत्र नित्यसन्निहितमनस्काददुष्टमनसः स्वयंभुवो दुष्टजनमोहनरीतिमाह । **त**मिति । —इति विजयध्वजीयटीकायाम् ।

[2] *भागवते (3/13/28) । [3]भागवते (3/13/29) ।

[5] भागवते (3/31/37) ।

---

* यां तत्याज विभुर्ब्रह्मा मानुषी वाक् च सा स्मृता ।
सरस्वती निजा भार्या देवीं वाचं तु तां विदुः ॥—इति भागवत तात्पर्य ।

पादसंवाहनस्यैव कर्त्री श्रीश्च द्विरुदिर्णा
तस्य चित्तापहाराय शक्ता स्त्री क्व जगत्त्रये ।[1] ॥ ८२ ॥

सामंजस्यं चास्य विष्णोः किं वाच्यं पूज्यकर्मणः
अतो [2]जिज्ञास्यता विश्वकर्तृता[3] शास्त्रयोनिता[4] । ॥ ८३ ॥

अस्यैव शोभते नान्यस्येति व्यासो महामतिः
सूत्रे सूत्रे सूत्रितवान् हरेः सुगुणसन्मणीन् । ॥ ८४ ॥

दुर्वादिमर्कटैर्नीतां रत्नमालामिमां बलात्
आहृत्यास्मद्गुरुर्मध्वः कंठे कंठे न्यधात् सताम् ॥ ८५ ॥

वादिराजकृते श्राव्ये काव्ये भव्ये सुबुद्धिभिः ।
सेव्ये सरसभारत्यां विलासोऽभूद्धरिप्रियः ॥ ८६ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजतीर्थपूज्यपादविरचितसरसभारतीविलासे एकादशो विलासः ॥

— ० —

---

[1] उद्दामभावपिशुनामलवल्गुहासव्रीडावलोकनिहतो मदनोऽपि यासाम् ।
संमुह्य चापमजहात् प्रमदोत्तमास्ता यस्येंद्रियं विमथितुं कुहकैर्न शेकुः ॥
— इति भागवते (1/11/36) ।

स्मायावलोकलवदर्शितभावहारिभ्रूमंडलप्रहितसौरतमंत्रशौंडैः ।
पत्न्यस्तु षोडशसहस्रमनंगबाणैर्यस्येंद्रियं विमथितुं करणैर्न शेकुः (विभ्वः) ॥
—इति भागवते (10/61/4) & (11/6/18)

[2] ॐ अथातो ब्रह्मजिज्ञासा ॐ । (1/1/1)

[3] ॐ जन्माद्यस्य यतः ॐ । (1/1/2)

[4] ॐ शास्त्रयोनित्वात् । (1/1/3)

द्वादशो विलासः

शुकरूपस्य या स्वस्य पित्रा सूत्रकृतोदिता ।
असमंजसता शंभोरपि चित्तप्रियैव[1] सा ॥ १ ॥

यो गुरुर्वेदविदुषां यो गुरुः सर्वदेहिनाम्[2] ।
तस्य व्यासस्य मर्यादामंगीकार्यां सुरैरपि ॥ २ ॥

मन्यामहे न चेज्ज्ञानशून्यं स्यात् सकलं जगत् ।
योऽष्टादशपुराणानां कर्ता[3] वक्ता श्रुतेरपि ॥ ३ ॥

तस्य मार्गो हरस्यापि प्रियः स्वर्गापवर्गदः ।
"[4]नारायणाद्विनिष्पन्नं ज्ञानं कृतयुगे स्थितम् ॥ ४ ॥

किंचित् तदन्यथाजातं त्रेतायां द्वापरेऽखिलम् ।
गौतमस्य ऋषेः शापात् ज्ञाने त्वज्ञानतां गते ॥ ५ ॥

संकीर्णबुद्धयो देवा ब्रह्मरुद्रपुरस्सराः ।
शरण्यं शरणं जग्मुर्नारायणमनामयम् ॥ ६ ॥

तैर्विज्ञापितकार्यस्तु भगवान् पुरुषोत्तमः ।
अवतीर्णो महायोगी सत्यवत्यां पराशरात् ॥ ७ ॥

---

[1] तथाचोक्तं भागवते शंकरमोहनप्रसंगे (8/12/42, 43)—

आत्मांशभूतां तां मायां भवानीं भगवान् भवः ।
शंसतामृषिमुख्यानां प्रीत्याऽचष्टाथ भारत ॥
अपि व्यपश्यत्स्वमजस्य मायां परस्य पुंसः परदेवतायाः ।
अहं कलानामृषभोविमुह्ये यथाऽवशोऽन्ये किमुतास्वतंत्राः ॥ —इत्यादि ।

[2] तमेव शास्त्रप्रभवं प्रणम्य **जगद्गुरूणां गुरु**मंजसैव ।
गुरुर्गुरूणां प्रभवः शास्त्राणां बादरायणः ॥ —इत्यनुव्याख्याने ।

[3] अष्टादशपुराणानां कर्ता सत्यवतीसुतः । —इति पुराणवचनम् ।

[4] श्लो. (4–11) ब्रह्मसूत्रभाष्योद्धृतस्कांदपुराणवचनानि ।

उत्सन्नान् भगवान् वेदानुज्जहार हरिः स्वयम् ।
चतुर्धा व्यभजत् तांश्च चतुर्विंशतिधा पुनः ॥ ९ ॥
शतधा चैकधा चैव तथैव च सहस्रधा ।
कृष्णो द्वादशधा चैव पुनस्तस्यार्थवित्तये ॥ ८ ॥
चकार ब्रह्मसूत्राणि येषां सूत्रत्वमंजसा ।
एवं विधानि सूत्राणि कृत्वा व्यासो महायशाः ॥ १० ॥
ब्रह्मरुद्रादिदेवेषु मनुष्यपितृपक्षिषु ।
ज्ञानं संस्थाप्य भगवान् क्रीडते पुरुषोत्तमः" ॥ ११ ॥
इति स्कांदपुराणोक्तेः सूत्रे मुख्याधिकारिणः ।
सोऽयं सूत्रोदितो न्यायो हरस्यैव मनोहरः ॥ १२ ॥
यथा बलवता विष्टिगृहीतो भुवि मानवः ।
नाकर्तुमीष्टे भगवान् स्वातंत्र्यान्न तथा किल ॥ १३ ॥
तेनाकर्तुं शक्तता या साऽपि विष्णोर्महान् गुणः ।
तस्मादकर्तुं किं शक्त्या शिशोः कुशपशोरिव ॥ १४ ॥
इति मंदमतीनां या शंका साऽपि बहिर्गता ।
यतो यत्ने महति च कृते मुक्तिकृते खलैः ॥ १५ ॥
न क्वापि कुरुते कृष्णः[1] ततोऽकर्तुं च शक्तता ।
तस्यैवास्ति स्वतंत्रस्य न त्वन्येषां दिवौकसाम् ॥ १६ ॥
वरं ददति येऽन्ये(स्वे)षामेवांते भयकारिणाम् ।
हिरण्यकवृकादीनां नाकर्तुं शक्तताऽस्ति तत् ॥ १७ ॥

---

[1] भवेद्धि मोक्षो नियतं सुराणां नैवासुराणां स कथंचन स्यात् ।
उत्साहयुक्तस्य च तत्प्रतीपं भवेद्धि राहोरिव दुःखरूपम् ॥
—इति म. भा. ता. निर्णये (10/35) ।
"अवैष्णवानां यतनै र्न मोक्षः । —इति रुग्मिणीशविजये (2/50) ।

तेषां सुराणां विष्णोः सा शक्तिस्त्वस्त्युक्तवर्त्मना ।
अवध्यतावरोपेतानपि वध्यान् करोति यः ॥ १८ ॥
विषं च दत्तं राक्षस्या योऽमृतीकृतवान् प्रभुः ।
शिशुश्च धत्ते यो गर्भे विश्वमेतच्चराचरम्[1] ॥ १९ ॥
वरं च दुस्तरं सर्वैर्हिरण्यकशिपोः पुरा ।
अन्यथा कृतवान्नारसिंहरूपी महाबलः ॥ २० ॥
अन्यथा कर्तुमप्येष एव शक्तो न चापरः ।
यो विषान्नीलकंठोऽभूद्वरं दत्वाऽऽप संकटम् ॥ २१ ॥
तमः पराक्रमं चैव यो विधिर्नान्यथाकरोत् ।
ब्रह्महत्याभयात् पद्मनालांतरविशच्च यः[2] ॥ २२ ॥
यो लीलया जगच्चक्रे यो दधार च लीलया ।
यो नियुंक्तेऽखिलं साक्षीभूय चराचरम् ॥ २३ ॥
दोषे सत्यपि भक्तौघं नित्यमुक्तं करोति यः ।
अवतीर्य खलानीकं यो निहंति युगे युगे[3] ॥ २४ ॥
अंते निहंति यः सर्वं चिंतासंतापवर्जितः[4] ।
अस्यैव शोभते कर्तुं शक्तता चित्रकर्मणः ॥ २५ ॥

---

[1] साऽडं महाभूतमनोभिमानमहत्प्रकृत्यावृतमब्जजादिभिः ।
सुरैः शिवेतैर्नरदैत्यसंघैर्युतं ददर्शास्य तनौ यशोदा ॥
—इति म· भा ता· निर्णये (12/115) ।

[2] स आवसत्पुष्करनालतंतूनलब्धभोगो यदिहाग्निदूतः ।
वर्षाणि साहस्रमलक्षितोऽतः स चिंतयन् ब्रह्मवधाद्विमोक्षम् ॥
—इति भागवते (6/13/15) ।

[3] परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥ —इति गीतासु (4/8) ।

[4] "चिंतासंतापलेपोद्भवमृतिमुखराशेषदोषातिदूरम्" ।
— इति तत्त्वप्रकाशिका (1-1-1) ।

अकर्तुं अन्यथाकर्तुं कर्तुं[1] शक्तिश्च मत्प्रभोः ।
किं वक्तव्या स्वतंत्रस्य मुक्तामुक्तजगत्पतेः[2] ॥ २६ ॥
अतः सूत्रकृतोक्ता ये दोषाः पशुपतेस्तव ।
तेषां वार्ताऽपि चापास्ता श्रीसहाये मम प्रभौ[2] ॥ २७ ॥
अतः सपत्नीकवायुब्रह्माणौ श्रीश्च केशवे ।
शुद्धाश्च सर्वदेवेभ्योऽप्युत्तमाश्च सदाऽभवन् ॥ २८ ॥
सर्वदोषातिदूरत्वाद्धरिः सर्वोत्तमोत्तमः ।
श्रुत्या स्मृत्या च युक्त्या च सिद्धोऽभूद्धि न संशयः ॥ २९ ॥
अतः श्राव्यमिदं काव्यं वस्तुतत्त्वविवेचनात् ।
हरेश्च हरिदासानां सुराणां च मनःप्रियम् ॥ ३० ॥
श्रुतेश्च संमतं सर्वनृणां भक्तिप्रदं हरौ ।
अंते विमुक्तिदं तस्मात् कीर्तनीयं दिने दिने ॥ ३१ ॥
चरता स्थिरता यस्मात् परताऽवरता तथा ।
नरताऽमरता यस्मात् स्मरतात् स्वरतं हरिम् ॥ ३२ ॥
एवं तत्त्वपरामर्शे सत्येव श्रीपतिर्नृणाम् ।
मुक्तिदस्तन्मया सर्वं चोक्तं युक्तमिति स्थितम् ॥ ३३ ॥

---

[1] कारयितुं अकारयितुं अन्यथाकारयितुं च भगवानेव शक्तः । इति च वक्ष्यति (12/36) ।

[2] स्वतंत्रत्वात्सर्वदोषोज्झितश्च निःसीमशक्तिर्हि यतः स्वतंत्रः ।
दोषास्पृष्टौ गुणपूर्तौ च शक्तिर्निःसीमत्वाद्विद्यते तस्य यस्मात् ।
—इति म॰ भा॰ ता॰ निर्णये (22/101) ।

[3] यदधीना गुणाः सर्वे दोषा अपि हि सर्वतः ।
गुणास्तस्य कथं न स्युः स्युर्दोषाश्च कथं पुनः ॥
—इति अनुव्याख्याने (2/1/38) ।

अच्युतो यो गुणैर्नित्यमेवाखिलैः
प्रच्युतोऽशेषदोषैः सदा पूर्तितः । —इति द्वादशस्तोत्रे (8/8) ।

अनेन प्रीयतां विष्णुर्मननेन महात्मनाम् ।
मनस्यस्तु स नः सर्वोत्तमो यस्तु हयाननः ॥ ३४ ॥

तमेव चार्चये नित्यं तमेव प्रार्थयेऽनिशम् ।
तमेव कीर्तये चित्ते ध्याये महितमेव हि ॥ ३५ ॥

यत्नासाध्यमिदं काव्यमयत्नेनैव यत्कृतम् ।
अतः कर्तुमकर्तुं च समर्थोऽभून्मम प्रभुः ॥ ३६ ॥

अहर्निशं हयग्रीवसेवी तत्कृपया कविः ।
महाकाव्यमिदं चक्रे वादिराजो महामतिः ॥ ३७ ॥

लक्ष्मीप्रियाय यश्चक्रे रुक्मिणीशजयं[1] पुरा ।
स चक्रे भारतीप्रीत्यै भारतीशजयं त्वमुम् ॥ ३८ ॥

श्रियः पत्युर्भियां हर्तुः त्रयीवेत्तुर्हयास्य ते ।
प्रियाय मे जयाय स्यादियं सरसभारती ॥ ३९ ॥

नमोऽस्तु पद्मनाभाय पद्माकांताय विष्णवे ।
परे तत्त्वे विशुद्धाय मध्वाय च नमो नमः ॥ ४० ॥

वादिराजकृते श्राव्ये काव्ये भव्ये सुबुद्धिभिः ।
सेव्ये सरसभारत्यां विलासोऽभूद्धरिप्रियः ॥ ४१ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजतीर्थपूज्यपादविरचित सरसभारतीविलासे द्वादशो विलासः ॥

॥ इति श्रीवादिराजश्रीपादकृत सरसभारतीविलासः ॥

समर्पितं मया भवेत् सुमध्वनुत्तवाणिना ।
रमारमेशपादयोः प्रभञ्जनाभिधायुजा ॥

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

— o —

[1] रुक्मिणीशविजयाख्यं महाकाव्यम् (सर्गाः 19 ; श्लोकाः 1241) ।

 श्रीवादिराजकृत मध्वपरस्तोत्राणी

१ मुख्यप्राणाष्टकम्

भक्तिं श्रीरमणस्य पादयुगले प्रीत्या प्रदेहीश म-
च्चित्तं तत्पदपद्मचिन्तनरतं नित्यं विधेह्यच्युतम् ।
त्वत्तातं मयि सुप्रसन्नमधुना विज्ञाप्य कुर्वंजसा
स्वामिन् प्राणगणाधिनाथ दयया दासं हि मां पालय ॥ १ ॥

त्वय्युत्तिष्ठति यत्कलेवरनभूत् पातकपात्रं सुरा-
स्ता(स्था)तु नैव हि शेकुरादिपुरुषोऽप्यासीदुपेक्षारतः ।
श्वासाख्यं मनुमस्य यत्तव वशं ब्रूतेऽविगीता श्रुतिः
स त्वं प्राणगणाधिनाथ दयया दासं हि मां पालय ॥ २ ॥

येनात्मीयजनावनाय बलिना नीतः पुरोच्चाचल-
स्तीर्णः पूर्णपयोनिधिः खलहृता दृष्टा च सीताकृतिः ।
तत्ते किं कथनीयमस्ति जगति व्यक्तस्य सत्पालने
स्वामिन् रामपदाब्जभृङ्ग तदव श्रीमन्हनूमन्नमः ॥ ३ ॥

सेवाभिः परितुष्टधीः कविजनैर्गेयाभिराद्यः पुमान्
ब्रह्माणं किल भाविनं समतनोत्सन्तं भवन्तं प्रभुः ।
साम्राज्ये सति विस्मृतिर्निजजने निन्द्या हि यत्त्वादृशां
स्वामिन् रामपदाब्जभृङ्ग तदव श्रीमन्हनूमन्नमः ॥ ४ ॥

कामी येन हि कीचको विनिहतः क्रोधी च दुश्शासनः
स्तब्धो लुब्धसुयोधनश्च मणिमान् मुग्धो मदान्धो बकः ।
कृष्णेर्ष्याभिरतश्च मागधपतिः षड्वैरिवर्गात् सदा
स त्वं भीम गुणाभिराम दयया दासं हि मामुद्धर ॥ ५ ॥

दाहाद्येन विमोचितो निजजनः स त्वं भवाग्नेरव
स्वीयाध्वप्रतिबन्धकश्च निहतः किर्मीरनामा रणे ।
प्रोद्यन्मध्वमताध्वगस्य सदय प्रत्यर्थिनः सादय
स्वामिन् सोमकुलाग्रगण्य भवतः पोतं हि मां न त्यज ॥ ६ ॥

विद्वत्सिन्धुम(गृ)होदय द्विजपथप्रज्ञप्तिबीजोदय
प्रत्यर्थ्यम्बुजमुद्रण प्रियजनप्रत्यूहवर्मार्दन ।
हृल्ध्वामलकृष्ण सस्मितदयावीक्षासुधाधिष्ण्य मां
श्रीमन्मध्वमुनीन्द्रचन्द्र कुमुदस्थानीयमुद्बोधय ॥ ७ ॥

यद्वागाख्यकराः सतां सुखकरा दुर्वादिगर्वज्वराः
सद्विद्याम्बुधिपोषको यदुदयोऽविद्याम्बुधेः शोषकः ।
यः शर्वेण शिरोधृतोऽपि विशदं चक्रे मुरारेः पदं
सोऽव्याददद्भुतमध्वतारकपतिर्हार्दान्धकारच्युतिः ॥ ८ ॥

पद्यानामिदमष्टकं प्रविलसन्मध्वाकृति(तेः)स्पष्टकं
तद्दासप्रियवादिराजयतिना तद्दत्तवाग्भूतिना ।
हृद्यं यः पठतीरितं सुचरितं सः स्याद्दिशामष्टके
माद्यन्मायिमतङ्गभङ्गकरणे सिंहप्रबर्हप्रभः ॥ ९ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजपूज्यचरणविरचितं मुख्यप्राणाष्टकं सम्पूर्णम् ॥

— ○ —

२. विभीषणहनूमत्संवादरूपवायुस्तुतिः

कस्मादस्मद्वनस्यां प्रिमचयमुदयत्पुच्छवानच्छिनस्त्वं
रक्षो वृक्षोग्रहस्तः सुबहु किमवधीः किंबलस्त्वं बताद्य ।
सिन्धुं चान्धूकरोषि प्रविशसि पृतनां निर्भयो द्विड्भटानां
चिन्तासन्तापकारी दशवदनपुरश्रीहरः को हरे त्वम् ॥ १ ॥

वायोरायोधनाग्रेसरसुभटशिरश्छित्ररत्नोपमस्य
प्रायो नायोध्यमस्य प्रियतमसुकुमारोऽहमारोहयोग्यः ।
श्रीशाङ्केशाङ्कधाम्नः कमलजवसतेश्चाहुरार्या हनूमा-
नित्याख्यां नात्ययोऽस्मत्कुलजमुनिषु वो रंहसा वांऽहसा वा ॥ २ ॥

पारावारान्तरोद्यद्द्युमणिगणसमा भाति यद्धामसीमा
धीरो नारायणोऽयं रघुकुलमनघं कर्तुमुर्व्यां विहर्तुम् ।
भूमा भूमावुदेत्याखिलकविविनुतो रामनामाऽस्ति धीमान्
सोऽयं श्रीमारुतस्य प्रियतमतनयं दासवृत्त्याऽनुशास्ति ॥ ३ ॥

रामारामां दिदृक्षोः करचरणचलद्धालर्लीलोरुवातैः
जातक्ष्माजातपातो न तु कृतिरियमल्पातिदर्पस्य मेऽलम् ।
वेगादागच्छतो मे जवभवपवनस्योदयोऽप्येनमासी-
द्धन्ताऽहं तादृशो नासुरज मम बलं राघवोऽमोघवीर्यः ॥ ४ ॥

रामाख्यामानितस्य प्रथितहरधनुर्भङ्गदोत्तुङ्गबाहोः
श्रुत्यन्तात्यन्तगीतागणितगुणगणस्येष्टसर्वेष्टदातुः ।
सोऽहं मोहान्धकारक्षपणदिनमणेर्दानवानीकिनीनां
मृत्योर्भृत्योऽस्मि तेन प्रहित इह खलानीतसीतार्तिशान्त्यै ॥ ५ ॥

पर्यग्गिर्यग्र्यगण्यं रविरथतुरगस्याग्रतो वाऽग्रयायी
विद्यां प्रद्योतनादध्यगमदुरुजवस्तन्मुखस्योन्मुखो यः ।
रामांघ्रिप्रेमशक्त्या त्रिभुवनजननस्थानसंस्थानशक्ते-
र्लङ्का शङ्कास्पदा किं निगमनुतचरित्रस्य तस्याशुऽगस्य ॥ ६ ॥

अण्डोद्दण्डोदशोषेऽप्यतिकुशलतमः क्वेदमम्भोधिमम्भो-
लोकालोकाप्तमूर्तेर्जलनिधितरणं किं महन्निर्ममस्य ।
विश्वस्य श्वासयन्तुर्मम किमु खलविध्वंसने संशयः स्या-
द्देवार्श्चैवोचुरुक्थं मम पितरमतश्वासमो दास एषः ॥ ७ ॥

धर्मं सम्मानयन्तं रघुपतिरवति प्रत्यहं शत्रुभावं
तस्मिन्योऽस्मिन्प्रदेशे रचयति तमिमं हन्ति तस्यानुगस्य ।
नित्यं कृत्यं तदेव ह्यघकरदशकण्ठोपकण्ठस्थदैत्या-
नित्थं हत्वाऽऽत्मभर्तुः प्रियकृदभवमुद्दामशौर्योऽनिवार्यः ॥ ८ ॥

द्रक्ष्यस्यक्षय्यवीर्योऽप्यरिभटपटुभिस्तैरबद्धैर्हि बद्धः
पुच्छस्वच्छाग्निनाऽहं कुनयतनयदत्तेन वित्तं समस्तम् ।
धक्ष्याम्यध्यक्षमेषां भवनवनमपि प्राज्ञ ते धाम धीमन्
त्यक्त्वा त्यक्तोग्रदैत्यप्रकृतिकृतविकारस्य धर्मानुगस्य ॥ ९ ॥

मुञ्च त्वं चाग्रजस्य प्रबलतमहरिद्वेषतो दोषभाजः
सेनामेनां विहीनां मनसि सुमनसां नायकं दायकं ते ।
भाग्यस्याग्र्यस्य नित्यं स्मर दितिजमतं धिक्कुरु न्यक्कुरुष्व
स्वीयस्याऽऽयासदात्रीं धियममलधिया धारयासुं दयालुम् ॥ १० ॥

सेतुं यातुं कपीनामुरुतरजलधौ पुण्यहेतुं प्रहातुं
पापान्यापत्कराणि प्रथितसुयशसे शर्म दातुं च गातुः ।
वत्स्यत्यस्यत्यथापि स्वकरधृतधनुर्मुक्तशाणोग्रबाण-
ज्वालाजालः स दैत्यव्यवनमवनकृद्राघवः श्लाघनीयः ॥ ११ ॥

भेत्ता मत्तासुरेन्द्रप्रतिभयशिरसां कुम्भकर्णोग्रकर्ण-
च्छेत्ता हर्ता च तस्य प्रियतमधरणीभारहारी स हारी ।
सीतामेतां समेत्य स्वचरणशरणान्देवभूदेवपूर्वान्
पृथ्वीं चेत्थं प्रतोष्य प्रविशति च निजां शर्वयोव्यामयोव्याम् ॥ १२ ॥

तृष्णा कृष्णावतारेऽप्यवशमनतदङ्घ्र्यब्जसेवोत्सवे स्या-
द्भीमो भूत्वा तदाऽहं बकमदहरणो हन्मि किर्मीरदैत्यम् ।
सत्त्वोद्रिक्तं जरायाः सुतमथ गदयोन्मृद्य सद्धैर्यवीर्यैः
शौर्योन्मत्तं च दुर्योधनमनु सबलं नाशयाम्याशयाऽन्धम् ॥ १३ ॥

ईशादेशेन सोऽहं पुनरपि धरणीं प्राप्य दुःशास्त्रशस्त्रं
मध्वाख्योऽद्धा प्रदूष्य प्रगुणमथ करिष्यामि सूत्रस्य भाष्यम् ।
कृत्वा कृत्वाऽवतारान्सुरनिकरगुरुर्मुख्यवायुर्निजायुः
सार्थीकर्तुं मुकुन्दं परिचरति सदाऽरीन्हरन्व्याहरंश्च ॥ १४ ॥

विद्यां विद्यापतेर्यः पठति हनुमतः सोऽपि विद्यां समृद्धा
मभ्येत्यभ्युन्नतिं च प्रतिदिनमुरुभक्तिं स्वयोग्यं च भाग्यम् ।
विद्वन्मध्ये प्रसिद्धिं बुधनुतकवितां वादिराजर्षिराजः
सद्यो यद्योगिवर्यो व्यतनुत तदियं सर्वकार्याणि कुर्यात् ॥ १५ ॥

॥ इति श्रीवादिराजकृत विभीषणहनूमत्संवादरूप वायुस्तुतिः ॥

— ० —

३. मध्वमुनिप्रतापाष्टकम्

क्वचित्सुरान्शास्ति सुराङ्गनाः क्वचित् क्वचिच्च गन्धर्वपतीनृषीन् क्वचित् ।
क्वचित्पितॄन् क्वापि नृपान्नरान्क्वचिच्छुभानयं मध्वमुनिः प्रतापवान् ॥ १ ॥

क्वचित्प्रभुं स्तौति समीक्षते क्वचित् क्वचित्स्मरन्नृत्यति गायति क्वचित् ।
क्वचित्तमाराधयतीश्वरं क्वचिन्नमत्ययं मध्वमुनिः प्रतापवान् ॥ २ ॥

क्वचिद्धरेर्जीवजडातिभिन्नतां क्वचित्प्रभोः सर्वगुणैश्च पूर्णताम् ।
क्वचिच्च तस्याखिलदोषशून्यतां वदत्ययं मध्वमुनिः प्रतापवान् ॥ ३ ॥

क्वचिच्च विष्णोरुरुचित्ररूपतां क्वचिच्च मुक्ताखिलजीवयन्तृताम् ।
क्वचिच्च तस्याव्ययचिन्मयाकृतिं व्यनक्त्ययं मध्वमुनिः प्रतापवान् ॥ ४ ॥

क्वचित्स्मृतीः क्वापि पुराणसंहिताः प्रवक्ति सूत्रं क्वचिदागमोक्तिभिः ।
क्वचिच्च धर्मं चरति क्वचिच्च तं ब्रवीत्ययं मध्वमुनिः प्रतापवान् ॥ ५ ॥

क्वचिच्च चार्वाककणादगौतमप्रभाकराद्वैतितथागतादिकैः ।
कृतं मतं युक्तिशतैर्विखण्डयन् विभात्ययं मध्वमुनिः प्रतापवान् ॥ ६ ॥

परान्पराभावयति क्वचित्क्वचिन्निजान् कथायां कुशलीकरोत्ययम् ।
क्वचिद् बुधान्वैष्णवमार्गमागतान् पुनात्ययं मध्वमुनिः प्रतापवान् ॥ ७ ॥

क्वचित्समस्तागमनिर्णयोदिताः कृतीः कृता व्याकुरुते सभान्तरे ।
प्रहृष्टरोमा नृहरौ क्वचिन्मनो युनक्त्ययं मध्वमुनिः प्रतापवान् ॥ ८ ॥

इदं प्रतापाष्टकमच्युतप्रियश्रुतिप्रतीतामलमध्वयोगिनः ।
यतिस्तदीयोऽकृत वादिराज उदारधीस्तस्य कृपाक(फ)लाप्तये ॥ ९ ॥

॥ इति श्रीमद्वादिराजपूज्यचरणविरचितं मध्वमुनिप्रतापाष्टकं सम्पूर्णम् ॥

॥ इति श्रीवादिराजश्रीपादकृत श्रीमध्वपरस्तोत्राणि ॥

— ० —

श्रीवादिराजश्रीपादकृत मध्वपरश्लोकाः

यत्पूर्वं त्वमपूर्वसिंधुमतरः सद्वंद्य मध्वाचला-
दुद्यातः शतयोजनं परमदः शंसंति संतः क्षितौ ।
चित्रं जैत्र भवच्चरित्रमधुना यद्वेदवार्धिं तरन्
नित्यं सहस्रकोटियोजनमपि त्वं राजवद्राजसे ॥

— इति युक्तिमल्लिकायाम् (1/3) ।

स्वकोशस्थसदर्थाख्यवित्तैर्दत्तैः स एव तत् ।
विद्रावयेद्धि दारिद्र्यं दद्यान्मध्वो गतिं च मे ॥ (5,997)

—इति युक्तिमल्लिकायाम् (5,997)

त्रिधामा यस्य हृत्सीम्नि कृतधामा निरंतरम् ।
सुधीश्रियं दिशतु मे स समध्वक्षीरसागरः ॥ (1/2)

नमोऽस्तु मध्वमुनये सदा सच्छास्त्रयोनये ।
तदीयवाण्यै दुर्वादिकृपाण्यै च नमो नमः ॥ (5,93) —न्यायरत्नावल्याम् ।

सन्मुख्यगतये श्लाघ्यकृतये वीतभीतये ।
स्ववाग्मितये पूर्णमतये यतये नमः ॥ —विवरणव्रणे ।

सत्संवमानससरोवरमध्यवर्ती कृष्णांघ्रिचारुकमलार्पितचित्तवृत्तिः ।
शास्त्रातिमंजुपदरंजितरम्यसंसदास्माकहृत्सरसिजेऽस्तु स मध्वहंसः ॥
—इति रुक्मिणीशविजये (1/4)।

आजन्मभूमेरटतोऽखिलेषु तीर्थेषु तद्वर्णनभारमूढ्वा ।
आयासमस्मन्मृदुमानसस्य वायुर्मुहुः कृतंतु मध्वरूपी ॥
—इति तीर्थप्रबंधे (1/3)।

पारावराख्यरम्योपनिषदि विलसत्सेतवे सूत्रमात्रे
रामव्यासेन सेनानुगतिफलकृते दर्शिते रामभृत्यः ।
नानास्थानोपर्नीतैर्हनुमदभिनवश्रीमदानंदतीर्थः
तेनेऽस्मानाद्रिमानैस्तमिममतिदृढं रम्यमात्मीयगम्यम् ॥
—इति च तीर्थप्रबंधे (4/18)।

अतो मीमांसकाचार्यमध्वाचार्यस्य सन्निधौ ।
को वा वादी प्रतिवदेद्यद्वागीशो ह्यसौ गुरुः ॥
—इति श्रुतितत्त्वप्रकाशिकायाम् (507)

शुद्धायानादिसिद्धाय स्वाध्यायोन्नद्धवुद्धये ।
हृद्याय निरवद्याय मध्वाय च नमो नमः ॥ —इति भूगोळनिर्णये (6)।

मरुद्रूपे गुरौ प्रेम्णा हरिर्द्वारवतीपुरात् ।
नावा सेवातुरं द्रष्टुकामो दामोदरप्रभुः ॥ (7/18)

बोधयामास सुजनान् बाधयामास दुर्जनान् ।
वेदयामासं तत्त्वानि साधयामास सद्यशः ॥ (7/7)

कृष्णप्रतिष्ठां यश्चक्रे चक्रे शिष्यान् नवान् नव ।
विस्तारयामास भूमौ तत्त्वं तत्वविदग्रणीः ॥ (7/22)

स्वानुजं विष्णुतीर्थं च तपसा धूतकल्मषम् ।
प्रेषयिष्यति सत्तत्वकथनाय कलौ किल ॥ (7/26)

॥ इति सरभारतीविलासः ॥

— o —